

ESKİ TÜRK MANZUM METİNLERİNDE İŞLETİME SOKULAN ALINTI SÖZCÜKLER

Duygu YAVUZ ÖZ*

Özet

Yeryüzündeki tüm canlı diller, diğer dillerle etkileşim hâlinindedir. Bu etkileşim diller arasında sözcük alışverişine yol açar. Bu alışveriş sosyal, siyasal, dinî, ekonomik vb. sebeplere dayanabilir ve söz varlığına birtakım yabancı unsurların girmesine neden olur. Türk dili de tarih boyunca tıpkı diğer diller gibi yabancı dillerden sözcük almış ancak bunları her zaman kendine özgü bir biçime sokabilmiş, bir başka ifadeyle Türkçeleştirmiştir. Bu Türkçeleştirme fonetik, morfolojik, semantik açıdan olabilir. Bu yazıda Eski Uygur Türkçesindeki manzum metinlerde yer alan alıntı sözcüklerin morfolojik açıdan Türkçeleştirilmesi ele alınmıştır. Dildeki alıntı sözcüklere, ulaşılabilen en eski yazılı kaynaklarımız olan Orhun Yazıtları'ndan itibaren rastlanıyor olsa da Eski Uygur Türkçesi döneminde Manihaizm, Budizm gibi yeni tanınan inanç sistemlerine ait birçok yabancı kökenli sözcüğün dile girmesi, bunlara karşılık bulunması ya da bunların Türkçeleştirilmesi bu dönemi özel kılmaktadır. Çalışmanın “Giriş” bölümünde, konuya ilişkin temel yargılar üzerinde durulup benzer çalışmalara yer verilmiş; “Eski Türk Manzum Metinlerinde Yapım Eki Almış Alıntı Sözcükler” bölümünde, ele alınan metinlerde yer alıp yapım ekleriyle işleme sokulan sözcükler üzerindeki etimolojik açıklamalar/görüşler derlenmiş, “Sonuç” bölümünde ise toplanan veriler değerlendirilmiştir.

Anahtar Kavramlar: alıntı, ödüncleme, yapım eki, Türkçeleştirme, Eski Uygur Türkçesi.

* Dr. Öğr. Üyesi, Yeditepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü, duyguvozt@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5420-6261.

LOANWORDS PUT INTO OPERATIONS IN OLD TURKISH TEXTS

Abstract

All living languages on earth interact with other languages. This interaction leads to the exchange of words between languages. This exchange can be based on social, political, religious and economic reasons. In addition, this exchange causes some foreign elements to enter the vocabulary. Turkic Language has taken words from foreign languages like other languages throughout history; however, it has always been able to put them into a form of its own, in other words Turkificate it. This Turkification can be phonetical, morphological or semantic. In this article, we discussed the morphological Turkification of borrowing words in verse texts in Old Uighur Turkish. Although the borrowing words in the language can be found since the Orkhun Inscriptions, which are the oldest written sources we can reach, the entry of many foreign-origin words belonging to newly recognized belief systems such as Manichaeism and Buddhism during the Old Uighur Turkish period makes this period special. In the introduction section of the study, basic judgments related to the subject are emphasized and similar studies are given. In the review section, the etymological explanations/opinions on the words put into operation with the suffixes included in the texts discussed are compiled. In the conclusion section, the data collected were evaluated.

Keywords: borrowing, quote, suffix, Turkification, Old Uighur Turkish.

Giriş

Diller, sosyal yapının ihtiyaçlarına bağlı olarak değişir ve gelişir. Dilin tarihin akışı içerisinde uğradığı değişme ve gelişmeler iç yapı ve dış yapı olarak ikiye ayrılır. İç yapıdaki değişmeler her dilin kuruluş devrindeki özelliklerinden ve zaman içerisindeki tabii gelişiminden kaynaklanan değişmeler iken dış yapıdaki değişmeler genellikle yabancı etkilerden kaynaklanan değişmelerdir. Bir milletin siyasi varlığındaki çöküntüler, göçler, yeni bölgelere yerleşme, yeni kavimlerle kaynaşma, din değiştirme, yeni medeniyet dairelerine giriş, komşularla yapılan kültürel temas ve alışveriş o dile yabancı dillerden bazı sözcük ve şekillerin girmesine neden olur. Yabancı bir dilin yerli dil üzerindeki etkisi sınırlı ve geliştirici olmaktan çıkarsa ve yerli dile yalnız sözcükleri ile değil kurallarıyla da nüfuz ederek o dilin iç yapısını zorlamaya başlarsa o dili kendi benliğinden kopma tehlikesiyle karşı karşıya bırakır (Korkmaz, 2005, s. 819).

En eski metinlerden günümüze değin Türk diline Çin, Tibet, Sanskrit, Tohar, Yunan, İtalyan, Fransız, Arap, Fars ve İran dilleri vb. dillerden birçok sözcük girmiş; klasik edebiyat döneminde yazı dilimize sokulan Arapça-Farşça sözcükler dışında, bu alıntılar Türk dilinin söz varlığını zenginleştirmiştir (Tekin, 1983, s. 526). Doğan Aksan, Köktürkçeden günümüze dilimizdeki yabancı sözcük oranlarını ortaya koyduğu yazısında; Türk yazı dilinin ilk döneminde söz varlığındaki ödünçlemelerin oldukça düşük olduğunu, yabancı kültürlerin baskısına karşın Uygur döneminde, İslami dönemin ve Eski Anadolu Türkçesinin başlangıç ürünlerinde de bu oranın yüksek olmadığını belirtmiş, Eski Anadolu Türkçesinin sonlarından Dil Devrimi'ne kadar ödünçlemelerde sürekli artış yaşanıp bu oranın kimi yazarlarda %70'e vardığını, Dil Devrimi'nden sonra ise bu oranda ciddi bir azalma kaydedilip yazı dili söz varlığında %50 oranında bir değişiklik yaşandığını ifade etmiştir (Aksan, 1977, s. 347).

Dildeki alıntıların mahiyetleri, kaynakları ve oranları dönemden döneme değişiklik göstermekle birlikte, bu çalışmada asıl üzerinde durduğumuz evre Eski Türkçedir. Türk dilinin ilk somut vesikalarını ihtiva eden bu dönem, alıntı sözcüklerin de tespit edildiği ilk metinleri kapsar. Türkçedeki en eski alıntılar Çince, Tibetçe, Sanskritçe, Toharca, Soğdca, Orta İranca vb. dillerden geçmiş sözcüklerdir. Talat Tekin, eski Türklerin ilişki kurdukları ilk yabancı halklardan biri Çinliler olduğu için en eski alıntıların Çince olması gerektiğini ifade etmiş, bunların askerlik, din, eğitim, teknik, müzik vb. alanlarına ait sözcükler olduğunu söylemiştir (Tekin, 1983, s. 527). Ticaretten savaşa, aynı devletin vatandaşlığından dindaşlığa kadar her türlü komşuluk ilişkilerini yaşamış olan bu iki ulus, günümüz dünyasının en eski komşuları sayılmaktadır (Karaağaç, 2009, s. 155). F. Sema Barutcu Özönder, Eski Türkçe döneminde Soğdcanın (ve Soğd alfabesinin) diğer kaynak dillere kıyasla daha geniş bir yer kapladığını şu verilerle ortaya koymuştur: Köktürk Kağanlığı'nın ilk döneminde günlük hayatta Türkçe ve Türk runikleri, yönetim işlerinde, diplomatik faaliyetlerde, kağanlık ailesinin kimlik alameti olarak Türkçe; yazıda yaygın olarak Türk runikleri, bunun yanında Soğd alfabesi; ticari faaliyetler ile hukuki muameleler için tüccarlarının yazısı ve dili dolayısı ile Soğd alfabesi, belki hukuki belgelerde Soğdca; dinî hayatta, özellikle manastır cemaatlerinin yeni din taşıyıcılarına göre değişen Soğd, Brahmi gibi alfabeler ve Soğdca, Toharca, Orta Farşça gibi diller kullanılmıştır. Hem Köktürk hem de Ötüken Uygur devletlerinde özellikle kağanlık sülaleleri tarafından Soğd alfabesi ve dili belli amaçlar için tercih edilmiştir (Barutcu Özönder, 2002, s. 482-484).

Eski Türkçenin Köktürkçe dönemine baktığımızda, alıntı olarak karşımıza çıkan sözcüklerin daha ziyade askerî unvanlar olduğu görülür ki bu durum Orhun Yazıtları'nın muhtevasıyla ilgilidir. Eski Uygur Türkçesi dönemindeki

alıntılar ise sosyal hayattaki değişiklikler ile din ve medeniyet dairesi değişikliğine dayanır. Türklerin bu dönemde Kök Tengri dininin yanı sıra Budizm, Manihaizm, Hristiyanlık ve dönem sonuna doğru İslamiyet ile temasa geçişi, Türk dilinin söz varlığında birtakım değişikliklere yol açmıştır. Farklı inanç sistemlerine geçiş ile birlikte söz konusu inançları anlayabilmek için kaynak metinlerin dilleri olan Soğdca, Toharca, Tibetçe, Sanskritçe, Çince gibi dillerden çeviri yapma gereği ortaya çıkmıştır. Budist metinlerde daha ziyade Sanskritçe, Manihaist metinlerde Soğdca, Hristiyan metinlerinde Süryanice, Müslüman metinlerde ise Arapça ve Farsça sözcüklerle karşılaşmıştır. Kaynak metinlerden Uygur Türkleri tarafından yapılan tercümelemler çerçevesinde yeni karşılaşılan kavram alanlarını ifade etmek üzere dilde var olan kök ve eklerden yeni sözcükler meydana getirilmiş, böylece dilimizdeki ilk sözcük türetme faaliyetleri başlamıştır. Ancak her yeni sözcüğe bir karşılık bulunmayıp/bulunamayıp kaynak dillerden sözcük alma yoluna da gidilmiştir.

Türk dilinin hangi döneminde olursa olsun bu alıntılar sırasında hiçbir sözcük dilde olduğu gibi bırakılmamış; Türk dilinin fonetik, morfolojik ya da semantik yapısına uygun hâle getirilmiş; bir başka deyişle Türkçeleştirilmiştir. Fonetik olarak o dili konuşanların hançeresine, sesletim kurallarına göre biçimlendirilirken morfolojik olarak ekleşme düzenine uyarlanmış, semantik olarak da hedef dilin algılama düzenine göre anlamlandırılmıştır. Eski Uygur Türkçesi dönemindeki Türkçeleştirme faaliyetlerine bakıldığında Budizm ve Manihaizm'e ait yabancı terimlerin olduğu gibi bırakılması, bu inanç sistemlerinin halk tarafından anlaşılmasını ve yayılmasını engelleyeceği için rahiplerin bu terimleri Türkçeleştirmek için büyük çaba gösterdiği bilinmektedir. Bu bağlamda kimi zaman *teyri* "Tanrı" gibi dilde var olan sözcüklerden yararlanılmış, kimi zaman *bilge bilig* "anlayış bilgisi, fetanet=Sanskritçe prajñā" gibi Türkçe terimler üretilmiştir. Kimi terimler ise kaynak dildeki biçimiyle alınıp Türkçesi ile yan yana bir ikileme öbeği şeklinde kullanılmıştır: *Dyan saķınç* "istiğrak, derin düşünce" (Tezcan, 1994, s. 315-316).

Alıntı sözcükler üzerinde yapılan çalışmalarda bu sözcüklerin etimolojik, fonetik, morfolojik, semantik açıdan incelendiği görülmektedir. Sözcükleri her yönden ele alan çalışmalar olduğu gibi, belirli açılardan ele alan; belirli sözcük, eser ya da dönemle sınırlandıran çalışmalar da mevcuttur. Bugüne dek alıntı sözcükler üzerinde yapılmış çalışmalara şu neşirler örnek verilebilir: Nicholas Poppe "Turkic loan words in middle Mongolian" (1955, s. 36-42); Ahmet Temir "Türkçe ile Moğolca arasındaki ilgiler" (1955); Osman Nedim Tuna "Osmanlıcada Moğolca ödünç kelimeler" (1972); Tuncer Gülensoy "Eski ve Orta Türkçede Moğolca kelimeler ve Moğolca-Türkçe müşterek kelimeler üzerine notlar" (1974); Mehmet Ölmez "Eski Türk yazıtlarında yabancı öğeler (1, 2, 3)" (1995, 1997, 1999), "Uygurca Xuanzang-biyografisi-

sindeki Çince alıntılar (Chinesische Lehnwörter In uigurischer Xuanzang-Biographie) (1995), “Dil verileri ışığında soyurgal ve kökeni” (2010), “Eski Uygurca Xuanzang biyografisinin II. bölümündeki Çince alıntılar” (2012); Alimcan İnayet “Türkçede Çince kaynaklı gösterilen bazı kelimeler üzerine” (1999), “Uygur tarihi koşaklarındaki Çince unsurlar üzerine” (2016); Tanju Seyhan “Orta Türkçede Arapça ve Farsçadan alıntılarda Türkçeleştirme” (2004); Osman Fikri Sertkaya “Göktürk yazıtlarında Hintçe unsurlar” (2004), “Divânü Lügati’t-Türk’te geçen her kelime Türkçe kökenli midir? veya Kâşgarlı Mahmud’un Divânü Lügati’t-Türk’ünde yabancı dillerden kelimeler” (2009); Engin Çetin “Eski Türkçedeki insan yapımı nesne adlarında ödünçlemler üzerine” (2004); Oğuzhan Durmuş “Alıntı kelimeler bakımından Türkçe Sözlük” (2004); Aya İshihara “Yazı dilindeki alıntı kelimelerin Türkçeleşme süreçleri” (2005); Feryal Korkmaz “Alıntı kelimelerin Türkçeleşme sürecinde bazı Arapça kelimelerin görev değişikliğine uğraması üzerine” (2007); Süer Eker “Divanü Lugâti’t-Türk ve İran dillerinden kopyalar üzerine I” (2009); Hüseyin Yıldız “Sanskritçe ratna, Anadolu’da eratna mı oldu? –Eratna kelimesinin etimolojisi üzerine notlar-” (2012); Veysel İbrahim Karaca “Türkiye Türkçesindeki alıntı sözcüklerde görülen ses olayları üzerine bir inceleme” (2012); Mevlüt Erdem, “Soğdca, Türkçedeki Soğdca kelimeler ve bunların Türkçeye uyumları” (2014); Halit Dursunoğlu “Türkiye Türkçesi’ndeki Arapça sözcükler ve bu sözcüklerdeki ses olayları” (2014); Günay Karaağaç “Türkçenin alıntılar sözlüğü” (2015); Pelin Seçkin-A. Mevhibe Coşar “Türkçede alıntılardan kelime türetmede kullanılan ekler” (2017); Arda Karadavut –Oksana Sorokina “Eski Uygurca metinlerde geçen şımnu sözcüğü üzerine” (2017); Vahit Türk “İlk Kur’an tercümesinde alıntı sözlerin işleme sokulması” (2018); Hüsnü Çağdaş Arslan “Eski Uygur Türkçesi Budist metinlerdeki Sanskritçe kökenli bazı özel adlar üzerine” (2018).

Bu çalışmada Reşit Rahmeti Arat’ın *Eski Türk Şiiri* adlı eserinden yola çıkarak eski Uygur Türkçesi manzum metinlerinde yapımları ekleriyle işleme sokulan alıntı sözcükleri tespit edip bu sözcüklerin hangi eklerle işletildiğini ortaya koymak, mensup oldukları kavram alanlarını ve kaynak dillerini belirlemek amaçlanmıştır. İnceleme metni olarak *Eski Türk Şiiri* adlı çalışmanın esas alınmasının sebebi, Eski Türkçe dönemine ait manzum eserlerin çoğunu ihtiva etmesidir. İncelediğimiz eserde *firiştilarkâ* “peygamberlere” (ETŞ 2), *yeklerke* “şeytanlara” (ETŞ 5), *ajunuğ* “alemleri” (ETŞ 7), *taluytın* “denizden” (ETŞ 7), *avış* “avıcı” (ETŞ 7), *dyan* “dhyāna” (ETŞ 8), *sumur* “sumeru” (ETŞ 9), *pravış* “pravēsa” (ETŞ 9), *huular* “ejderler” (ETŞ 10), *lakşan* “lakşana” (ETŞ 10), *bodıçıt* “bodhicitta” (ETŞ 13D), *kiliş* “klesa” (ETŞ 16), *aķıķat* “hakikat” (ETŞ 33)” gibi fonetik olarak ya da çekim ekleriyle morfolojik olarak işletilen sözcükler de vardır ancak bunlar makalenin kapsamına girme-

mektedir. Çalışmamızda sözcük temelli bir alfabetik sıralama yapılmıştır. Ek temelli bir sıralama tercih etmeyişimizin sebebi, kimi sözcüklerin birden fazla yapım ekiyle işleme sokulması nedeniyle tekrara düşmemektir.

Eski Türk Manzum Metinlerinde Yapım Eki Almış Alıntı Sözcükler

*Amvardışn*lğ < Part. *amvardışn* + T.+lğ

Sözcük ETŞ’de +lğ eki ile işleme sokulmuştur: *Az nızvanıka ağukup ar-tayy yoğadururta amvardışn*lğ *ot öze aña yürünteg kılın[ız]*. “Hırs iptilaları ile zehirlenerek bozulup kendisini kaybetmek üzere iken siz onlara *amvardışn otundan* bir ilaç yaptınız” (ETŞ 7). Sözcük *amvardışn* “amvarşan” (ETŞ 7) ve *amvardışn kıl*- “cemaat meydana getirmek” (ETŞ 7) şeklinde de görülmüştür.

Sözcük üzerinde yapılan açıklamalar; sözcüğün Partça kökenli ve “istiğ-rak, yoğunlaşma, meditasyon, arınma” anlamlarına sahip olduğu noktasında örtüşmektedir: *Amvardışn* < Part. *amvardışn* (‘mwrđyşn) “toplanma” (Gaba-in, 2007, s. 260). *Amwrđ(i)şn*’MWRDŞN (m) < Part. ‘mwrđyşn “Sammlung”¹, “sammlung, meditation”² (UW, 1979, s. 128). *Amvardışn* < Part. “Yoğunlaşma, düşüncenin arınması (dünya isteklerinden, hırslarından)” (DS, 1969, s. 42). Prof. Andreas’a göre sözcük “buluşma” anlamındadır ancak “yerine getirilme, ifa, isaf” vb. şekillerde de anlaşılabilir. W. Henning’e göre Partça kökenli *amvrđşn* sözcüğü “hasseleri hayat kaynaklı hırslardan tecrit etmek, kapatmak” manasındadır (Arat, 2007, s. 316).

Sözcük başka bir eserde tespit edilememiştir.

Anturnısız < Skr. *antara* + T.+sız

Sözcük ETŞ’de +sız eki ile işleme sokulmuştur: *Anam tokluğ kutluğ ağa birle ançulayu kurçıgan ağa yime abita burkan uluş-inta anturnı-sız toğup belgürüp artukrak terk ödün adırtlıg burkan kutın bulz-un-lar*. “Annem Toklug Kutlug Ağa ile aynı şekilde Kurçıgan Ağa da Abita burkan diyarında *ara vermeden* doğup, belirip, çok kısa bir zaman içinde fevkalade burkan saadeti-ni bulsunlar” (ETŞ 23).

Sözcük üzerinde yapılan açıklamalar, sözcüğün Sanskritçe kökenli ve “ara, sınır, engel” anlamlarına sahip olduğu noktasında örtüşmektedir: Reşit Rahmeti Arat, *anturnı* (*antiray*?) sözcüğünün Türkçedeki şeklinin tereddütlü olmasıyla beraber, Sanskritçe *antarā* sözcüğüne karşılık gelebileceğini ifade etmiştir (Arat, 2007, s. 365). *Antiray*, *anturnı* < Skr. *antarāya* “Hinder-

¹ = toplama.

² = toplama, meditasyon.

nis, Behinderung”³, hindernis (für die Erkenntnis⁴), Skr. normalerweise⁵ *āvaraṇa*; *antiraysız, antırnisız* “ohne Behinderung”⁶ (UW, 1981, s. 159). *Antarā* “between”⁷; *antarāt* “1. In the meantime. 2. Between. 3. After”⁸ (Edgerton vd., 1977, s. 38). *Antarā-bhāva* “Intermediate state of existence between death and reincarnation”⁹ (Soothill-Hodous, 2010, s. 238); *antarā-kalpa* “intermediate kalpa”¹⁰ (Soothill-Hodous, 2010, s. 211); *avāntara* “intermediate, within limits, included”¹¹ (Soothill-Hodous, 2010, s. 676). *Antarā* “amidst, between; therein; further; on the way; near; almost; in the interval; now and then”¹² (Macdonell, 1893, s. 17). *Andīraj* < Skr. *antaraya-* ? “Sımr” (DS, 1969, s. 44). *Antarā* “In the middle, inside, within, among, between; on the way, by the way; near, nearly, almost; in the meantime, now and then; for some time; between, during, without”¹³ (Monier-Williams, 1986, s. 44).

Sözcük dönem metinlerinden AY’de *antıray* biçiminde kaydedilmiştir. Başka bir eserde tespit edilememiştir.

Avantlıg < Soğd. *anβant* +T.+lıg

Sözcük ETŞ’de +lıg eki ile işleme sokulmuştur: *Sorđapan arhant-ta ula-tı-lar-nıñ sunasıru tatğanğu küsengü-lüg-i sudanı başdınlıg edgü eren-ler-nıñ sor-a işdeyü tilegü-lüg-i sokušmış tuşuşmış avant-lıg-lar-nıñ suvsuş-ın kandurup ögirtgüligi soğançıg edgü çın köni nomluğ suv teñri-siñe yükünürmen.* “Başta sordaban olmak üzere, bütün arhant’ların sunasıru tatmayı arzuladıkları, Sudhana (?) basdınlıg iyi insanların sorup isteyerek aradıkları, birbirine girmiş, karşılaşmış *sebeplilerin* susamalarını kandırıp sevindiricisi, tatlı, güzel, doğru ve dürüst töreli su tanrısı önünde hurmetle eğilirim” (ETŞ 10).

Sözcük üzerinde yapılan açıklamalar; sözcüğün Soğdca kökenli ve “neden, sebep” anlamlarına sahip olduğu noktasında örtüşmektedir: Reşit Rahmeti Arat sözcüğün Türkçe metinlerde *avant, anvant, avint* biçimlerinde yazıldığı-

³ = engel, zorluk.

⁴ = idrak etme için engel.

⁵ = normal olarak.

⁶ = engelsiz.

⁷ = arasında.

⁸ = 1. Bu arada. 2. Arasında. 3. Sonra.

⁹ = ölüm ve reenkarnasyon arasındaki ara varoluş durumu.

¹⁰ = ara kalpa.

¹¹ = aradaki, sınırlı, dâhil.

¹² = ortasında, arasında; içinde; daha ileri; yolda; yakın(ında); neredeyse; aralıkta; şimdi ve sonra.

¹³ = ortada, içinde, ortasında, arasında; bu arada, yeri gelmişken; yakın, neredeyse; bu arada, şimdi ve sonra; belli bir süre için; arasında, sırasında, olmadan.

nı, kökeninin Soğdca *anþbant* “ursache”¹⁴ (Arat, 2007, s. 372) olduğunu ifade etmiştir. *Avant* < Skr. *anbant* “sebeup, illet, esas, temel” (EUTS, 1993, s. 17). *Avant* < Soğd. *’nþ’nt* “neden” (Tezcan, 1974, s. 83). *Avant tıltay* < Soğd. *’nþ’nt* Ursache + T. *tıltay* Ursache¹⁵ (Zieme, 1996, s. 214). *Avant, anvant, ayant* ”V’NT (I) < Soğd. *’nþ’nt* Ursache, Tatenursache¹⁶; in Verbindung mit *tıltag*: “Kausalität (als Prinzip der bedingten Existenz)”¹⁷ (UW, 1988, s. 277). *Avant* < Soğd. *’nþ’nt*: *Avant tıltag* “nedenler” (DS, 1969, s. 69). Clauson *avant* sözcüğünü *anvant* maddesine yönlendirmiş, sözcüğü şöyle açıklamıştır: “The Sogdian word *’nþnt* (*anvant*) ‘cause’ occurs several times in Uyğur Budhist apparently always in Hendiadyoin with *tıltag*; it has been transcribed variously as *avant, avint, ayant, and avyat*, but these are all errors”¹⁸ (EDPT, 1972, s. 12, 171). Söz konusu sözcük Budist inanç sisteminde özel bir anlama sahiptir. Buddha, evrenin değişmez yasasının nedensellik (karma) yasası olduğunu ve her şeyin nedenselliğın bir sonucu olarak ortaya çıktığını düşünür. Ona göre yokluktan oluşan evrende yokluk nedensellik döngüsüne takılıp varlığa dönüşür (Tokyürek, 2011, s. 308).

Sözcük ve türevleri diğer dönem metinlerinde de mevcuttur: *Avantlıg* AY, Mayt., *avantsız*. Eski Türkçe döneminde ikileme içinde kullanılmıştır: *Avant tıltag* “Neden, sebep” (Şen, 2002, s. 43; Ölmez, 2017, s. 254); *avantlıg tıltaglıg* “sebepli, bahaneli” (Ölmez, 2017, s. 254); *avantsız tıltagsız* “nedensiz, sebepsiz” (Şen, 2002, s. 43). Eski Türkçe döneminden sonra tespit edilememiştir.

Ayıbsız < Ar. *’ayb* + T.+sız; *ayıbsızlık* < Ar. *’ayb* + T.+sız+lık

Sözcük ETŞ’de +lık ve +sız ekleri ile işleme sokulmuştur: *Ne hoş bu ayıbsızlık ayıbsız bolmuş kerek ayıbsız bolmuşta kin ne kılsa ... kerek* “Ne hoş bu *ayıpsızlık*, *ayıpsız* olmak gerek; *ayıpsız* olduktan sonra, ne yapsa ... gerek.” (ETŞ 30). *Ayıbsız tişike er boyunun sumış kerek*. “*Ayıpsız* kadına erkek boynunu eğmek gerek” (ETŞ 30).

Sözcük Arapça kökenli olup “utanılacak şey, kusur” anlamlarına sahiptir: *’Ayb* “Utanç verici, uygunsuz, kusur, leke, utanç, şerefsizlik, rezillik; utanılacak her şey, ahlaksız veya tehlikeli olan her şey, suç, hata, şerefsizlik, utanç” (Zenker, 1994, s. 642).

¹⁴ = sebep.

¹⁵ = sebep, neden.

¹⁶ = neden.

¹⁷ = *tıltag* ile birlikte: Nedensellik (Şartlı varolma ilkesi).

¹⁸ = Soğdca *anvant* “neden” sözcüğü, Uyğur Budist metinlerinde birkaç kez görülür. Görünüşe göre her zaman “*tıltag*” sözcüğü ile ikileme içinde bulunur. Metinlerde “*avant, avint, avant ve avyat*” olarak çeşitli biçimleri vardır fakat bunların hepsi hatalıdır.

Sözcüğün yaygın kullanımı Eski Türkçe döneminden sonrasına aittir. Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Eski Anadolu ve Çağatay Türkçesi metinlerinde kaydedilmiştir: ‘*Ayb* AH, BD, BV, FK, Gİ, GN, GT, HBD, HKT, HŞ, İM, İN, KB, KE, KF, KFT, LD, LM, ME, MG, MK, MM, MÜN, NF, NH, RH, RKT, ŞHD, TİEM 73, TMA, TEH, YED; ‘*ayb* (*eyle-, it-, kıl-*) YTS; ‘*ayıb* ŞHD; ‘*aybsuz* AH, RH, RKT; ‘*aybla-* İM, ME, NF; ‘*ayblig* HKT, KE; ‘*ayblı* İM, ŞT; ‘*ayblu* İM. Çağdaş lehçelerde yaşamaktadır: T. *ayıp*; Az. *ayıb*; Bşk. *ğäyip*; Kzk. *ayıp*; Kırg. *ayıp*; Özb. *āyb*; Tat. *ğäyip*; Trkm. *ayıp*; YUyg. *äyip* (KTLS, 1991, s. 36-37).

Baçag < Soğd. *pāç*+ T.+a-ğ

Sözcük ETŞ’de +a- ve -ğ ekleri ile işleme sokulmuştur: *Yime kuy şıpkanlıg ud yıl altınç ay bir yanı ağır uluğ busat baçağ kün öz-e men üç erdinilerke pek katıg süzük kirtgünç köñüllüg upasanç sılıg tigin*. “Yine kuei shih-kan’a dâhil sığır yılı, altıncı ayın ilk günü olan mübarek büyük **oruç** gününde, ben üç cevhere çok kuvvetli ve temiz gönül ile inanan, salihat-ı nisvandandır Sılgı Tigin” (ETŞ 26). Eserde *baç-* “dikkat etmek” (ETŞ 12) sözcüğü de tespit edilmiştir.

Sözcük üzerinde yapılan açıklamalar; sözcüğün Soğdca kökenli ve “oruç” anlamına sahip olduğu noktasında örtüşmektedir. İncelediğimiz kaynaklar arasında yalnız Clauson farklı bir görüşe sahiptir: Reşit Rahmeti Arat, *baçağ*’ın kökü olan *baç*’ın Soğdca *pāç* (< *pa-* “sakinmek, dikkatli olmak”) sözünden geldiğini söylemiştir (Arat, 2007, s. 419). *Baçag* “oruç”; Moğ. *maçağ* = *baçak*, *matsak* < Man. *bāšāh*; *baça-* “oruç tutmak” (Krş. Soğd. *pāç*) (EUTS, 1993, s. 20). *Bača-* “oruç tutmak”; *bačay* “oruç”; *bačay bača-* “oruç tutmak”; *bačaq* “Hristiyan orucu” (DS, 1969, s. 76); *bačiy* “anlaşma, hitap”; *bačiy qil-* “yemin etmek” (DS, 1969, s. 77). *Bača-* “fasten”¹⁹; *bačay* “fasten”²⁰ (Arat ve Eberhard, 1972, s. 390). *Bača-*, Soğd. **pāç*’a dayanır, o da *pa-* “korunmak” anlamındadır (Gabain, 2007, s. 266). *Baçag* “oruç” < **baç* + a- < Orta İnanca *vaç* “dua” (Tekin, 1976, s. 322). *Baçak* “Hristiyan orucu” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 177). Clauson *baça-* eylemi hakkında şunları kaydetmiştir:

“*Baça-* “to fast” for religious reasons. No doubt a pure Turkish word, contrary to the views expressed regarding *baça:k*. *Baça:k* from *baça:-* “a (religious) fast”. A Turkish loan word in Mongolian as *baçak* and also *maçak* which shows that it must also have been used in Uyğur Buddhist Salemann, who was unaware of the etymology and true meaning of this word, suggested that it was a loan word from Sogdian *p’šyk’* hymn’, a word which does exist as a loan word in Turkish, see

¹⁹ = oruç tutmak.

²⁰ = oruç.

paşık, and Benveniste accepted this is an error. It was displaced in the mediavel period by *oruç*...”²¹ (EDPT, 1972, s. 293)

Müller *baçağ* sözcüğü hakkında şu açıklamayı yapmıştır:

“*Baçağ*ist wohl beser zunächst an das Mongolische *baçaq* = “Fasten” zu erinnern, als mit Salemann an manichäisch *bâšâh* zu Denken. Das theologische vokabular der Mongolen hat, wie sich herausstellt, uns sehr viele alttürkische Wörter, ja sogar soghdisch buddhistische Wörter erhalten”²² (Müller, 1908, s. 47).

Sözcük ve türevleri diğer dönem metinlerinde de mevcuttur: *Baça-* HU, Ops.; *baçağ* Mayt., Ops., Ui I.; *baçak* DLT, HU, YAM. Eski Türkçe döneminde ikileme içinde de kullanılmıştır: *Baçağ sanvar* “oruç; yemin” (Ölmez, 2017, s. 255); *posad baçağ* “oruç” (Ölmez, 2017, s. 284). Karahanlı, Harezmi, Eski Anadolu, Kıpçak, Çağatay ve Türkiye Türkçesi metinlerinde kaydedilen *bâc~baç* “vergi, gümrük vergisi, harç” GN, GT, Ka. II, LD, ŞSL; *bacı~baççı* “baç alan kimse”; *baççılık* “baç alma işi veya görevi” TS, YTS sözcükleri, *pâç* köküyle ilişkili olabilir.

Bahullık < Ar. *bahıl* + T.+lık

Sözcük ETŞ’de +lık eki ile işletime sokulmuştur: *Cuanmartlınķı ħu kılğan iki ajunnı buldaçı bahullıķnı ħu kılğan ... zin öldeçi*. “Cömerdliği kendisine âdet edinen her iki dünya nimetini bulur, **hasisliği** âdet edinen kimse ise, ... ölür” (ETŞ 30).

Sözcük Arapça kökenli olup “açgözlü, hasis” anlamlarına sahiptir: *Buħul* (*baħal, buħl, baħl*) “açgözlü, cimri” (Zenker, 1994, s. 179).

Sözcüğün yaygın kullanımı Orta Türkçe dönemine aittir. Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi metinlerinde geçmektedir: *Bağıl CC; bahıl HŞ, ME; bahil AH, GT, İM, İN, KB, KFT; baħıl HKT, KE, NF; baķıl CC; bahıl ÇFK, FK, GT, LD, MK, Sİ; bahullık AH, ME; bahullık Gİ, GT, İM, KF; bahillik ÇFK, GT, HKT, NF, RKT; Sİ*. Çağdaş lehçelerin bazılarında yaşamaktadır: Bşk. *böhil*; YUyg. *beħil* (KTLS, 1991, s. 104-105).

Bağdılık < Skr. *bhakti* + T.+lık

²¹ = *Baça-* “dinî nedenlerle oruç tutmak”. *Baçak*, hakkında ifade edilen görüşlerin aksine kuşkusuz saf Türkçe bir kelimedir. Moğolcada *baçak* ve ayrıca *maçak* olarak bulunan ve Uygur Budist metinlerinde kullanılmış Türkçeden ödünç olan sözcüğün etimolojisinden ve gerçek anlamından haberdar olmayan Salemann, bunun kökeninin Türkçede *paşık* olarak bulunan Soğdca *p’şyk* “ilahi” sözcüğü olduğunu öne sürmüş, Benveniste bunun hata olduğunu kabul etmiştir; sözcük Orta Çağ döneminde *oruç* ile yer değiştirmiştir.

²² = *Baçağ*, Salemann Manichäisch’teki *bâšâh*’ı düşünmektense Moğolca *baçaq* = oruç’u hatırlamak daha doğrudur. Moğolların teolojik sözcüklerinden, bize birçok Eski Türkçe hatta Soğdca Budist sözcükler geçmiştir.

Sözcük ETŞ'de +lğ eki ile işleme sokulmuştur: *Sekiz yüüz-into yüz-er ööngi seviglig erdini munçuğ-lar sefireksiz tıya-lğ bakdı-lğ seçe tanglancıg idigler*. “Her sekiz yüzünün de yüzer türlü güzel, kıymetli taş ve boncuklar, seyrek olmayan tıya ve **bakdı'dan** ibaret seçkin, nadir süsler” (ETŞ 20).

Reşit Rahmeti Arat *bakdı* ve *tıya* sözcüklerinin Türkçe olmadığını, özellikle *bakdılıg* sözünün sonundaki –ğ ile sözcüğün kökünde bulunan –k-'nin bunu açıkça gösterdiğini, Hintçe olduğunu ancak asıllarına ulaşamadığını ifade etmiştir. Arat bu sözcüğün de yer aldığı “*sefireksiz tıya-lğ bakdı-lğ*” kısmının metnin gelişine göre “aralıksız, sık sıralar hâlinde dizilmiş” olarak aktarılabileceğini söylemiştir (Arat, 2007, s. 415). Bizce sözcük Sanskritçe *bhakti* sözcüğü ile ilgili olmalıdır:

“... That word is *bhakti*, usually translated as devotion, and often narrowly understood as “worship”. However, a simple etymological analysis and a glance at its historical literary usage reveals that this term is a synonym of prema (love), and its root *bhaj* represents involvement, engagement, participation, pursuit, preference, service, adoration, devotion, and love...”²³ (Singh, 2006, s. 1).

Bhakti, Hinduizm'de kişiyi kurtuluşa götüren üç yoldan biridir: Karma-marga (amel yolu), jnana-marga (bilgi yolu) ve bhakti- marga (aşk yolu). Bu sevgi ve bağlılık Tanrı'yadır. Bhakti-marga bir kurtuluş yolu olarak 12. yüzyılda yaşamış olan Vedanta yorumcusu Ramanuja tarafından ortaya atılmıştır. Ruhların dünyaya olan bağının kaynağı iman eksikliğidir, bundan kurtulmanın yolu da bilgi değil, Tanrı'ya duyulan samimi ve tam aşktır, işte bu *bhakti* olarak adlandırılmıştır (Karaali, 2008, s. 30, 39).

Sözcük başka bir eserde tespit edilememiştir.

Bakşılığ < Çin. *po-shih* + T.+lğ

Sözcük ETŞ'de +lğ eki ile işleme sokulmuştur: *Bar iligig [kö]k kalık yüzinte bakşılığ [burkan ten]gri toğtuñuz*. “Bar iligig gökyüzünde **öğretici** burkan olarak doğdunuz” (ETŞ 7).

Sözcük üzerinde yapılan açıklamalar; sözcüğün Çince kökenli ve “öğretmen, dinî öğretmen, usta, hekim” anlamlarına sahip olduğu noktasında örtüşmektedir: *Baqşî* < Kum. *bag-şi* “öğretmen, usta” (DS, 1969, s. 82). *Bahşî*, *bhāhşi* (br.), *pāhşi* (br.), *pahşi* (br.) < Çin. *po-shī* < *pāk-sī* “hoca, muallim,

²³ = *Bhakti* sözcüğü genellikle adanmışlık olarak tercüme edilmiş ve sınırlı bir şekilde “ibadet” olarak anlaşılmıştır. Bununla birlikte, basit bir etimolojik analizle ve tarihsel edebî kullanımına bakıldığında bu terimin prema (aşk) sözcüğü ile eş anlamlı olduğu ortaya çıkar. Sözcüğün kökü olan *bhaj* bağlılık, sözleşme, katılım, takip, tercih, kulluk, hayranlık, düşkünlük ve aşkı temsil eder.

üstat” (Gabain, 2007, s. 266). *Baxşı* < *chin. bó shi* “Meister”²⁴ (Zieme, 1996, s. 203). *Bağşı* 1. Muallim, öğretmen < *bağşı* Skr. *bhikṣu*; Moğ. *bağşı*. 2. Üstat (Çin. *po-si* < **pak=si*). 3. Hekim, doktor, tabip. (EUTS, 1993, s. 21). *Bağşı* < Çin. *pâk-schi* “hoca” (Tezcan, 1974, s. 84). Moğ. *bağşı* “muallim, hoca” < Uyg. *bağşı-i* < Çin. *po-şı* < **pâk-sin*; Japon, *si* (Temir, 1955, s. 13). *Baxşı* ~ Çin. *boshi* “Guru, Lehrer, Meister”²⁵ (Zieme ve Kara, 1978, s. 205). *Baxşı* (*bağşı*?) “maitre docteur en religion” (Emprunt au chinois po-che **pâk-dz*’i)²⁶ (Hamilton, 1986, s. 214). *Bağşı* < Çin. *pâk shi* “hoca, üstat” (Özönder, 1998, s. 130). Clauson sözcüğü *bağşı* olarak verip şu şekilde açıklamıştır:

“Loan word from Chinese *po-shih* (Buddhist) ‘religious teacher’; an early loan word in this sense in Mongolian, occurring in the two A.D. 1352 hP’ags-pa inscriptions where it is spelt *bağşı*, not *baxşı* (the alphabet distinguishes clearly between these two sounds) and still surviving in this form but with rather altered meanings. As *bağşı*: is the most probable pronunciation of the Chinese phrase at the date when it was borrowed, the word was probably so pronounced in Uyğur, where it is common, but as –ğş– is not a possible combination in pure Turkish words it no doubt fairly soon became *baxşı*...”²⁷ (EDPT, 1972, s. 321)

Tekin, inanç sistemi dolayısıyla Çince dilimize giren “Budist rahip, hoca” manalarındaki Eski Çince *pâk-si*, Modern Çince *bo-şi* olarak gördüğümüz bu sözcüğün, Eski Uygur Türkçesi döneminde sıklıkla karşımıza çıktığını belirtmiştir (Tekin, 1983, s. 528). Tokyürek, sözcüğün “lider, amir, öğretmen, model, upādhyāyanın tercümesi, özellikle Budist rahip, kıymetli, saygıdeğer, yaşlı ve usta rahip” anlamlarına geldiğini ifade etmiştir (Tokyürek, 2011, s. 234).

Sözcük, dönem metinlerinden AY’de *bağşılı* ve *bağsız* şeklinde kaydedilmiştir. Eski Türkçe döneminde ikileme içinde kullanılmıştır: *Bağşı açarı* “hoca, üstat” (Şen, 2002, s. 52); *bağşı ulug* “üstat, ulu”; *bağsız nomçısız* “hocasız, üstatsız” (Şen, 2002, s. 53); *otaçı bağşı* “hekim, doktor” (Şen, 2002, s. 207; Ölmez, 2017, s. 280); *sözçi bağşı* “üstat” (Şen, 2002, s. 256). Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi metinlerinde tespit edilmiştir: *Bağşı* AL, GN, K, ŞSL, ŞT, MÜN; *bağşı* “yazıcı” CC. Çağdaş lehçelerin bazılarında yaşamaya

²⁴ = usta.

²⁵ = öğretmen, usta.

²⁶ = “din doktoru” (Çince *po-che* **pâk-dz*’i’ den alıntıdır).

²⁷ = Çince *po-shih* “dinî öğretmen”den ödünçleme; Moğolca 1352 tarihli yazıtlarda *bağşı* yerine *bağşı* şeklinde görülmesi –ki bu biçim farklı anlamlarla hâlâ devam etmekte- bu şeklin Moğolcada da erken dönem ödünçleme bir sözcük olduğuna işaret eder. *Bağşı* biçimi Çince ifadenin ödünç alındığı dönemdeki en muhtemel telaffuzu idi ve sözcük Uygur metinlerinde de böyle yer aldı ancak Türkçe sözcüklerde –ğş– şeklinde bir ses birliği mümkün olmadığından sözcük kısa süre sonra *bağşı* oldu.

devam etmektedir: Trkm. *bağsı*; Kırg. *bakşı*; Kzk. *baksı*; YUyg. *bağşı*; Öz. *bağşı*; SUyg. *pakşı*; Tuv. *başkı* (Ayazlı, 2016, s. 67).

Biti- < Çin. *piet* + T. +i-; **bitig** < Çin. *piet* + T. +i-g; **bitit-** < Çin. *piet* + T. +i-t-.

Sözcük ETŞ'de +i-, -g, -t- ekleri ile işleme sokulmuştur: *Uluğ kölüngü nom-ta yoriğalı taplığ yogaçarı-larğa alku öd-lerte öyü ödikleyü tuğğalı tegimlig [otuz biş] burkan-larğa yükünç yükünmek atlığ sıdap nom bitig bir tegz-inç*. “Büyük taşıt akidesinde yaşamaya istekli olan yogâcâra’lar için her zaman düşünüp severek tutulmaya değer otuz beş burkanlara önünde tazimle eğilmek adlı şıdap kanun **kitabı**, bir tomar” (ETŞ 10). *Küsgü yıl-ın tokuz-unç ay-ning on yangı-ta körkle tanggsuk taydukidin-i kav lınhu-a-ta köp yangşamağ-lıg boduğ-ın kök kalık-ıg küçeyü bediz-egeli umunmuş-ın körgü için bitidim*. “Sıçan yılında, dokuzuncu ayın onuncu gününde, güzel, nadir taydukidini kav çiçeğinde, çok gevezelik etme boyası ile gökyüzünü zorla süslemeyi umduğunu göstermek için **yazdım**” (ETŞ 12). *Bu nom erdinig bititmiş buyan edgü kılınç küç-into ve tüş-into*. “Bu töre cevherini **yazdırmış** olmanın iyiliği sayesinde” (ETŞ 22).

Biti- ve türevlerinin etimolojisi konusunda farklı görüşler vardır: *Biti-* < Kit. *bi*, *pir* < *pjet* ‘yazı yazmak için fırça’ ‘hakk etmek, yazmak’ (DS, 1969, s. 103). *Biti-* ‘yazmak, kopya etmek’ < Çin. *pi* < *piet*. Buna karşılık olarak < Tohar. *pīde* = Moğ. *biçi*; *bitig* ‘1. Yazı, kitap, belge, vesika, vasiyetname. 2. Hurufat, harfler, alfabe’; *bitit-* ‘Yazdırmak, yazdırtmak’ (EUTS, 1993, s. 30). *Biti-* (Krş. *biir*, *bir* ‘fırça’) ‘yazmak’; *bitig*, *ptig* ‘yazı, harf, mektup, vasiyetname, kitap’; *bitit-* ‘yazdırmak, istinsah ettirmek’ (Gabain, 2007, s. 269). *Biti-* ‘yazmak’; *bitig* ‘kitap; mektup; yazılı kâğıt’; *bitig* ‘yazı, yazmak’; *bitig* ‘Oğuzcada muska’; *bitit-* ‘yazdırtmak, yazdırmak’; *biti* ‘gökten inen kitaplardan (bir) kitap’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 441, 590, 591). Donner, *biti-* fiilini Samoyedce *pādā* ‘schreiben, verziere, sticken’²⁸ sözcüğü ile birleştirir. Blochet *bitig* sözünü Sanskritçe *piṭaka* ‘boîte à livres’²⁹; Schmidt, Yunanca *pitakion* ve Toharca *pīdaka* ‘a document’³⁰ (*pīde* ‘he has written’³¹ sözünden) sözcüklerine bağlarlar. Bunların yanı sıra sözcüğün kökeni hususunda Soğdca *pōk* ‘befehl, regel’³²i işaret edenler de vardır. Ama bugün genel olarak kabul edilen tez, *biti-* fiilinin Çince *bit*³³ten geldiğidir (Doerfer,

²⁸ = yazmak, süslemek, nakşetmek.

²⁹ = kitap kutusu.

³⁰ = belge.

³¹ = yazdı.

³² = emir, kural.

³³ = fırça, fırça ile yazmak.

1965, s. 263). Aalto, *biti-* “yazmak” fiilinin Hotence *pīr-* ile partisip şekli *pīda*, *pīdaka* “doküman, belge” < İrani *pāti-kar* “kopyalamak”tan getirilebileceğini ifade etmiştir (Aalto, 2013, s. 197). Şinasi Tekin, Eski Çincece *bir/biir* ve *pyit*, Modern Çincece *pi* şeklinde gördüğümüz sözcüğün, Türkçedeki *biti-* eyleminin kaynağı olduğunu belirtmiş; sözcüğün *biçi-* ve *biçig* şekillerinde Türkçeden Moğolcaya geçtiğini söylemiştir (Tekin, 1983, s. 529). Tekin, MS 400’lü yıllarda Çin’e hâkim olan Tabgaç Türklerinin dilinde anlamı “yazıcı, kâtip, divan kâtibi” olarak verilen *pi-te-cin* şeklinde bir sözcük bulunduğunu, bunun **bitigcin* ile aynı sözcük olması gerektiği bilgisini verir. **Bitigcin* sözcüğünün basamaklarında aynı fiil kökünden üst üste türetilmiş *bitig* ve *bitigçi* yapılarının bulunmasını *biti-* fiilinin MS 400’lerin çok öncesinde var olmasına bağlamıştır (Tekin, 2015, s. 30-32). *Moğolların Gizli Tarihi*’nde: *biçi-* (id.), *biçik* “mektup”, *biçicü* “yazıcı” (Gülensoy, 1974, s. 239). Erdal *biti-* eyleminin kökeni hakkında şunları söylemiştir:

“Transitive *biti-* ‘to write’ will not be dealt with, as a (originally possibly Chinese) lexeme ‘*bit*’ is not attested in Turkic. For all we know, the verb as such could have been borrowed from some other language (e.g. Proto-Mongolian., which also had it)”³⁴ (Erdal, 1991, s. 484).

Clauson *biti-* fiilini **bit* köküne bağlamıştır:

“To write; to write. This word is considered to be a denominal verb in –i:- from **bit*, an unrecorded loan word from Chinese *pi* ‘writing brush’; it became an early loan word in Mongolian as *biçi-* and this Mongolian word has been reborrowed in some NE languages but Hak. *pas-* looks more like a loan word from Russian *pisat*’; otherwise survives only in South eastern Türk *pit-/piti-/püt-/pütü-*.”³⁵ (EDPT, 1972, s. 299)

Bang’ın *biti-* eylemi hakkındaki görüşleri şöyledir: *Biti-* “yazmak”, Kökt. Uyg. *bitig* “*yazan, yazma, yazı vb.”, Doğu Türkçesi *bitik*, *pitik*, tar. *pütük*; Çağatay *biti*> **biti*; bu son şekil, Çağataycaya yabancıdır. Alt. Tel. Sag. *piçi-*, *piçik* Moğolcadan alınmıştır (Bang, 1980, s. 105). Semih Tezcan da *biti-* eylemini Çince *piet* “yazı fırçası” sözcüğüne bağlamıştır (Tezcan, 1994, s. 283). Günay Karaağaç, *biti-* fiilinin Çince *piet*’le ilgili olmadığını bunun Türkçe kökenli bir sözcük olduğunu savunmuştur:

³⁴ = Muhtemelen aslen Çince olan ‘*bit*’ sözcük birimi, Türk dilinde tanıklanmadığı için geçişli *biti-* ‘yazmak’ fiili ele alınmamıştır. Tüm bildiğimiz, bu gibi bir fiil başka bir dilden ödünç alınmış olabilir (örneğin, Proto-Moğolca).

³⁵ = “Yazmak”. Bu sözcük **bit* kökünden +i- ile yapılmış bir türetim olarak düşünülebilir, kaydedilmemiş ve “yazı fırçası” anlamına gelen Çince *pi* köküne dayanan sözcük, Moğolcada erken dönemde *biçi-* olarak bulunmuş ve sözcük bu şekliyle kuzeydoğu grubu lehçelerinde geri ödünçlenmiştir ama Hakasça *pas-* daha çok Rusça *pisat*’tan alıntı sözcük gibi görünmektedir, bunun dışında sadece güneydoğu grubu lehçelerinde *pit-/piti-/püt-/pütü-* şeklinde yaşamaktadır.

“...veya Türkçe konuşan insanların, yazı yazma bilgisini ‘yontmak, kazmak, kazımak’ bilgisine dayanarak adlandırdıklarını göz ardı edersek, yani Türkçe konuşanların eski bilgi-yeni bilgi ilişkisini görmezlikten gelirse, *yaz-* ~ *yar-* ~ *çiz-* ~ *kaz-* ~ *yır-* ~ *yır(t)-* ~ *yara-* vb. ilişkisini ihmal edersek, *bıç-/biç--biti-* ilişkisini görmezsek, ‘*biti-* fiili Çince *piet*’ten gelir’ diye yüzyıldır süren ve bestesiyle güftesi birbirini tutmayan şarkıları söyler dururuz.” (Karaağaç, 2009, s. 159).

Bitigüçi ile *bitkeçi* sözcüklerinin farklı köklerden türetildiği de öne sürülmüştür:

“Die Form *bitigüçi* ist vom torkologischen Standpunkt aus ganz klar: **biti-gü-çi*. Das zugrunde liegende Verbum *biti-* < **bit-i* beruht auf dem chines. Wort für Pinsel 筆 *pi*, alte Aussprache *piēt*. Das häufige *bitkäci* kann dagegen nicht ohne weiteres von *biti-* abgeleitet werden... H. H. Schaefer hatte die Güte, die Stelle im syr. Original nachzuschlagen, wo *peṭqa*, *peṭqā* stecht. Dies ist offenbar die Quelle eines bisher nichtbelegten türk. **bitkä*, das aber in mandschur. *bithe* weiterlebt. Die verschiedenen Wörter für ‘Buch’ sind wohl mit den verschiedenen Buchformen ins Land gekommen. *Bitig*, das aus dem Chinesischen abgeleitet wird, bezeichnete anfangs wahrscheinlich nur die Buchrolle Chinas, das *kuin-bitig*. Eine Bezeichnung des Buches in indischer *pothī*-Form kennen wir noch nicht, nur die seines Buchblattes: *p(a)tr* < skr. *patra* ‘Blatt’. Unser **bitkä*, syrischen Ursprungs, mag mit dem in westländischer Weise gebundenen Buch bei den Uiguren eingeführt worden sein und anfangs nur diese Form bezeichnet haben.”³⁶ (Arat ve Eberhard, 1972, s. 162)

Biti- eylemi ve türevleri diğer dönem eserlerinde de sıklıkla kullanılmıştır: *Biti-* AY, HAM, IrkB, KİP, Orh., PP; *bitig* AY, HAM, Hüen., IrkB., Mayt., Ops., Orh., Tot., YAM; *bitigüçi* HAM, Ops.; *bitkeçi* AY, HAM, Ops., YAM; *bitgeçi* HAM; *bitit-* AY, Hüen., Orh., Mayt. Eski Türkçe döneminde çeşitli sözcüklerle ikileme içinde de kullanılmıştır: *Biti- bitit-* “yazmak ve yazdırmak” (Ölmez, 2017, s. 257); *biti- okı-* “yazıp okumak” (Şen, 2002, s. 68); *bitig ujik* “yazı, yazılı kaynak” (Ölmez, 2017, s. 257); *bitig üjik* “yazı, harf” (Şen, 2002, s. 68); *ujik bitig* “yazı, kitap” (Şen, 2002, s. 326); *bitit- kotur-* “yazdırıp tertip

³⁶ = *Bitigüçi* sözcüğünün Türkoloji bakımından şekli çok açıktır: **biti-gü-çi*. Temel fiil *biti-* < **bit-i*- Çince *pi* “firça”, eski telaffuzuyla *piēt*’e dayanır. Sıkça görülen *bitkäci* ise *biti-*’ten kolaylıkla türetilmez. H. H. Schaefer, Eski Farsça *peṭqa*, *peṭqā* sözcüğüne bakma şansı buldu. Görünüşe göre bu kaynak şimdiye kadar kaydolmamış, ispatlanmamış Türk. **bitkä* sözcüğü idi, Mançurcada *bithe* olarak yaşamaya devam ediyor. ‘Kitap’ için kullanılan farklı sözcükler, farklı kitap formları ile ülkeye gelmiş olmalı. Çince kökenli olan *bitig*, Çinlilerin kitap formuna atıfta bulunuyor, *kuin-bitig*. Hintçe *pothī* formunu henüz bilmiyoruz, sadece onunun kitap sayfasının adını *p(a)tr* < skr. *patra* ‘sayfa’ biliyoruz. Bizim Fars kökenli **bitkä* ise Batılıların ciltli kitapları gibi, Uygurlarda yayılmış ve başlangıçta sadece bu form belirlenmiş olabilir.

etmek” (Şen, 2002, s. 68); *bitit-koturt-* “yazdırıp düzenlemek” (Şen, 2002, s. 68). Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Eski Anadolu ve Çağatay Türkçesi dönemi eserlerinde de mevcuttur: *Beti-* LD; *betig* İM; *bit-* AL, ŞSL, FK; *biti-* AH, AL, BV, CC, ÇFK, DLT, FK, GN, GT, KB, Kİ, LD, LM, MK, MÜN, NH, RKT, ŞHD, Şİ, ŞSL, ŞT, TİEM 73, TMA, TEH, YED, YTS; *bitiri* AL; *bitü-* ŞHD; *biti* AL, Kİ, YTS; *bitig* AO III, BV, DM, GN, GT, HKT, KB, KE, KK, ME, MM, NF, NH, LD, MÜN, RKT, SD, TA, TİEM; *bitigçi* AO II, HKT, KB, KE, NF, TA, TİEM; *bitigleş-* HKT, KE, ME; *bitiglig* GT, KE, MM, NF, TİEM; *bitigsiz* KB, KE; *bitigü* DLT, KB; *bitik* CC, DLT, DM, HŞ, Kİ, RH, TA, TZ, YTS; *bitikci* ŞSL, YTS; *bitikçi* CC, HŞ, İML, MN, MÜN, TA; *bitikle-* İML; *bitiklig* DLT; *bitiklik* AL, DLT; *bitil-* AH, AL, AO II, BV, DLT, HKT, HŞ, KB, KE, MM, NF, NH, ÇFK, RKT, TMA, TEH, TİEM, MÜN, YED, ŞT, Sİ, MK; *bitile-* YTS; *bitin-* DLT, HKT, KB, RKT; *bitinil-* KI; *bitiş-* DLT; *bitit-* AL, DLT, İML, KB, ME; *bitiv* CC; *bitü-* ŞHD; *bitüv* CC; *bitgüçi* AL; *bitkeçi* KI; *bitiküçi* AL; *bitküçi* AL; *bitükçi* ŞSL; *bitül-* KE. *Biti-* ve *bitig* sözcükleri çağdaş lehçelerin bazılarında yaşamaya devam etmektedir: *Biti-*: YUyg. *püt-*; Rus. *pisat'*, *napisat'* (KTLS, 1991, s. 980-981); SUyg. *pıt-*; Tuv. *biji-*; Hak. *pas-*; Alt. *biçi-*; Yak. *suruy* (Ayazlı, 2016, s. 84). *Bitig*: Bşk. *bötiy*; Tat. *böti*; YUyg. *pütük*; Rus. *pis'mo* (KTLS, 1991, s. 572-573; Tekin, 1983, s. 529). Olcas Süleyman *pis mo* “mektup” sözcüğünü Slavyan dillerindeki Türk sözler arasında saymıştır (1992, s. 180).

Bodilüg < Skr. *bodhi* + T. +lığ

Sözcük ETŞ’de +lığ eki ile işleme sokulmuştur: *Tuyunmağ-ıq tanuğ-lağu öd-keğegi toğ-ta yig-i üç erdinig umuğ tuğup tuğçı isđim bodilüg yig yoriğ öz-e tolp yirđinçüğ tuyunmağ-ta ornağayın*. “Nüfuz etmeyi tanıqlama zamanına kadar her şeyin üstünü olan üç cevheri ümit edinip daima **bodhi'nin** üstün hareketi ile bütün dünyayı nüfuz etme içinde yerleştireyim” (ETŞ 14B).

Sözcük üzerinde yapılan açıklamalar, sözcüğün Sanskritçe kökenli ve “aydınlanma, arınma, uyanma, aydınlanma ağacı” anlamlarına sahip olduğu noktasında örtüşmektedir: *Bodi* < Skr. *bodhi* “hidayete erme, mükemmel bilgiye ulaşma” (DS, 1969, s. 107). *Bodi* < Skr. *bodhi* “tenvir, ilham, nur, erme” (Gabain, 2007, s. 269). *Bodi* < Skr. *bodhi* “erme, aydınlanma, irfan” (EUTS, 1993, s. 30). *Bodhi* 1. Enlightenment, the quality attained by a Buddha. 2. The tree of enlightenment, under which the Boddhisattva became enlightened. 3. Name of a wandering mendicant, previous birth of the Boddhisattva. 4. Name said to be given to the elephant jewel of a cakravartin³⁷ (Edgerton vd., 1977, s.

³⁷ = 1. Aydınlanma, Buddha'nın edindiği özellik. 2. Bodisatva'nın altında aydınlandığı aydınlanma ağacı. 3. Gezinen dilenci, Bodisatva'nın önceki doğumu. 4. Cakravartin'in fil mücevherlerine verilen isim.

402). *Bodi* < Skr. *bodhi* “erleuchtung”³⁸ (Zieme ve Kara, 1978, s. 212; Zieme, 1996, s. 216). 覺 *Bodhi*, from *bodha*, “knowing, understanding”, means enlightenment, illumination; 覺 is to awake, apprehend, perceive, realize; awake, aware; (also, to sleep). It is illumination, enlightenment, or awakening in regard to the real in contrast to the seeming; also, enlightenment in regard to moral evil³⁹ (Soothil-Hodous, 2010, s. 1279). *Bodhi*, Hindistan Buddhaga-ya’da bulunan, Śakyamuni Buddha’nın altında aydınlandığı bir ağaç türüdür. Bu nedenle bu ağaca *bodhi* aydınlanma ağacı ya da *bodhidruma* da denmiştir (Tokyürek, 2011, s. 200).

Sözcük ve türevleri diğer dönem eserlerinde de tespit edilmiştir: *Bodhi* Mayt., Tot.; *bodılı* AY; *bodulğ* Tot. Eski Türkçe döneminde *tuyunmak* sözcüğü ile ikileme içinde kullanılmıştır: *Bodi tuyunmak* “erme, vâkıf olma” (Şen, 2002, s. 68). Eski Türkçe döneminden sonra tespit edilememiştir.

Bodisatavlığ < Skr. *bodhisattva* + T. +lığ

Sözcük ETŞ’de +lığ eki ile işleme sokulmuştur: *Ary-a vayruçana eksü-bi amida-ayusı ayağuluğ badıraşırı su-çantırabudi ançulayu oğ sury-a-garbi vaşır yalınlığ ad-lar öz-e öñi öñi yirdinçü-ler-te alp samantabadıra vaçır-a tuvaça ava-lukiða-işvara nırvana kidu ardin ganda-ħastı başlap bodisatav-lığ arığ tirin kuvrağ öz-e ağırladıur*. “Ārya vairocana akşobhya Amitāyus, aziz Bhadraśrī su candrabodhi, bir de Sūrya garbha vajra alevli adları ile başka başka dünyalarda kuvvetli Samantabhadra Vajradhvaja Avolokiteśvara Nirvā-naketu Ardin Gandhahasī başta olmak üzere, bütün ***bodhisattva***’ların temiz topluluğu, cemaati ile ona hürmet edilir” (ETŞ 9).

Sözcük üzerinde yapılan açıklamalar; sözcüğün Sanskritçe kökenli ve “Buddha adayı, Buddha olacak kişi” anlamlarına sahip olduğu noktasında örtüşmektedir: Reşit Rahmeti Arat sözcüğü “tenvir edilmek, burkan olmak üzere seçilmiş, ermiş insan; Mahāyāna’da *bodhisattva* = Hinayāna’da *śrāvaka* ve *pratyeka-buddha*” (Arat, 2007, s. 338) şeklinde tanımlamıştır. *Bodist* ~ *bodistw* “*bodhisattva*” (EUTS, 1993, s. 30). *Bodistv* < Skr. *bodhisattva* “*bodisatva*” (DS, 1969, s. 107). *Bodisawat*, *bodisatav*, *bodhisatv* (br), *bodasataw* < Soğd. *boḍisawd* (?) (*pwḍšft*), *bodisataw* (*pwḍšft*) < Skr. *bodhisattva* “buda olacak kimse” (Gabain, 2007, s. 269). *Bodisatav* < Skr. *bodhisattva* “*bodhisattva*” (Tezcan, 1974, s. 86). *Bodhisattva* “person destined for enlightenment, Buddha-to-be”⁴⁰ (Edgerton vd., 1977, s. 403). *Bodistv(lar)* < Skr. *bodhisat(t)*

³⁸ = aydınlanma.

³⁹ = 覺 *bodhi*, *bodha*’dan, “bilmek, anlamak”, aydınlanma, aydınlatma anlamına gelir; 覺 uyanmak, kavramak, algılamak, farketmek; uyanık, farkında; (ayrıca uyumak için). Görünüşe göre; gerçek ile ilgili olarak aydınlatma, aydınlanma veya uyanmadır. Ayrıca ahlaki kötülük ile ilgili aydınlanmadır.

⁴⁰ = aydınlanmaya, Buddha olmaya tahsis edilmiş kişi.

va “Bodhisattva” (Zieme, 1996, s. 198). *Bodisaḥat* “terme correspondant au Skr. Boddhisattva, saint proche de l’état de buddha”⁴¹ (Hamilton, 1986, s. 229) *Bodisaḥat* “Özü eksiksiz bilgiye dayalı” anlamındaki Sanskritçe Bodhisattva’nın karşılığı; Buddha düzeyine erişmesine yalnızca bir basamak kalan Buddhacı aziz (Hamilton, 2011, s. 172). *Bodhisattva* “Pek yüksek erenler” gibi bir manadadır (Müller ve Gabain, 1945, s. 52). Buddha olmaya en yakın aday olan Bodisatva, tekrar doğmayı tamamlamış canlılar olarak diğer canlıları ızdıraptan kurtaran ve “dharma”nın yayılması için çabalayan varlıklardır. Bodisatvaların en belirgin özelliklerinden biri “saṃsāra”da kurtulma umudunu yitiren canlılara Buddha öğretilerini öğretmek ve onları kurtarmaktır (Kemal Yunusoğlu, 2016, s. 215).

Sözcük ve türevleri diğer dönem eserlerinde de tespit edilmiştir: *Bodisatav* AY; *bodisavat* PP; *bodisatav* Hüen., İns.; *bodisatva* *Ui IV B, C, D, Hüen.*; *bodisavat* HAM, İns., Ops.; *bodistv* KİP, Ops., Tot., *Ui IV A*; *bodisvt* Mayt. Eski Türkçe döneminde *mahasatav* sözcüğü ile birlikte ikileme içinde kullanılmıştır: *Bodisatav mahasatav* “aziz, büyük ermiş” (Şen, 2002, s. 69). Eski Türkçe döneminden sonra tespit edilememiştir.

Burkanlık < Çin. *bur* + T. *kan* + T. +lık

Sözcük ETŞ’de +lık eki ile işleme sokulmuştur: *Biz sizni teg burkanlık kün teŋrig körgeli bukağut[akular] emgeklig bu sansart[a] kaltımız* “Biz sizin gibi *burkan* güneş tanrını görmek için, biz zincirdekiler eziyet içinde bu saṃsāra’da kaldık” (ETŞ 7).

Sözcük üzerinde yapılan açıklamalar; sözcüğün *bur* (*fo~fu*) biriminin Çince, *kan~han* biriminin Türkçe kökenli ve “Buddha, Mani, put” anlamlarına sahip olduğu noktasında örtüşmektedir: *Burhan* “put, oyuncak bebek”; *furxan* “put” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 149, 189). *Burkan* 1. < Skr. *Buddha* “Burhan”. 2. Yaradan, hâlik, şaman, ilah, tanrı < Çin. *bur* + *kan* = *purkan* (EUTS, 1993, s. 36). *Burxan* < om kum. *fo*, *bvyr* ‘budda’ 1. Nirvana’ya ulaşmış kişi olarak Buda. 2. Elçi, haberci, peygamber. 3. Burkan, put (DS, 1969, s. 127). Moğ. *burkan*, *burha*, *burhan* (*Buryat*) < Uyg. *burhan* “Buda” (Temir, 1955, s. 13). *Burxan* < Çin. *b’iu’t* + *xan* “Buddha” (Tezcan, 1975, s. 131). *Burxan*, *burqan* (?) “Boudha, prophète”⁴² (Hamilton, 1986, s. 230). *Burhan* < Çin. *fo*, **biuet* “Buddha” + *xan* “imparator (?)” (Hamilton, 2011, s. 175). *Burhan*, *burham* (br.) < Çin. *fo* < *b’iuat* ve *han* “Buda” (Gabain, 2007, s. 270). *Burxan* < Chinese 佛 + Alttürkisch *xan* “Herrschartitel = *Buddha* (Zieme, 1996, s. 197). Çincenin bazı şivelerinde t, r’ye tekabül eder. İşte bu şiveler yolu ile Uygurcaya önce *bur* şeklinde geçen Burkan (Buddha) kavramı

⁴¹ = Skr. *bodhisattva*’ya karşılık gelir, Buddha durumuna yakın aziz.

⁴² = Buddha, peygamber.

nı Uygurlar sonradan, bir öncekini izah eden *қан* (han) “hükümdar” sözünü ekleyerek yapmışlardır (Tekin, 1960, s. 27). *Burқан, burhan, purқан* “Tanrı, yaradan, Buddha; peygamber; şaman; put”, *bur* ve *қан*. Burada *bur* = Çin. *but* = Buddha. Bang, *burқан* sözcüğü ile *tengri қан* ve *tengriken* sözcüklerinin birbirine paralel olduğunu söylemiştir (Bang, 1980, s. 18). Clauson *burқан* sözcüğünü şu şekilde açıklamıştır:

“Compound of Chinese *fu* and presumably *xan*. The Chinese character was the one chosen to transcribe Buddha, and was pronounced approximately *bur* in North west China in VII-VIII. This word, corresponding properly to some phrase like *Buddharājā*, was the one chosen to represent Buddha in the earliest Turkish translations of Buddhist scriptures, which must have anteceded the appearance of Manichacism among the Turks, and was taken over by the Manichaeen missionaries to translate words like ‘prophet’ applied e.g. to Mani himself. In the Moslem period, like 2 but, q.v. it came to mean ‘idol’... ”⁴³ (EDPT, 1972, s. 360)

Sözcük ve türevleri diğer dönem eserlerinde de mevcuttur: *Burhan* HAM, HU, Hüen., İns., PP, Ui IV A, B, C, D, YAM; *burhanlıg* İns., Ui IV A, B, D; *burқан* AY, HAM, KİP, Mayt., Üİ; *burқанlıg* AY; *purқан* PP. Karahanlı Türkçesi metinlerinde de bulunur: *Burhan* “burkan, put” DLT, KB, TİEM 73, RKT. Çağdaş lehçelerin bazılarında yaşamaktadır: SUyg. *purkan*; Tuv. *burgan* (Ayazlı, 2016, s. 93).

Buyanlıg < Skr. *puṇya*+ T.+lıg; ***buyansız*** < Skr. *puṇya* + T.+sız

Sözcük ETŞ’de +lıg ve +sız ekleri ile işleme sokulmuştur: ***Buyanlıg*** *kişi burkanlar birle tüz ol, buyansız kişi buğ bakır birle tüz ol. “İyilik yapan insan burkanlarla birdir, iyilik yapmayan insan boş bakır ile birdir”* (ETŞ 34). Aynı anlamda kullanılan *buyan* ve *buyanlıg* sözcükleri “iyi (ETŞ 13A), iyi amel (ETŞ 7), iyilik (ETŞ 7, 13A, 13G, 15, 16, 17, 22, 23, 24, 25, 26, 35), iyilik yapan (ETŞ 34), sevap (ETŞ 9), fazilet (ETŞ 9, 10, 13C), fazilet sahibi (ETŞ 26)” anlamlarıyla tespit edilmiştir. Ayrıca “hayırlı işler ile meşgul olmak” anlamında *buyan kıt-* (ETŞ 35) ifadesine rastlanmıştır.

Sözcük üzerinde yapılan açıklamalar; sözcüğün Sanskritçe kökenli ve “iyi amel, sevap, değer, değerli iş” anlamlarına sahip olduğu noktasında örtüşmektedir: Reşit Rahmeti Arat, sözcüğün kökeni hususunda Sanskritçe *puṇya* “se-

⁴³ = Çince *fu* ve muhtemelen *xan*’ın bileşiği. Çince biçim Buddha’yı yazmak için seçilen karakterlerden biridir ve VII-VIII. yüzyılda Kuzeydoğu Çin’de yaklaşık olarak *bur* şeklinde telaffuz edilmiştir. Bu sözcük, *Buddharājā* gibi bir ifadeye karşılık gelmektedir, erken dönem Türkçe Budist kutsal metinlerinde yapılan çevirilerde Buddha’yı temsil etmek için seçilen ifadelerden biridir. Ayrıca Türkler arasında Maniciliğin ortaya çıkmasıyla, Mani’yi tanımlamak için kullanılan “peygamber” gibi sözcükleri çevirmek için Mani misyonerleri tarafından benimsenen bir sözcüktür.

vap, sevaplı iş, iyilik”i işaret edip Türkçede *edgü kılınç* ile ifade edildiğini belirtmiştir (Arat, 2007, s. 400). *Buyan* < Skr. *punya* “sevap, iyi amel, kut”; Moğ. “saadet, mut, sevap”; *buyanlığ* “mesut, mutlu, sevaplı”; *buyansız* “sevapsız” (EUTS, 1993, s. 37). *Bujan* < Skr. *punya* “bereketli eylem, sevap işi, iyilik” (DS, 1969, s. 120). Uyg. *buyan* < Skr. *punya* = “sevap, iyi amel, kut” = Moğ. *buyan* (Gülensoy, 1974, s. 240). **ཕུལ** *Buyan* “forme correspondant au skr. *punya* “mériite religieux, acte de mérite, bonne action”⁴⁴(Hamilton, 1986, s. 231). *Buyan* < Soğd. *pw(r)ny'n(y)h* < Skr. *punya* “Verdienst”⁴⁵ (Zieme, 1996, s. 217). *Púnya* “auspicious, propitious, fair, pleasant, good, right, virtuous, meritorious, pure, holy, sacred”⁴⁶ (Monier-Williams, 1986, s. 632). *Punya* “blessed virtues, all good deeds; the blessing arising from good deeds”⁴⁷ (Soothil-Hodous, 2010, s. 1105). Clauson’un sözcük üzerindeki açıklaması şöyledir:

“A metathesis (cf. *koñ* > *koyun*) of Sanskrit *punya* “merit”; meritorious deeds; the happy condition which results fr. meritorious deeds”; a Buddhist technical term, which became a loan word in Mongolian (the occurrence in Xwarazmian (Turkish) language is probablyare borrowing from Mongolian) and became *muya:n* in Xakani language...⁴⁸ (EDPT, 1972, s. 386)

Şinasi Tekin, Eski Türkçe dönemi metinlerinde *buyan evirmek* şeklinde karşımıza çıkan kalıpla ilgili olarak Budist inanç sisteminde kazanılan dinî sevabın başkalarına devredilmesi şeklinde bir geleneğin olduğunu, bunun eserlerin son bölümlerinde “Bu dinî kitabın yazdırılmasından hasil olacak sevabın... şu kadarı burkanların, şu kadarı ...” sözleriyle belirtildiğini ifade etmiştir. Ayrıca bu bölümlerin İslami kültürde yer alan mevlitlerin sonundaki dua kısımları ile benzerliğine dikkat çekmiştir (Tekin, 2015, s. 96-97).

Sözcük ve türevleri diğer dönem metinlerinde de mevcuttur: *Buyan* HAM, HU, İns., KİP, Mayt., Ops., Tot., Ui IV A; *buyançı* HU, Mayt.; *buyanla-* KİP; *buyanlığ* AY, İns., Mayt., Ops., Tot.; *buyansız* AY, Mayt. Eski Türkçe döneminde birçok ikilemede tespit edilmiştir: *Buyan alkış* “şan, onur” (Şen, 2002, s. 80); *buyan bögteg* “iyi amel” (Şen, 2002, s. 80); *buyan bügte* “kazanç” (Ölmez, 2017, s. 259); *buyan edgü* “değerli, ehliyetli, liyakatli” (Çağatay, 2008, s. 252); *buyan edgü kılınç* “sevap, iyi amel” (Ölmez, 2017, s. 259), “sevap”

⁴⁴ = Skr. *punya*’ya karşılık gelir, “dinî değer, liyakat, iyi niyet.”

⁴⁵ = kazanç.

⁴⁶ = hayırlı, elverişli, adil, hoş, iyi, doğru, erdemli, değerli, saf, kutsal.

⁴⁷ = kutsal değerler, tüm iyi işler, iyi işler ortaya çıkaran nimetler.

⁴⁸ = Sanskritçe “*punya*”nın metatezi (bk. *koñ* > *koyun*); “değer, değerli işler, değerli işler sonucu ortaya çıkan mutlu durum”; Moğolcada da ödünçlenen Budizm’e ait teknik bir terim.

(Şen, 2002, s. 80); *buyançı bögteçi* “sevap işleyen” (Şen, 2002, s. 80); *buyansız edgü kılınçsız* “sevapsız” (Şen, 2002, s. 80); *edgü kılınç buyan* “sevap, iyi amel” (Şen, 2002, s. 94); *edgü kılınç buyan bökteg* “iyi amel, sevap” (Şen, 2002, s. 93); *kut buyan* “saadet, bahtiyarlık” (Şen, 2002, s. 171), “baht, talih” (Çağatay, 2008, s. 256), “saadet, mutluluk” (Ölmez, 2017, s. 276); *kutlug buyanlık* “sevaplı, şanslı” (Ölmez, 2017, s. 276); *kutsuz buyansız* “sevapsız, şanssız” (Ölmez, 2017, s. 276); *kutsuz buyansız kovı* “talihsiz, bahtsız” (Şen, 2002, s. 180). Kuzeydoğu grubu çağdaş lehçelerde yaşamaktadır: Tuv. *buyan*; Alt. *biyan(i)*; Yak. *biyan* (Ayazlı, 2016, s. 94).

Cuanmartlık < Far. *cevān+merd* + T.+lık

Sözcük ETŞ’de +lık eki ile işleme sokulmuştur: *Cuanmartlıkı hu kılğan iki ajunni buldaçı bahullıknı hu kılğan ... zin öldeçi*. “Cömerdliği kendisine adet edinen her iki dünya nimetini bulur, *hasisliği* adet edinen kimse ise, ... ölür” (ETŞ 30).

Sözcük üzerinde yapılan açıklamalar; sözcüğün Farsça kökenli iki sözcükten meydana geldiği ve “cömert, cesur erkek” anlamlarına sahip olduğu noktasında örtüşmektedir: *Jawān-mard* “a young man; a generous youth; brave, generous, manly; a master butcher”⁴⁹; *jawān* “young; a young man, youth, lad; a catamite; rice”⁵⁰ (Steingass, 1977, s. 376); *mard* “a man, hero; brave, bold; a male; capable o rable of (like the Ar. ehl)”⁵¹ (Steingass, 1977, s. 1211).

Sözcük ve türevlerinin yaygın kullanımı Orta Türkçe dönemine aittir. Harezmi, Kıpçak, Eski Anadolu ve Çağatay dönemi metinlerinde geçer: *Cevān-merd* KE, LM; *cevmerd* YTS; *civān-merd* LD, MK; *cömerd* CC, Kİ, KK, TA, TZ; *cuvānmerd* HŞ; *civān-merd* GT; *cevān-merdliĝ* KE; *cevān-merdlik* KE; *cevmerdirak* YTS; *cevmerdlik* YTS; *cömerdlik* GT, İM; *cuvānmerdlik* HŞ. Çağdaş lehçelerin çoğunda yaşamaktadır: T. *cömert*; Az. *comārd*; Bşk. *yomart*; Kzk. *jomart*; Kırg. *cömart*; Tat. *yumart*; Trkm. *cömārt* (KTLS, 1991, s. 106-107).

Çarısız < Skr. *caritā* + T. +sız

Sözcük ETŞ’de +sız eki ile işleme sokulmuştur: *Çarısız sav-lıĝ-lar çapıp kelser çark oĝ yüüz-iñe sudĝu ol*. “*Carita*’sız sözler koşup gelirse, çark diye yüzüme tükürmek gerek” (ETŞ 11). Reşit Rahmeti Arat sözcüğü anlamlandırmamıştır.

Sözcük üzerinde yapılan açıklamalar; sözcüğün Sanskritçe kökenli ve “eylem, davranış, hayat” anlamlarına sahip olduğu noktasında örtüşmektedir:

⁴⁹ = genç bir adam; cömert bir genç; cesur, cömert, erkekçe; usta kasap.

⁵⁰ = genç; genç bir adam, gençlik; delikanlılık; oğlan, pirinç.

⁵¹ = adam, kahraman; cesur, gözüpek; erkek, yetenekli veya yapabilen (Ar. ehl gibi).

Carita “motion (of asterisms), Sūryas; acting, doing, practice, behaviour, acts, deeds, adventures”⁵² (Monier-Williams, 1986, s. 389). *Buddhacarita* “a life of Śākyamuni”⁵³ (Soothill-Hodous, 2010, s. 514).

Sözcük ETŞ dışında herhangi bir eserde tespit edilememiştir.

Çınkar < Çin. *chên*+T.+ıķ-a-r-; **çınlayu** < Çin. *chên*+ T.+la-yu; **çınlayulu** < Çin. *chên*+ T.+la-yu+lı.

Sözcük ETŞ’de +ıķ-; +la-; -a-, -r-; +lı ekleri ile işleme sokulmuştur. *Çınlayu* ve *çınlayulu* sözcüklerinde, +la- yapım eki ile –yu zarf-fiil eki kalıplaşmış, zarf-fiil eki fonksiyonunu yitirince üzerine +lı isimden isim yapım eki gelebilmiştir: *Köñül-tin taş negü nom bar çınkaru bakın*. “Gönül dışında ne gibi töre var, **dikkatle** bak” (ETŞ 12). *Çiçe egüsüzsüz küsüş kınturur çıntamanı teg berkin bulğuluğ çimsiz silvi-siz münsüz kadağ-sız çınlayu udumbar alp tapışğuluğ çığsız ülgüsüz edgü nom-lar-lıg çıbık-ı budık-ı yapa yağılmış çinsu nom töz-ınte uz ornaşığ-lıg çın sala söğüt-ke yükünürmen*. “Eksiksiz bütün arzuları tatmin eden, cintāmani gibi güçlülkle bulunan, çimsiz, silvisiz, kusursuz, eksiksiz, **hakiki** udumbara gibi güç elde edilen, ölçülmez, tartılmaz iyi törelerin dalı budağı etrafı kapatıp yayılmış, “olduğu gibi” töre kökünde iyice yerleşmiş, hakiki sāla ağacı önünde hürmetle eğilirim” (ETŞ 10). *Yılayu-lı çınlayu-lı iki türlüğ yırtinçü-ke umuğ bolur uz oğur-luğ yindem arığ bodıçıt tip uluğ küü-lüğ yig üsdünki ol köñül-üg ilđinürmen*. “**Gerçek** ve aldatıcı iki türlü dünyaya ümit olacak iyi uğurlu, her vakit temiz bodhicitta diye büyük şöhretli, en üstün olan gönülü beraberimde taşıyım” (ETŞ 14A). Necmettin Hacıeminoğlu, *çınkar*- sözcüğündeki gibi –ğar-/ger-/kar-/ker- şeklinde karışımıza çıkan ekin +k- ve –ar-/er- ya da –g/-ğ ve +ar-/+er- eklerinin birleşmesinden meydana gelebileceğini ifade etmiş; etken-geçişli eylemlerin birinci, oluş bildiren geçişsiz eylemlerin ikinci ihtimale göre izah edilebileceği üzerinde durmuştur (1984, s. 151). *Çınğar*- “araştırmak” sözcüğü geçişli olduğu için morfolojik analizi ilk ihtimal doğrultusunda yapılmıştır. ETŞ 10’da tespit ettiğimiz *çinsu* sözcüğünde Türkçe yapım eki bulunmaz. *Çınşu* ve *çınju* biçimleri de bulunan sözcük Çin. *chên-ju*’ya dayanır (Arat, 2007, s. 383). *Çın* sözcüğü ETŞ’de “gerçek, gerçekten” (ETŞ 10), “dürüst” (ETŞ 10, 15), “doğru” (ETŞ 10, 13E), “hakiki” (ETŞ 10, 13A, 13C) anlamlarında kullanılmıştır. Reşit Rahmeti Arat, ETŞ’de bulunmayan ancak bu kökten türeyen sözcüklere şu örnekleri vermiştir: *çınğar*- “araştırmak”; *çınık*- “doğru olmak, gerçekleşmek”; *çınla*- “tahkik etmek, gerçekliğini araştırmak”; *çınlat*- “gerçekleştirmek, tasdik ettirmek” (Arat, 2007, s. 352).

⁵² = hareket (yıldızlara ait), Sūrya’lar; faaliyet, iş, uygulama, davranış, eylemler, maceralar.

⁵³ = Śākyamuni’nin bir hayatı.

Çın ve türevlerinin etimolojisi konusunda Çince ve Sümerce olmak üzere iki farklı görüş vardır: *Çın* “doğruluk”, *çın sözler* “doğru sözler”, *çın aydıı* “dediğın doğrudur”, *çın bütün kişi* “öğüt veren güvenilir adam”, *çın söz* “doğru söz”, *çın kişi* “güvenilir ve sadık adam” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 147, 171, 404). *Çın* ~ *çin* “gerçek, gerçeklik, doğru” (EUTS, 1993, s. 41). *Çin* < kum. *çin* 1. Gerçek, hakikat 2. Gerçek, doğru (sıfat). 3. Doğrucu, dürüst, namuslu kişi. 4. Gerçek, hakiki, olması gereken. 5. Gerçek, doğru (zarf) (DS, 1969, s. 148). *Çın*, *çim* < Çin. *chên* “dürüst, doğru” (Gabain, 2007, s. 272). *Çın* < Çin. *chên* “gerçek, doğru” (Barutcu Özönder, 1998, s. 142). Clauson da sözcüğün Çince kökenli olduğunu savunmuştur: “True, genuine; truth’, and the like; a loan word from Chinese *chên*, same meaning. Survives in all modern languages as *çın/çin* etc.”⁵⁴ (EDPT, 1972, s. 424). Alimcan İneyet, sözcüğün Sümer kaynaklı olduğunu öne sürmüştür. Onun bu görüşe dayanak olarak sunduğu iki husus vardır: Bu sözcüğün Çin kültüründen etkilenmemiş birçok Türk boyunun lehçelerinde eskiden beri kullanılagelmesi ve Osman Nedim Tuna tarafından sözcüğün Sümercedeki varlığının [Tü. *çın* = Sü. *zi(d)*] tespit edilmesi. İneyet’e göre sözcük Türkçe aracılığıyla Çinceye geçen Sümerce kaynaklı bir addır (İneyet, 1999, s. 193). Bu görüş Olcas Süleymanov tarafından da zikredilmiştir: Türkçe *şyn*, *çın* “gerçek, hakikat” = Sümerce *kin* “gerçek, hakikat” (Süleyman, 2001, s. 220).

Sözcük ve türevleri diğeri dönem eserlerinde de mevcuttur: *Çın* Tot., Üİ, YAM; *çınla-* AY; *çınlayu* Tot., Üİ; *çinsiz* AY, Üİ. Eski Türkçe döneminde birçok ikilemede yer almıştır: *Çın bışığ* “açık yürekli, dürüst” (Şen, 2002, s. 86); *çın kirtü* “doğru, gerçek” (Şen, 2002, s. 86), “doğru, hakiki, itimadlı, sadakat, samimiyet” (Çağatay, 2008, s. 252); *çın kirtü köni* “doğru düzgün”; *çın kirtü tüz* “doğru, dürüst” (Şen, 2002, s. 86); *çın köni* “doğru dürüst”; *çınkar- adırtla-* “araştırıp ayırt etmek” (Şen, 2002, s. 87); *çınkar- bugün- bil-* “düşünüp anlamak” (Şen, 2002, s. 87); *çınkar- tüpker-* “itina göstermek” (Şen, 2002, s. 87); *çinsiz yarpısız* “aldatıcı, hayalî” (Şen, 2002, s. 87); *çınu- saklan-* “titiz davranıp dikkat göstermek” (Şen, 2002, s. 87); *çınu- bil-* “araştırıp bilmek” (Şen, 2002, s. 87); *çınu- tözger-* “araştırmak” (Şen, 2002, s. 87); *kirtü çın* “gerçek, doğru” (Şen, 2002, s. 159); *köni kirtü çın* “doğru, gerçek” (Ölmez, 2017, s. 274); *köni kirtü çın* “doğru düzgün gerçek” (Şen, 2002, s. 170); *köntür- ontar- çingart-* “düzeltip doğrulaştırmak” (Şen, 2002, s. 171); *tözker – çınkar-* “aslını esasını araştırmak” (Şen, 2002, s. 297). Harezmi, Kıpçak ve Çağatay dönemi metinlerinde geçer: *Çın* AH, AL, BV, BD, CC, DLT, FK, GN, GT, HBD, HŞ, İML, KE, KB, MK, MM, LD, LM, NH, RKT, ŞHD, ŞT, TA, TİEM, TMA, TEH, YED; *çına-* AL, GN; *çınamla-* AL; *çındar-* ME; *çındarış-*

⁵⁴ = Sözcük “doğru, gerçek, hakikat” benzeri anlamlar taşır ve Çince *chên* sözcüğünden ödünçlemedir, aynı anlamda *çın/çin* vb. şeklinde tüm lehçelerde yaşar.

ME; *çındaru* ME; *çındgar-* TİEM; *çındır-* Kİ; *çınık-* CC, DLT; *çınğar-* DLT, RKT; *çınkar-* BM, Kİ; *çınla* DLT; *çınla-* DLT; *çınlat-* DLT; *çınlık* MK, RKT, TİEM; *çınlığın* TİEM; *çınra-* Kİ. Çağdaş lehçelerin çoğunda yaşamaktadır: Bşk. *ısın*; Kzk. *şın*; Kırg. *çın*; Özb. *çın*; Tat. *çın*; Trkm. *çın*; YUyg. *çın* (KTLS, 1991, s. 266-267); SUyg. *cın*; Tuv. *şın*; Hak. *şın*; *şın*; Alt. *çın* (Ayazlı, 2016, s. 100); Kar.-Malk. *çing* (Tavkul, 2001, s. 129).

Erdinilig < Skr. *ratna* + T. +lig

Sözcük ETŞ’de +lig eki ile işleme sokulmuştur: *et’üz-ler-işe yaraşı erdinilig idig tümekin eņeyü yoz yoçan yaruður esringü yaruğ-lar önmiş-in*. “Vücutlarına yakışır şekilde **mücevherden** her türlü süsler ile eņeyü yüzlerce yojana yeri aydınlatan rengarenk ışıklar çıktığını”. (ETŞ 20A).

Sözcük üzerinde yapılan açıklamalar; sözcüğün Sanskritçe kökenli ve “mücevher, değerli taş” anlamlarına sahip olduğu noktasında örtüşmektedir: *Erdini* “eşsiz inci”. Buradan, eşsiz inciye benzer bir bedene sahip kadına *ertini özök* denir. Dal, te’ye dönmüştür. Aslı muzterikun (hatırlayan) olan kelimeye muddekirun dendiği gibi (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 73). *Ärdäni* ~ *ärdini* < Skr. *ratna* “Cevher, kıymeti olan her madde ve şey” Moğ. *ärdani*”; *ärdinlig* “Değerli, kıymetli, cevahirle süslü, cevherli, murassa” (EUTS, 1993, s. 49). *Erdäni* < Skr. *ratna* “mücevher, hazine” (DS, 1969, s. 176). *Ärdäni*, *ärdini*, *r(ä)tni*, *radna*, *ärdni* (br.) < Skr. *ratna* “mücevher”; *ärdänilig*, *r(ä)dni-lig* “mücevherle süslü” (Gabain, 2007, s. 264). *Ärdini*/'RDYNY < Skr. *ratna* Kleinod, schmuckstück, juwel, edelstein; metaphore für abstrakta, lehrtexte, lebewesen: “Kleinod, juwel”⁵⁵ (UW, 1998, s. 418-426). *Ärdini* ~ Soğd. ~ Skr. *ratna* “Juwel”⁵⁶ (Zieme ve Kara, 1978, s. 203). *Ärdini* < Skr. *ratna* “Juwel”⁵⁷ (Zieme, 1996, s. 211). Uyg. *ärdin i* < Skr. *ratna* “cevher, kıymetli olan her madde ve şey” = Moğ. *erdeni* (Gülensoy, 1974, s. 245). Moğolcada da görülen *erdini* sözcüğünün kaynağı Türkçedir. Poppe, Orta Moğolcadaki Türkçe alıntıları incelediği yazısında bu kaynağı şu şekilde göstermiştir: *Ärdini*~*ärtini* “jewel” Moğ. *erdeni*, Kh. *erdeni*, Ord. *erdeni*, Bur. *erdeñi*, Kalm. *erdeñ* < Uyg. *erdeni*~*erdini*~*ertini* < Skr. *ratna* (Poppe, 1955, s. 39). *Ratna*~*ratana* 1. Three (Buddha, dharma, saṃgha, as in Pali). 2. Seven precious substances, or their respective colors. 3. The seven jewels of a cakravartin (Edgerton vd., 1977, s. 450)⁵⁸. Türkçede ön seste /r/ bulunmadığı bilinmektedir. Hüseyin Yıldız, Türkçede /r/ ile başlayan alıntı sözcükleri incelemiş ve bu sestten sonra kalın

⁵⁵ = Değerli taş, kıymetli taş, mücevher; öğretici metinler, canlılar için metafor: “Değerli taş, mücevher.”

⁵⁶ = mücevher.

⁵⁷ = mücevher.

⁵⁸ = 1. Üç (Pali’deki gibi Buddha, dharma, saṃgha) 2. Yedi değerli madde veya bunların renkleri. 3. Cakravartin’in yedi mücevheri.

sıradan bir ünlü gelmişse bu sestem önce de kalın sıradan bir ünlü; bu sestem sonra ince sıradan bir ünlü gelmişse bu sestem önce de ince sıradan bir ünlü geldiğini tespit etmiştir: Ramazan > iramazam; rişte > erişte vb. Aynı durum Uygur metinlerindeki Sanskrit kökenli alıntılarda da görülmüştür: Rāhū > arahu; rsi > irsi; rohini > urugini vb. Bu türetme sırasında yalnız kalınlık-incelik uyumu değil darlık-genişlik, düzlük-yuvarlık uyumu da korunmuştur. Bu tespitlerden yola çıkarak *erdini* sözcüğünün Skr. *ratna* sözcüğünün ince ünlülü biçiminden alıntılandığını, UW ve EUTS'deki *rtni*, *rtny*, *edni*, *rōni* biçimlerinin bu fikri desteklediğini ifade etmiştir (Yıldız, 2012, s. 41-44). İncelediğimiz *Eski Türk Şiiri* adlı metinde de sözcüğün ince sıradaki *redni* (ETS 3) ve *retni* (ETS 7) biçimleri mevcuttur.

Sözcük ve türevleri diğer dönem metinlerinde de mevcuttur: *Erdini* Hüen., PP, Ui IV A; *erdni* KİP, Mayt.; *erdenilig* HAM; *erdinilig* AY, HAM, Hüen., KİP, PP, Tot., Ui IV A; *erdnilig* Mayt. Eski Türkçe döneminde çeşitli ikilemelerde bulunmuştur: *Erdini monçuk* “mücevher, mücevher ve inci” (Ölmez, 2017, s. 262); *erdini yinçü* “mücevher, inci” (Şen, 2002, s. 101; Ölmez, 2017, s. 262); *vaydurı erdini* “mücevher” (Şen, 2002, s. 336). Karahanlı ve Harezmi Türkçesi döneminde de tespit edilmiştir: *Erdini* DLT, KB; *erdün* İML. Harezmi Türkçesi döneminden sonra tespit edilememiştir.

Ƙalplıĝ < Skr. *kalpa* + T. +lıĝ

Sözcük ETS'de +lıĝ eki ile işleme sokulmuştur: *Burkan-lıĝ taluy-ka teĝinü ...ki Ƙalpl-lıĝ taluy-uĝ yoĝuru keĝeyin*. “Burkan denizine nail olup *sayısız devirler* denizini yoĝurup keĝeyim” (ETS 16).

Sözcük üzerinde yapılan açıklamalar, sözcüğün Sanskritçe kökenli ve “uzun zaman, devir, kozmik dönem” anlamlarına sahip olduğu noktasında örtüşmektedir: *Ƙalpa* “zaman” < Skr. *kalpa* “devir, çağ” (EUTS, 1993, s. 108). *Kalp*, *kłp* < Skr. *kalpa* “devir” (Gabain, 2007, s. 277). *Kalp* < *Toh*. A **kalp* < Skr. *kalpa* “zeitalter”⁵⁹ (Tezcan, 1974, s. 89). *Kālp-a* “feasible, possible; able to, fit for; nearly equal to, like; after an a. almost; m. precept, rule, usage, manner; body of rules on ritual; cosmic period (= a day of Brahma =1000 Yugas)”⁶⁰ (Macdonell, 1893, s. 64). *Kalpa* “As in Skr. (and Pali *kappa*), world-age; various kinds, largely but not entirely paralel to Pali usage”⁶¹ (Edgerton vd., 1977, s. 172). **कल्प** *Kalpa* “a fabulous period of time”⁶² (Mo-

⁵⁹ = çağ.

⁶⁰ = uygulanabilir, mümkün; uygun, neredeyse eşit, benzer; sonra; prensip, kural, kullanım, tarz; ritüel ile ilgili kurallar topluluğu; kozmik dönem (=Brahma günü=100 Yuga).

⁶¹ = Sanskritçedeki (ve Pali'deki *kappa*) gibi dünya yaşı; Pali'deki kullanıma büyük ölçüde benzer ama tam anlamıyla paralel değildir.

⁶² = inanılmaz bir zaman dilimi.

nier-Williams, 1986, s. 262). *Kalpa*; “Aeon, age. The period of time between the creation and recreation of a world or universe; also the kalpas of formation, existence, destruction, and non-existence, which four as a complete period are called mahākālpa.... A small kalpa is represented as 16,800,000 years, a kalpa as 336,000,000 years, and a mahākālpa as 1,334,000,000 years. There are many ways of illustrating the length of akalpa, e.g. pass a soft cloth over a solid rock”⁶³ (Soothil-Hodous, 2010, s. 526). Şinasi Tekin, Maytrisimit’te yer alan *mhakalp* < Skr. *mahakalpa* sözcüğünün ifade ettiği anlamın yalnız *kalpa* sözü ile de ifade edilebileceğini belirttiği sonra, sözcüğün asıl anlamını “mümkün, benzer; düzen, adet, dinî eser” ve “hesaplanamayacak kadar uzun zaman, kainatın uzun devirleri” olarak belirtir. Bir mahakalpa içerisinde dört ‘sayılamayan’ (=asamkhyeya) devre tasavvur edilmektedir: 1. Dünyanın yıkılışı (=samvarta). 2. Kesin yok olma veya boşluk (=samvartasiddha). 3. Dünyanın yeniden kuruluşu (=vivarta). 4. Yeniden kurulan dünyanın devamı (=vivarta siddha) (Tekin, 1976, s. 279). Hinduizm’de kalpa Brahma için bir gün olup “1.000 yuga”dan meydana gelir. 1 yuga 4.320.000 yıla tekabül etmektedir. Budizm’de ise bu kavram dünyanın/evrenin oluşumu, yeniden yaratılması arasında geçen zamanın uzunluğunu, dünyanın oluşum sürecini, varlığı ve yokluğu karşılar. Genelde uzun bir zaman dilimi için kullanılır (Ayazlı, 2011, s. 637).

Sözcük ve türevleri diğer dönem eserlerinde de mevcuttur: *Ḳalp* İns.; *mahakalpa* Mayt. Eski Türkçe döneminde çeşitli sözcüklerle ikileme içinde de kullanılmıştır: *Asankē kalp* “zaman, devir, çağ” (Ölmez, 2017, s. 253); *kalp öd* “zaman, dönem” (Şen, 2002, s. 136), “kalpa (dünya) devir” (Çağatay, 2008, s. 254); *kalp üd* “zaman, devir, dönem” (Ölmez, 2017, s. 269); *öd kalp* “dönem, devir, zaman” (Şen, 2002, s. 212). Eski Türkçe döneminden sonra tespit edilememiştir.

Kilileş- < Çin. *jing li* + T.+le-ş-

Sözcük ETŞ’de +le- ve -ş- ekleri ile işleme sokulmuştur: *Kirtgünmedin tıldağ töş-ke kiç ödüñ yığılmış kkir kakaç teg üç ağu-tın kiñ alığı törü-miş kintsü mün-lüg yaşuḱ-larıḱ kiñürü açınıp kin songkı-sın kılmaḱu-ka kilileşelim*. “Sebepl köküne inanmadan, uzun zamandan beri toplanmış, kir ve pislik gibi üç zehirden geniş bir şekilde vücut bulmuş, kintsü kusurlu günahlarımız açıkça itiraf edip, bundan sonra da bunları bir daha yapmamak için *kilileşelim*” (ETŞ 13A). Sözcük Reşit Rahmeti Arat tarafından aktarılmamıştır. Yalnız

⁶³ = Aeon, yaş. Bir dünya veya evrenin yaratılması ve yeniden yaratılması arasındaki süre; ayrıca dördü tam bir dönem olarak adlandırılan formasyonun, varoluşun, yıkımın ve var olmamanın kalpaları... Küçük bir kalpa 16.800.000 yıl, bir kalpa 336.000.000 yıl ve bir mahākālpa 1.334.000.000 yıl olarak temsil edilir.

hâldeki *kili kıl-* (ETŞ 11) biçimi ise “hudut yapmak” olarak anlamlandırılmıştır.

Sözcük üzerinde yapılan açıklamalar; sözcüğün Çince kökenli ve “saygı, ibadet; hudut, sınır” anlamlarına sahip olduğu noktasında örtüşmektedir: Reşit Rahmeti Arat sözcüğün kökeni ve anlamının tam olarak anlaşılmadığını, ETŞ 11’deki *kaşu ajunta kılılır erki- [kaşımız] sunsinga kili* cümlesinde sözcüğe “çizgi, hudut” anlamının, ETŞ 13A’daki... *yazuklarığ kingürü açınıp – kin songkısın kılmağuka kilileşelim* cümlesinde ise “söz vermek, ahdetmek” gibi bir anlamın uygun düştüğünü, sözcüğün her iki kullanımı da kapsayan bir anlamı olması gerektiğini söylemiştir (Arat, 2007, s. 395). *Kilileş-* aus *kili* (< Chinese *jing li* “verehren, ehr fürchtig verehren”⁶⁴ (Zieme, 1991, s. 137). *Kili* “hudut, sınır” (Şanlı, 1992, s. 342). Bizce *kili* sözcüğünün temel anlamı “sınır” olup sınır → saygı → tapma şeklinde bir anlam değişikliğine maruz kalmıştır.

Doğu Türkçesi metinlerinde geçen *keyl* “tahıl ölçüsü, ölçek” CD, TEH; *kil* (1) “kile, ölçek”; kile “hububat ölçüsü”; *kili* “bir tür büyük hayvan, ölçek” ŞSL sözcükleri dikkatimizi çekmiştir. Nitekim ölçme işlemi için kullanılan ölçekte de bir sınırlandırma söz konusudur. Sözcükler arasındaki ilişki değerlendirmeye açıktır. Sözcük Berliner Turfantexte XIII’te *kililäşmāk kıl[ayın]* şeklinde mevcuttur (Erdal, 1991, s. 577).

Linhuahıg < Çin. *lien-hua* + T. +lıg

Sözcük ETŞ’de +lıg eki ile işleme sokulmuştur: *Az-uça kim-ler küseser abita [burkan...] körgeli aşnu-ça linhu-a-lıg orunuğ adırt[lıg... sakı]ngu ol.* “Eğer bazı kimseler Abita burkanı görmek isterlerse, önce **lotüs çiçeğinin bulunduğuy**erde açıkça ... düşünmelidirler” (ETŞ 20F).

Sözcük üzerinde yapılan açıklamalar; sözcüğün Çince kökenli ve “lotus, nilüfer çiçeği” anlamına sahip olduğu noktasında örtüşmektedir: *Linhua* < Çin. *lien-hua* (Arat, 2007, s. 376). *Linha* “Lotus çiçeği”, *linhua~linhu-a* < Çin. *lien-hua* ‘lotüs çiçeği’ (EUTS, 1993, s. 85). *Linxua* < kum. *lien-χwa* “lotus çiçeği, nilüfer” (DS, 1969, s. 333). *Linhua* < Çin. *lienhua* “nilüfer çiçeği” (Gabain, 2007, s. 286). *Lenxua* “fleur de lotus”⁶⁵ (Hamilton, 1986, s. 242). *Linxua* < Chinese *lián huā* lotos⁶⁶ (Zieme, 1996, s. 209).

Sözcük ve türevleri diğer dönem eserlerinde de mevcuttur: *Lenhua* HAM; *linhua* Hüen., Mayt., PP, Tot., Ui IV B; *linhuahıg* AY, Tot. Eski Türkçe döneminde ikileme içinde de yer almıştır: *Lênhua çeçek* “çiçek” (Ölmez, 2017, s.

⁶⁴ = *Kilileş- kili*’den < Çin. *jing li* “tapmak, saygı göstermek”.

⁶⁵ = lotus çiçeği.

⁶⁶ = nilüfer.

277); *padma lnhua* “nilüfer çiçeği” (Şen, 2002, s. 231). Eski Türkçe döneminden sonra tespit edilememiştir.

Manılığ < Skr. *mani* + T. +lığ; **manısız** < Skr. *mani* + T. +sız

Sözcük ETŞ’de +lığ ve +sız ekleri ile işleme sokulmuştur: *M-a uşik-ni mani-lığ tir-ler*. “Ma harfi için **mani gibi** derler” (ETŞ 11). *Maḥamat pıgambar ar-a kirmiş mani-sız oğrı yanta manu levkün-ni mantılmış tir-lermanısdan-ta mu ol naman kıanda* “Mahāmadi peygamber araya girmiş **mani’sız** gizli yanda; manu levkun’u mantılmış derler mānistān’da mı, o namlı nerede?” (ETŞ 11).

Sözcük üzerinde yapılan açıklamalar; sözcüğün Sanskritçe kökenli ve “mücevher; Mani” anlamlarına sahip olduğu noktasında örtüşmektedir: *Mani* “māni” (Manas, māni dinini kuran) (EUTS, 1993, s. 86). *Mani* “M.Ö. 3. yy.’da ortaya çıkan dinsel felsefe Maniheizm öğretisinin kurucusu Mani” (DS, 1969, s. 336). *Mani* “Maniheizm dinini kuran Manas” (Gabain, 2007, s. 286). *Maṇi* “a precious pearl, or gem; a talisman; a symbol of Śāriputra”⁶⁷ (Soothil-Hodous, 2010, s. 1273). *Mani* < Skr. *mani* “free from stains, pearls, one of the Sapta Ratna, a (fabulous) round pearl (symbol of Buddha) (Eitel, 72); a precious pearl, or gem; a talisman; a symbol of Śāriputra (Soothil-Hodous, 477b)”⁶⁸ (Arat, 2007, s. 388). *Manılığ* “manili, incili”, *manısız* “manisiz, incisiz” (Şanlı, 1992, s. 372).

Sözcük diğer dönem eserlerinde de mevcuttur: *Mani* HAM, IrkB., Tot. Eski Türkçe döneminden sonra tespit edilememiştir.

Mantıl- < Skr. *mantal* + T.+a-l-

Sözcük ETŞ’de +a- ve -l- ekleri ile işleme sokulmuştur. *Mantal* biçiminden türemiş olmalıdır. Nitekim dönem metinlerinde sözcüğün ad kategorisindeki biçimlerinden biri budur. Yapım ekleri ile *mantalal-* biçimine gelen sözcüğün *mantıl-* biçimine geçiş seyri şöyle olabilir: *Mantalal-* > *mantalıl-* > *mantılil-* > *mantıl-* ? Sözcüğün birlikte kullanıldığı *kutul-* eylemi ile paralel yapıda olduğu görülmektedir. *Maḥamat pıgambar ar-a kirmişmanı-sız oğrı yanta manu levkün-ni mantılmış tir-lermanısdan-ta mu ol naman kıanda* “Mahāmadi peygamber araya girmiş **mani’sız** gizli yanda; manu levkun’u **mantılmış** derler mānistān’da mı, o namlı nerede?” (ETŞ 11). *Mantıl-* eylemi Reşit Rahmeti Arat tarafından aktarılmamıştır ancak ETŞ 13C’de bulunan ya-lın biçimi olan *mantal* “nadir işaret” olarak anlamlandırılmıştır.

⁶⁷ = Mani, değerli bir inci veya mücevher; tılsım, Śāriputra’nın sembolü.

⁶⁸ = lekelerden arınmış inciler, bir çeşit Sapta Ratna, Buddha’nın sembolü olan şahane yuvarlak incisi (Eitel, 72); değerli bir inci ya da mücevher; bir tılsım, Sariputra’nın sembolü (Soothill-Hodous, 477 b).

Sözcük üzerinde yapılan açıklamalar; sözcüğün Sanskritçe kökenli ve “daire, tekerlek, büyü, sunak, işaret” anlamlarına sahip olduğu noktasında örtüşmektedir: *Mañtal* ~ *mantali* < Skr. *mandala* “tılsım, sihir” (EUTS, 1993, s. 86). *Mandal* < Skr. *mañdala* “büyülü daire”; *mandal qil-* “büyülü daire, figür, dikdörtgen çizmek” (DS, 1969, s. 336). *Mandal* < Toh. A *mañdal* < Skr. *mañdala* “sihir” (Tezcan, 1974, s. 92). *Mandal* “râder”⁶⁹ (Zieme, 1991, s. 215). *Mantal* “nadir, işaret”; *mantul-* “sihirlemek, tılsımlanmak” (Şanlı, 1992, s. 372). *Mandalaka-mandala* “a circle, piece of grand specially prepared in honor of a Buddha or Saint (for him to sit on), or for the performance of a sacredrite”⁷⁰ (Edgerton vd., 1977, s. 416). **मण्डल** *Māṇḍala* “circular, round, a disk, a circle, globe, orb, ring, circumference, ball, wheel”⁷¹ (Monier-Wiliams, 1986, s. 775). *Mañdala* “a circle, globe, wheel ring; a magic circle; a plotor place of enlightenment; a round or square altar on which buddhas and bodhisattvas are placed; a group of such, especially the garbhadhātu and vajradhātu groups of the Shingon sect...”⁷² (Soothil-Hodous, 2010, s. 875). Zieme bu kökten türeyen *mantul-* fiilinin anlamını “mutlu olmak” şeklinde verip *kutul-* ile birlikte ikileme olarak kullanılabileceğini ifade etmiştir (Zieme, 1991, s. 276). Nitekim sözcük Altun Yaruk’ta da *kutul-* ile birlikte yer alır: (5) ... *kutin buyanın kolulap koduru ülgülegülüksüz* (6) *koşar koşar buyanlığı yiti erdinilig kut* (7) *tagda ... kutlug kıvılg v(a)çırasan v(a)jırlıg* (8) *örgünnüing kutulu (?) mantulu (?) turur kop kamag-(9)-ning atı mangalı bolmış.*” (Kaya, 1994, s. 350). Hacer Tokyürek *mandala* kavramını biri giriş/geçişle, diğeri insan fizyolojisiyle ilgili olmak üzere iki makalede incelemiştir. Giriş geçişi işlediği “Budist Uygur Metinlerinde Mandal Kılmak Töreni Üzerine” adlı yazısında Uygur metinlerinden hareketle *mandala* inşasındaki sembolleri ve *mandala* içindeki uygulamaları ele almış, *mandalaya* ait görseller sunmuştur (Tokyürek, 2018, s. 163-178). Zimmer giriş/geçisi ifade eden *mandala* diyagramını düz çizgilerden oluşmuş kare dış çerçeve; ortak merkezli daireler ve stilize nilüfer yapraklarından oluşan bir düzenleme; iç içe geçmiş dokuz üçgenin ortak merkezli kompozisyonu şeklinde tasvir etmiştir. Bu karenin dört yöne açılan dört kapısı vardır. Merkezde tanrının tahtı bulunur, burası aynı zamanda müminin kalbini temsil eder. Budist inanışta bu merkezde ilk, ezeli ve ebedi Ādi-Buddha (Vairocana) oturur. Bu Buddha’nın etrafında dört ana ve dört ara olmak üzere sekiz yön bulunur, bu yönlere sekiz Buddha oturtulur

⁶⁹ = tekerlek.

⁷⁰ = daire, Buddha ya da azizin onuruna ya da kutsal bir ayin için özel olarak hazırlanmış toprak parçası.

⁷¹ = daire, yuvarlak, disk, küre, halka, çevre, top, tekerlek.

⁷² = *Mañdala*, daire, küre, tekerlek halkası; sihirli daire; aydınlanma yeri; üzerine Buddha ve bodhisattvaların yerleştirildiği yuvarlak veya kare bir sunak; bir grup, özellikle de Shingon tarikatının garbhadhātu ve vajradhātu grupları...

ve bu Buddhalar değiştirilmez. Bu da mutlaklığı temsil eder. Böylece nilüfer çiçeği resmedilmiş olur. Bu resmin dışında kapı muhafızları, törensel şemsiyeler ve başka simgeler vardır. Son olarak da yaratılmış evrenin nilüferinin en dış kenarı, altmış dört taç yaprağından oluşur. Kişi bu maḡdalayı yapar ve çeşitli uygulamalarda bulunur. Böylece geçmişinden arınır ve yepyeni bir kişi olarak tekrar yeniden doğar (aktaran Tokyürek, 2018).

Sözcük ve türevleri diğer dönem eserlerinde de mevcuttur: *Mandal* Ops., Tot.; *mantal* Tot., Ui II; *mandallıg* AY; *mantıl-* AY. Eski Türkçe döneminden sonra tespit edilememiştir.

Mayaḡa- < Skr. *māyika* + T. +a-

Sözcük ETS’de +a- eki ile işletime sokulmuştur: *Begimsinmeyük beg bol-sar beltir sayu berge salur atakımsınmayuḡ atıg bulsar art sayu mayaḡayur*. “Bey olmayacak kimse bey olursa, her yol kavşağına sopa koyar; şöhrete layık olmayan kimse şöhret bulursa, her dağın sırtına *işaret diker*” (ETS 34).

Sözcük üzerinde yapılan açıklamalar; sözcüğün Sanskritçe kökenli ve “gübre, dışkı; sınır, işaret” anlamlarına sahip olduğu noktasında örtüşmektedir: *Mayak* “Özellikle devenin pisliği. Bundan ödünçlenerek kōy mayakı denir; ‘koyun pisliği’ demektir” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 417). *Mayak* < Skr. *māyika* “pislik, necaset, gübre”; *mayaḡa-* “hudut işaretlerini yerine çakmak” (EUTS, 1993, s. 86). *Majaḡ* “gübre, dışkı”; *majaḡa-* “sınır belirleyici işaret oluşturmak, iz bırakmak” (DS, 1969, s. 335). *Mayaka-* “grenzzeichen aufstellen (?)”⁷³ (Arat ve Eberhard, 1972, s. 398). *Mayak* “gübre” (Gabain, 2007, s. 286). *Mayak* “dung”⁷⁴ (Erdal, 2004, s. 74). *Mayaka-* “dreck machen”⁷⁵ (Zieme, 1991, s. 344). Erdal *mayak* ve *mayaḡa-* sözcükleri hakkında şu açıklamaları yapmıştır: “ñ > yn is otherwise characteristic of Oguz, e.g. in *boynuz*, horn, and *doynak* ‘horse’s hoof’ < *toñok. We can add the DLT’s evidence on Oguz *baynak* ‘dung’, which corresponds to *mayak* in Uygur and Qarakhanid”⁷⁶ (Erdal, 2004, s. 72). *Mayaḡa-* “to set up a road sign”⁷⁷ (Erdal, 1991, s. 418). Clauson *mayaḡa-* eylemi hakkında şunları kaydetmiştir: *Mayaka-* (*bañaka-*) “Hapax legomenon; Denominal verb from *mayak* (**banak*); ‘to defecate’. **banak* ‘dung’, perhaps especially ‘animal dung’. For the phonetic evolution cf. **bēni*: Survives only (?) in South eastern Türki *mayak* ‘she-

⁷³ = sınır işaretlerini ayarlamak?

⁷⁴ = gübre.

⁷⁵ = kirletmek.

⁷⁶ = ñ > yn ses değişikliği Oğuz’un başka bir özelliğidir. Örnek olarak *boynuz* “boynuz” ve *doynak* “atın toynağı” < *toñok verilebilir. Uygur ve Karahanlı Türkçesinde “mayak”a karşılık gelen Oğuzca *baynak* “gübre” de DLT’deki kanıt olarak gösterilebilir.

⁷⁷ = yol işareti koymak.

ep's and camels" droppings"⁷⁸ (EDPT, 1972, s. 350, 772). *Mayak* AY'de dört satırda geçmektedir. Bu satırların her birinde "ud" ve "mandal" sözcükleriyle bir arada kullanılmıştır: 440ç/22: "*antada kin bir (22) arıg evde ud mayakı üze yir-(23)-in suvap kiçig mandal kılun...*"; 477/1: "(1) satgaksız arıg orunta ud mayakın (2) suvap sekiz çikin turkı mandal kılun (3) mandal içinte tütsüg hua çeçekler (4) saçıp ..."; 519/6: "... yirin ud mayakı üze (7) suvatıp..."; 525/2: "*ud (2) mayakın suvap mandal kılıp çından (3) tütsüg köyürüp ...*" (Kaya, 1994, s. 250). AY'deki *arıg orunta ud mayakın suvap* "İssız yerde sığır gübresi ile sıvayıp" ifadesi mandala içindeki sığır gübresi, pisliği ile sıvama uygulamasına işaret eder. Doğurganlığı, bereketi ve ölümlle bağlantı kurmayı ifade eden sığır gübresiyle, yeni bir yaşam şekline yeniden giriş/geçiş yapmak istenmiştir. Bu yüzden de ilk olarak sığır gübresi ifadesi kullanılmıştır. Arkaik bir dinî inanç sonucu sığır ya da boğanın, karanlığı ortadan kaldıran güneş ile özdeşleştirildiği söylenebilir (Tokyürek, 2018, s. 167).

Sözcük ve türevleri diğer dönem eserlerinde de mevcuttur: *Mayak* AY, YAM; *mayaka-* AY, Ops. Kıpçak Türkçesinde de kaydedilmiştir: *Mayak* "hayvan pisliği" TA. *Mayak* "yol işareti" olarak Tatar, Başkurt ve Çuvaş Türkçesinde (Erdal, 1991, s. 418); *mayak* "koyun ve deve dışkıları" olarak güneydoğu grubu Türk lehçelerinde (EDPT, 1972, s. 350, 772) yaşamaktadır.

Nalathıg < Skr. *nālanda* + T. +lıg

Sözcük ETŞ'de +lıg eki ile işleme sokulmuştur: *Natar-a kılıp töpün tüşürür nalathıg uğmasar uv-ni*. "Naiara yapıp aşağıya indirir, **nalat** uykusunu yenmezse" (ETŞ 11). Reşit Rahmeti Arat sözcüğü anlamlandırmamış, sözcüğün kökeni hakkında *nalant* veya *nalat* < Skr. *nālanda* (*nālandā*, *nālada*) sözcüklerine işaret etmiştir (Arat, 2007, s. 389).

Sözcük üzerinde yapılan açıklamalar sözcüğün Sanskritçe kökenli ve özel bir ad olduğunu göstermektedir: *Nālanda* "name of a village near Rājagrha, birthplace and family home of Śāriputra; also called *nālada*"; *nālada* "2. = *nālanda* "birthplace of Śāriputra (Tişya)"⁷⁹ (Edgerton vd., 1977, s. 294). *Nālanda* "name of a village near Rāja-griha containing a celebrated Buddhist monastery"⁸⁰ (Monier-Williams, 1986, s. 537). *Nālandā* "a famous monastery

⁷⁸ = *Mayaka-* (*bañaka-*) Bir kez tespit edilmiştir; *mayak* (**banak*)'tan türemiş fiil; "dışkılamak". **bañak* "gübre", belki de özellikle "hayvan gübresi". Fonetik evrimi için **bēni*:ye bakınız. Yalnız (?) güneydoğu grubu lehçelerinde *mayak* "koyun ve deve dışkıları" olarak yaşar.

⁷⁹ = Rājagrha yakınlarındaki bir köyün adı, Śāriputra'nın doğum yeri ve aile evi; *nālada* olarak da adlandırılır. 2. Śāriputra'nın doğum yeri (Tişya).

⁸⁰ = Rāja-griha yakınlarında, ünlü Budist manastırı da içeren köyün adı.

7 miles north of Rājagṛha, built by the king Śakrāditya”⁸¹ (Soothill-Hodous, 2010, s. 567).

Sözcük ETŞ dışında herhangi bir eserde tespit edilememiştir.

Nirvanlıĝ < Skr. *nirvāṇa* + T. +lıĝ

Sözcük ETŞ’de +lıĝ eki ile işleme sokulmuştur: *Niyama yamani bilgüliĝ nomluĝ nirvana alku tidiĝ-lar-nıy nisda birakina birtem kiĝmeki niyay-a yö-rüĝ yol-inça barıp nity-a töz ürlük nirağm-a mensiz nıruda öçmiş teĝsilmeksiz nirvan-liĝ orun-ta edĝüti ornaşmış nirmala kirsiz-ke yükünürmen*. “Niyama yamana, bilinmesi gereken törelerin, nirvāna, bütün maniaların nisda birakina tamamiyle gitmesi, nyāya tefsir yolunca gidip nityā kök, geçmez, niradma, bensiz, nirodha sönmüş, deĝişmeyen, **nirvāna yerinde** iyice yerleşmiş, nirmala lekesiz önünde hürmetle eğilirim” (ETŞ 10). Sözcük ETŞ 7’de *nirban* biçiminde de kaydedilmiştir.

Sözcük üzerinde yapılan açıklamalar; sözcüğün Sanskritçe kökenli ve “sonsuz kurtuluş, mutlak sönüş, arzulardan arınma, Nirvana” anlamlarına sahip olduğu noktasında örtüşmektedir: Reşit Rahmeti Arat, Sanskritçe *nirvāna* sözcüğünün Toharca *nervām* yolu ile Türkçede *nirvan* olduğunu ifade etmiştir (Arat, 2007, s. 356). Semih Tezcan da sözcüğün seyri hususunda aynı izahı yapmıştır: *Nirvan*: ←Toh. A *nervām* ← Skr. *nirvāṇa* “ebedî huzur” (Tezcan, 1975, s. 159). Mevlüt Erdem ise sözcüğün Soğdca yoluyla Türkçeye kopyalandığını ifade etmiştir (Erdem, 2014, s. 71). *Nirban~nirvana* < Skr. *nervān* “nirvana, değersiz bir sükûnet” (EUTS, 1993, s. 92). *Nirvan* < Skr. *nirvāṇa* “nirvana, mutlak huzura erişme durumu” (DS, 1969, s. 359). *Nirvan* “Buddhizm mezhebine göre; cennet” (Müller ve Gabain, 1945, s. 62). *Nirwan, nirban* < Skr. *nirvāṇa* (Gabain, 2007, s. 287). *Nirvan* < Skr. *nirvāṇa* = Chinese *nirvāṇa* (Zieme, 1996, s. 220). *Nirvan* < Skr. *nirvāṇa* “mutlak sönüş, tükeniş” (Barutcu Özönder, 1998, s. 163). *Nirβan* “Nirvāna”⁸² (Hamilton, 1986, s. 245). *Nirvaṇa* “free from desire”⁸³ (Edgerton vd., 1977, s. 304). “Yeniden doğum yolundan uzaklaşmış, ıstıraplı karmadan ve Beş Skandha’dan kurtulmuş” olarak açıklanan terim, *nir* “uzaklaşma, özgürleşme, kurtulma” ve *vāna* “yeniden doğum yolu, kötü koku, sık orman” anlamlarındaki sözcüklerden oluşmuştur (Tokyürek, 2011, s. 466). Budizm’de “saṃsāra”nın karşıt durumu “nirvāṇa”dır. *Nirvan* “arzudan azade, sonsuz kurtuluş, mutlaklık” = Skr. *nirvāṇa* = Çin. *ni-ban*. Nirvana, bütün ızdırapların yok olması durumudur (Kemal Yunusoĝlu, 2016, s. 105, 225). Buddha’nın kurtuluş öğretisinin özü şu dört kutsal gerçekten meydana gelir: 1. İnsanın varlığı kötülük, tatminsizlik,

⁸¹ = Rājagṛha’nın 7 mil kuzeyinde Kral Śakrāditya tarafından inşa edilen ünlü bir manastır.

⁸² = nirvana.

⁸³ = arzusuz.

hastalık, yaşlılık, ölüm vb. ızdıraplarla yoğrulmuştur. 2. ızdırabın sebebi arzu ve ihtirastır. 3. ızdıraba son vermek için arzularından, fani işlerden sıyrılmak gerekir. Bu sürekli tekrarlanan devrelerden kurtulmanın yolu Nirvana'dır (Tümer, 1992, s. 353).

Sözcük ve türevleri diğer dönem eserlerinde de mevcuttur: *Nirvan* Mayt.; *nirvan* HAM, Hüen., Ops., Tot., Ui IV A, Üİ; *nirvanlık* AY, Mayt. Eski Türkçe döneminde *ölüm nirvan* “ölüm, sonsuz huzur” (Şen, 2002, s. 219) ikilemesinde yer almıştır. Eski Türkçe döneminden sonra tespit edilememiştir.

Nızvanılığ < Soğd. *nızbanu* + T. +lığ

Sözcük ETŞ'de +lığ eki ile işleme sokulmuştur: *Öñ-te ulatı ögmek-lig şımnu ördüğ bağ başlap nızvani-lig şımnu örletmek iş-lig tenri-lig şımnu ölüm-lüg şımnu üşlünçü tüp-lüg ülgüsüz öküş yad yağı-ların örlet(t)ürmedin utmuş yavaldurmuş öz-i sünüş-te yigedmiş atlıg öşeliksiz er-ke yükünürmen.* “Renk ve başka övme şeytanları, başta örtü ve bağ olmak üzere *iptilâ* şeytanları, taciz eden kötü ruh şeytanları, kökü kesen ölüm şeytanları, sayısız çok yabancı ve düşmanlarını taciz etmelerine imkân vermeden yenmiş, sindirmiş, savaşta üstün gelmiş diye bilinen en üstün er önünde hürmetle eğilirim” (ETŞ 10).

Sözcük üzerinde yapılan açıklamalar; sözcüğün Soğdca kökenli ve “ihtiras, ahlaksızlık, bulaşıcı şeyler” anlamlarına sahip olduğu noktasında örtüşmektedir: *Nızbanu* ~ *nızvani* “ihtiras, aşırı düşüklük, iptila, meftunluk, iştihak” (EUTS, 1993, s. 92). *Nızvani* < Soğd. *nyzβ'ny* “hırs, ihtiras, kuvvetli duygu” (DS, 1969, s. 359). *Nızwani*, *nızβan* < Soğd. *nizβān* (*nyzβn*) = Skr. *kleśa* “iştihak, ihtiras, lekelenme (ahlak)” (Gabain, 2007, s. 288). *Nızvani* < Soğd. *nyzβ'ny* “Leidenschaft”⁸⁴ = Skr. *kleśa* (Zieme, 1996, s. 221). *Nızvani* < Soğd. *nyzβ'n'n(k)* “bulaşma, ihtiras”; *nızvanılığ* “bulaşıcı, *kleśa*'lı” (Barutcu Özönder, 1998, s. 163). *Nızvani*, *nişvani* ~ Soğd. *nyzβ'ny* “Leidenschaft”⁸⁵ (Zieme ve Kara, 1978, s. 230). *Nızβani* “Emprunt au sogdien *nyzβ'ny* passion”⁸⁶ (Hamilton, 1986, s. 245). Budist öğretilerde bütün bulaşıcı şeyleri, arzu ve istekleri [Türkçe *nızvani* (< Soğd.), Skr. *kleśa*], altı duyu alanından (Skr. *viśayas*) kaynaklanan memnuniyetleri giderip uzaklaştırmak, söndürmek ‘hikmet’ (Skr. *prajñā* “wisdom”, Türkçe *bilgā bilig*) ile olur (Barutcu Özönder, 2003, s. 19).

Sözcük ve türevleri diğer dönem metinlerinde de mevcuttur: *Nızvani* KİP, Mayt., Ui II, Ops. *nızvani* Tot.; *nızvani* HAM, Üİ; *nızvanılağ* Mayt., *nızvanılığ* AY, Mayt.; *nızvanısız* AY, Ops.; *nızvanılığ* Tot., Üİ; *nızvanısız* HAM, Üİ. Eski Türkçe dönemi metinlerinde çeşitli ikilemelerde yer almıştır: *Az nızvani* “(aşı-

⁸⁴ = ihtiras.

⁸⁵ = tutku.

⁸⁶ = Soğdca *nyzβ'ny* “tutku” sözcüğünden alıntı.

rı) hırs, istek, heves, arzu, tutku” (Karaman, 2019, s. 18); *az nızvanılığ* “(aşırı) hırs (ve) açgözlülük, tutkulu olma” (Karaman, 2019, s. 19); *kadgu nızvani* “acı ve tutku” (Ölmez, 2017, s. 269); *kadgusuz nızvanısız* “acısız ve tutkusuz” (Ölmez, 2017, s. 269); *nızvani emgek* “ızdırıp, sıkıntı, acı” (Ölmez, 2017, s. 278); *taplag nızvani* “tutku, ihtiras” (Şen, 2002, s. 266); *tugmak ölmek sansar (nızvanılar tegzinç)* “doğum ölüm döngüsü, Samsāra” (Ölmez, 2017, s. 294). Eski Türkçe döneminden sonra tespit edilememiştir.

Nomla- < Yun. *nomos* → Soğd. *nwm* + T. +la-; **nomlat-** < Yun. *nomos* → Soğd. *nwm* + T. +la-t-; **nomlatıl-** < Yun. *nomos* → Soğd. *nwm* + T. +la-t-(ı)l-; **nomluğ** < Yun. *nomos* → Soğd. *nwm* + T. +luğ

Sözcük ETŞ’de +lğ, +lA-, -l-, -t- ekleri ile işletime sokulmuştur: *Ayığ şımnı ters nomluğ*. “Kötü şeytan ters **töre**” (ETŞ 16). *[A]bita teñri burkan-ığ... artuğrak meñilig uluş-uğ.. [a]dırtlığ körkitü yarlıkap.. aça adır-a nomlamış*. “Abita tanrı burkanı, huzuru daha çok olan diyarı iyice göstermek lutfunda bulunup, açıp ayırarak **izah etmiş**” (ETŞ 19A). *Yiti ağılığ nomlarığ nomlatungız*. “Yedi hazîne kanununu **vaz’ettirdiniz**” (ETŞ 7). *Una bu soğ-a biz-ni osuğluğ oğadıp kalmış tınlığ-larığ oğrap upalı sudur-ta ötündürülmüş uğan arşı öz-e uz nomlağılmış otuz beş burkan-larka yükünmiş üçün utğurak tegingü kılınç-ım önüp umuğ-suz-larka umuğ boldaçı uluğ tuyunmuş bolmağ-ım bolz-un*. “İşte bu tam bizim gibi şaşırıp kalmış olan canlılar uğrunda Upāli-sūtra’da rica üzerine Dēva-rşi tarafından iyi **vaaz edilmiş**, otuz beş burkan önünde hürmetle eğilmiş olduğum için, tamamiyle kavuşmak amelim ortaya çıkıp, ben de ümitsizlere ümit olan büyük nüfuz etmiş bulunanlardan olayım” (ETŞ 10). *Nom* sözcüğü ve onun yapım eki almış biçimleri ETŞ’de çok sık karşımıza çıkmıştır. *Nom* ve *nomluğ* sözcükleri “töre, kanun, yol, akide, söz” anlamlarında kullanılmıştır: *Köni nomluğ köprüğ* “doğru yol köprüsü” (ETŞ 7); *nom kutı* “töre saâdeti” (ETŞ 2); *teñri nomı* “tanrı sözü” (ETŞ 5); *nom retni, nomluğ retni* “kanun cevheri” (ETŞ 7); *uluğ kölüngü nomta* “büyük taşıt akidesinde”; *nom bitig* “kanun kitabı” (ETŞ 10). *Nomla-* “izah etmek” (ETŞ 7, 13C, 19A), “vaaz etmek” (ETŞ 10, 13G, 15, 20E); “açıklanmak” (ETŞ 13A); “vaaz edilmek” (ETŞ 13C) anlamlarında; *nom nomla-* “telkinde bulunmak” (ETŞ 7), “yol göstermek” (ETŞ 7), “kanun vaaz etmek” (ETŞ 9), “töre vaaz etmek” (ETŞ 10), “töreyi izah etmek” (ETŞ 13C), anlatmak (ETŞ 22) anlamlarında; *nomlat-* “bildirmek, vaaz ettirmek” (ETŞ 7) anlamında; *nomlağıl-* ise “vaaz edilmek” (ETŞ 10) anlamında geçmektedir.

“Din, dua, öğreti, kanun” anlamlarındaki sözcüğün kökeni konusunda Yunanca ve Soğdca olmak üzere iki farklı görüş vardır. Sözcük, Türkçeye Soğdca aracılığıyla geçtiği için bazı araştırmacılar sözcüğün kökenini Soğdca olarak göstermiş olmalıdırlar: Reşit Rahmeti Arat sözcüğü, “muhtelif tasavvurların var olması, yok olması ve bağlanmasından ileri gelen dünyadaki bütün varlık

ve ondaki hayat; Uygurlar tarafından *nom*, *törü* sözcükleri ile ifade edilmiştir” (1942, s. 65) şeklinde açıklamıştır. *Nom* “din ve şeriat. Bundan *Tejri nomi* denir; “Allah’ın şeriatı ve dini” demektir. Bütün dinler de *nom* diye adlandırılır. Bu, Çinlilerin dilidir” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 403). *Nom* “kanun, din, akide, inanç, dua, dini eser” < Soğd. *nom* < Yun. *nomos* (EUTS, 1993, s. 92). *Nom* < Soğd. *nwm* 1. Dinsel öğreti, dinsel yasa. 2. Kitap, yazı, sutra. 3. Element, dharma (DS, 1969, s. 360). Moğ. *nom* “mukaddes kitap, kanun, akide” < Uyg. *nom* < Soğd. *nom* < Yun. *voyoç* (Temir, 1955, s. 13). *Nom* ← Soğd. *nwm* ← Yun. *namos* (Tezcan, 1975, s. 160). *Nom* (br.) < Soğd. *nom* (*nwm*) “akide, kanun, din; dinî eser; dua; telakki” (Gabain, 2007, s. 288). *Nom* “kanun, din” Skr. ve Çin.deki karşılıklarında (dharma-fa) olduğu gibi Uygurcada da *nom*’un birçok ve bazı hâllerde birbirine zıt anlamları vardır (Tekin 1976: 281-282). *Nom* ~ Soğd. *nwm* “Dharma”⁸⁷ (Zieme ve Kara, 1978, s. 230). *Nom* “Loi sacrée, canon, texte canonique, Skr. *dharma*”⁸⁸ (Hamilton, 1986, s. 245). *Nom* < Soğd. *nwm* = Skr. *dharma* “Dharma, Lehre, Sache (etc.)”⁸⁹ (Zieme, 1996, s. 221). *Nom* < Soğd. *nwm* “dharma, Buddha dini” (Barutcu Özönder, 1998, s. 163). Clauson sözcük hakkında şu açıklamaları yapmıştır:

“The Greek word *namos* properly “law” was a loan word in Syriac and was adopted by the Manichaeans as a technical term with a rather wider meaning “law, doctrine”, etc.; from this it passed to Sogdian as *nwm* and was used in Buddhist texts to translate Sanskrit *dharma*, which has an even wider range of meanings. In Turkish it is used in both Manichaean and Buddhist texts with a similarly wide range of meanings. It is not connected with Tokharian A *ñom*; this is a pure Tokharian word meaning (and cognate to the English word) ‘name’. It became an early loan word in Mongolian where it came to mean ‘law; scripture; religion; book’, etc.”⁹⁰ (EDPT, 1972, s. 777)

Mevlüt Erdem sözcüğü Yunanca *nomos* “law”a bağlayıp sözcüğün Süryaniceye kopyalandığını, Soğdcada da anlam genişlemesine uğradığını ifade eder (Erdem, 2014, s. 71).

⁸⁷ = dharma.

⁸⁸ = Kutsal hukuk, kanon, kanonik metin, Skr. *dharma*.

⁸⁹ = öğreti, konu vb.

⁹⁰ = Yunanca *nomos* “kanun” sözcüğü Süryanicede kullanılan ödünç bir sözcüktür ve Manihaistler tarafından “hukuk, doktrin” gibi daha geniş anlamlı teknik bir terim olarak benimsenmiştir. Buradan *nwm* olarak Soğdcaya geçmiştir ve Budist metinlerde daha geniş bir anlam aralığına sahip olan Sanskritçe *dharma*’nın çevirisinde kullanılmıştır. Türkçede hem Manihaist hem Budist metinlerde geniş anlamlı kullanılmıştır. Toharca “ad” anlamındaki *ñom* sözcüğü ile ilgili değildir. Moğolcada “kanun, yazı, din, kitap” gibi anlamlarda kullanılan erken dönem bir ödünçlemedir.

Sözcük ve türevleri diğer dönem eserlerinde de mevcuttur: *Nom* HAM, HU, Hüen., KİP, Mayt., Ops., PP, Tot., Üİ; *nomçı* AY, HU, Hüen., KİP, Mayt., Ops.; *nomçısız* AY; *nomdaş* Tot.; *nomla-* AY, HU, HAM, Hüen., IrkB., KİP, Mayt., PP, Tot., Ui IV C; *nomlağuçı* AY; *nomlat-* AY; *nomlatıl-* AY; *nomluğ* AY, Hüen., Mayt., Tot., Ui IV B, D, Üİ; *nomsuz* AY, Mayt. Eski Türkçe dönemi metinlerinde çeşitli sözcüklerle ikileme içinde kullanılmıştır: *Bahşısız nomçısız* “hocasız, üstadsız” (Şen, 2002, s. 53); *nom boşgut* “öğreti” (Ölmez, 2017, s. 278); *nom din* “öğreti, din” (Şen, 2002, s. 197); *nom şaşın* “öğreti, şeriat” (Şen, 2002, s. 198); *nom şazın* “öğreti, din” (Ölmez, 2017, s. 278); *nom törö* “Dharma, (Buddhist) öğreti, dini yasa” (Ölmez, 2017, s. 278); *nom törü* “öğreti, din, töre” (Şen, 2002, s. 198); *nom yarlıg* “öğreti, buyruk” (Şen, 2002, s. 198); *nomça töröçe* “(dinî) yasalara göre, öğretiye göre, dharma” (Ölmez, 2017, s. 278); *nomçı açarı* “üstad, hoca” (Şen, 2002, s. 198); *nomçı töröçi* “dharma ustası, dharmayı öğreten, din hocası, öğretici” (Ölmez, 2017, s. 278); *nomçı törüçi* “vaiz” (Şen, 2002, s. 198); *nomla-süz-* “öğretiye kazandırmak” (Şen, 2002, s. 198); *nomlug törülüg* “öğretili, kanunlu” (Şen, 2002, s. 198); *nomsuz törösüz* “öğretisiz, Dharmasız” (Ölmez, 2017, s. 278); *nomsuz törüsüz* “kanunsuz, öğretisiz,” (Şen, 2002, s. 198); *okı-nomla-* “tebliğ etmek, bildirmek” (Şen, 2002, s. 201); *ög- nomla-* “vaaz etmek, övmek” (Ölmez, 2017, s. 281); *sözle- nomla-* “söylemek, vaaz etmek”; *sudur nom* “sūtra, öğreti, (Buddhist öğreti) kitabı” (Ölmez, 2017, s. 287); *şaşın nom* “öğreti, din, anlayış” (Şen, 2002, s. 260); *şazın nom* “öğreti, dini inanç” (Ölmez, 2017, s. 287); *teñriçi nomçı* “din adamı” (Şen, 2002, s. 273); *ukıt- nomla-* “anlatmak, va’z etmek” (Ölmez, 2017, s. 297). Karahanlı Türkçesi döneminde de kaydedilmiştir: *Nom* DLT. Çağdaş lehçelerin bazılarında yaşamaktadır: YUyg. *nom*; SUyg. *lom~nom*; Tuv. *nom*; Hak. *nom*; Alt. *nom* (Ayazlı, 2016, s. 183).

Paramitliğ < Skr. *pāramitā* + T. +lığ

Sözcük ETŞ’de +lığ eki ile işleme sokulmuştur: *Öz bakşımız ögin tuymış öşeliksiz er-niñ öñre amtı kin üç ödki töz-kerinçsiz-ler-niñ öñin öñin paramit-liğ yol-lar-ça yorıyu öğredingü erviş-lerig ödkünüp alalım*. “Kendi hocamızın, düşünce ile nüfuz etmiş en üstün erin geçmiş, bugün, gelecek, her üç zamanda aslına-esasına erişilmezlerin ayrı-ayrı *pāramitā* yollarınca yürüyerek, öğrenilecek tavır ve hareketlerini kendimize örnek alalım” (ETŞ 13A). Sözcük ETŞ 10 ve 15’te “fazilet” olarak aktarılmış, diğer örneklerde aktarılmadan bırakılmıştır.

Sözcük üzerinde yapılan açıklamalar; sözcüğün Sanskritçe kökenli ve “fazilet, erdem, mükemmellik” anlamlarına sahip olduğu noktasında örtüşmektedir: Reşit Rahmeti Arat *paramit* sözcüğünün Burkan ahlakının temelini oluşturan *buşi paramit* “sadaka vermek fazileti”; *çaşkşapat paramit* “ahlak fazileti”; *serinmek paramit* “tahammül fazileti”; *katıgılanmak* “sebat etmek fazi-

leti”; *dyan paramit* “istiğrak fazileti” ve *bilge bilig paramit* “hikmet fazileti” olarak sıralanabilecek “altı mükemmeliyet”i ifade etmek için kullanıldığını söylemiştir (Arat, 1942, s. 63). *Paramit* ~ *paramita* “fazilet, mükemmeliyet” (EUTS, 1993, s. 104). *Paramit* < Skr. *pāramitā* “Buda olma yolunda gerçekleştirilen erdemler” (DS, 1969, s. 396). *Paramit* < Skr. *pāramitā* “fazilet” (Gabin, 2007, s. 291). *Paramit* “forme correspondant au skr. *pāramitā*”⁹¹ (Hamilton, 1986, s. 245). *Paramit* ← Toh. A *pāramit* ← Skr. *pāramitā* “erdem, fazilet” (Tezcan, 1975, s. 166). *Paramid* < *pāramitā* “excellence”⁹² (Erdal, 2004, s. 101). *Paramit* “fazilet, erdem” (Şanlı, 1992, s. 408). *Pāramitā* “mastery, supremacy, perfection, in general sense, with preceding attribute indicating the field of mastery; one or more of a technical list of (usually six, sometimes ten, rarely five or seven) supreme virtues, of Buddhas, or (to be cultivated by) Bodhisatvas; usually rendered perfection”⁹³ (Edgerton vd., 1977, s. 341). *Pārāmīta* “gone to the opposite shore; crossed, traversed; transcendent (as spiritual knowledge), complete attainment, perfection in; transcendental virtue”⁹⁴ (Monier-Williams, 1986, s. 619). *Pāramitā* “derived from parama, highest, acme, is intp. as to cross over from this shore of births and deaths to the other shore, or nirvāṇa”⁹⁵ (Soothil-Hodous, 2010, s. 625). Türkçe *paramit* “erdem, kusursuz olma” = Skr. *pāramīta* = Çin. *poluomiduo*. *Pāramīta*, Nirvana’ya ulaşmak için canlı varlıkların hazırlıklarının tamamlanması için son aşama olup bütün “klésa”lardan kurtulma, “dharma”yı idrak etme durumudur (Kemal Yunusoğlu, 2016, s. 255-256). Mahāyāna Bodisatvalarının aydınlanmaya girmek için uyguladıkları erdemler olarak da ifade edilebilir (Tokyürek, 2011, s. 237-238).

Sözcük ve türevleri diğer dönem eserlerinde de mevcuttur: *Paramit* Hüen.; *paramit* HAM, İns. Tot., Ops.; *paramitlīg* Hüen., AY. Eski Türkçe dönemi eserlerinde çeşitli sözcük öbeklerinde bulunmaktadır: *Balı paramit tigme küç küsün paramit* “güç kuvvet erdemi” (Şen, 2002, s. 53); *bilge bilig paramit* “hikmetli bilgi” (Şen, 2002, s. 65); *dana paramit tigme buşı paramit* “sadaka erdemi” (Şen, 2002, s. 90); *dyan paramit tigme dyan paramit* “istiğrak erdemi” (Şen, 2002, s. 92); *pranidanı paramit tigme kut kolunmak paramit* “saadet dileme erdemi” (Şen, 2002, s. 233); *pratya paramit tigme bilge bilig paramit*

⁹¹ = Skr. *pāramitā* şekline karşılık gelir.

⁹² = mükemmellik.

⁹³ = ustalık, üstünlük, mükemmellik, ustalık alanını gösteren önceki özellik, bir veya daha fazla teknik liste (genellikle altı, bazen on, nadiren beş ya da yedi), Buddhaların üstün erdemleri...

⁹⁴ = karşı kıyıya geçmiş, çizilmiş, geçirilmiş, deney dışı (manevi bilgi olarak), tam kazanım, üstün erdem.

⁹⁵ = Parama’dan türemiştir, en yüksek, doruk, doğum ve ölüm kıyılarından diğer kıyıya veya Nirvana’ya geçiş.

“hikmetli bilgi erdemi” (Şen, 2002, s. 233); *kirtyaanustanainyana paramit tigme bütmiş bışmış bilge bilig paramit* “kemale ermiş hikmetli bilgi erdemi” (Şen, 2002, s. 153); *kşantı paramit tigme serinmek paramit* “pişman olma erdemi” (Şen, 2002, s. 176); *upaya tigme al altag paramit* “marifet erdemi” (Şen, 2002, s. 320); *şıla paramit tigme çahşapud paramit* “dinî talimat erdemi” (Şen, 2002, s. 261); *vırya paramit tigme katıglanmak paramit* “gayret gösterme erdemi” (Şen, 2002, s. 337). Eski Türkçe döneminden sonra tespit edilememiştir.

Şakılığ < Skr. *śakyā* + T. +lığ

Sözcük ETŞ’de +lığ eki ile işletime sokulmuştur: *Sakı-lığ-lar arz-t-sışar-dulu arslan şabı-lığ alz-un yanka*. “**Şakya’lular** rşi” sısârdula arslanı yanına talebe olarak alsın” (ETŞ 11).

Sözcük üzerinde yapılan açıklamalar sözcüğün Sanskritçe kökenli ve özel bir ad olduğunu göstermektedir. Skr. *śākya* “tarihî burkanın aile adı” (Arat, 2007, s. 394). *Şaki* < Skr. *śakyā* “Budizmin kurucusu Gautama Şakyamuni’nin mensup olduğu kabilenin adı” (DS, 1969, s. 520). *Śākya* “The five surnames of Buddha before he became enlightened. Gautama, a branch of the Śākya clan; Ikṣvāku, one of Buddha’s ancestors; Sūryavaṃśa, of the sun race; Śāka, Śākya, the name of Buddha’s clan. This last is generally used in China.”⁹⁶ (Sothil-Hodous, 2010, s. 510). *Şakiliğ* “aus dem Geschlecht śākya stammend”⁹⁷ (Zieme ve Kara, 1978, s. 248). *Şaki* < Skr. *Şakya* (bir boy adı) (Tekin, 1976, s. 463). Budizm’in kurucusu olan Siddhartha Gotama (Buddha), Hindistan’ın kuzeydoğusunda, şimdiki Nepal’in bulunduğu bölgedeki Sakya kabilesi yöneticisinin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir (Tümer, 1992, s. 352).

Sözcük ve türevleri diğer dönem metinlerinde de mevcuttur: *Şaki* İns.; *şaki* Mayt.; *şakılığ* AY, İns.; *şakiliğ* Tot. Eski Türkçe döneminden sonra tespit edilememiştir.

Samadlığ < Skr. *samādhi* + T. +lığ

Sözcük ETŞ’de +lığ eki ile işletime sokulmuştur: *Körkiğülüğ kiñ küü kelig kölüngü yig yoriğ körüg maytri körkle buyan uz bilge biliglig körşi yoriğ samadı-lığ küç küsün-ler öz-e köni tuyenmak-lığ küçüg köñül-çe yığalım* “Gösterilecek geniş şekil değişikliği, taşıt, üstün tavır ve hareket, görüş, sevgi, güzel fazilet, iyi hikmet sahibi körşi tavır **samādhi** gücü-kuvveti ile doğru nüfuz etme gücünü gönül arzusuna göre toplayalım” (ETŞ 13C).

⁹⁶ = Aydınlanmadan önce Buddha’nın beş soyadı: Śākya klanının bir kolu olan Gautama; Buddha’nın atalarından biri olan Ikṣvāku; Güneş neslinden olan Sūryavaṃśa, Śāka; Buddha’nın kabilesinden olan Śākya. Bu sonuncusu genellikle Çin’de kullanılır.

⁹⁷ = śākya ailesinden.

Sözcük üzerinde yapılan açıklamalar; sözcüğün Sanskritçe kökenli ve “yoğunlaşma, konsantrasyon, meditasyon” anlamlarına sahip olduğu noktasında örtüşmektedir: “Uygurların *şakınç*, *dyan şakınç*, *dyan* olarak ifade ettiği istigrak kavramı *samādhi* sözcüğüne karşılık gelir. İnsan ancak istigrak yolu ile dünyadan, onun aldatici ve gerçek dışı tezahür, tasavvur, tefekküründen ve kendi ihtiyarından vazgeçebilir” (Arat, 1942, s. 63). *Samar* < Skr. *samādhi* “geçit, nazar” (EUTS, 1993, s. 129). *Samati* < Skr. *samādhi* “bir tür dinsel meditasyonun adı” (DS, 1969, s. 483). *Samādhi* “concentration, trance”⁹⁸ (Edgerton vd., 1977, s. 568). *Sam-ādhi* “putting together, joining or combining with; intense application or fixing the mind on, intentness, attention; concentration of the thoughts, profound or abstract meditation, intense contemplation of any particular object”⁹⁹ (Monier-Williams, 1986, s. 1159). *Samādhi* “putting together, composing the mind, intent contemplation, perfect absorption, union of the meditator with the object of meditation”¹⁰⁰ (Soothil-Hodous, 2010, s. 140). Nirvana’ya ulaşabilmek, Buddha’nın sekiz dilimli yolu ile gerçekleşebilir. Maha Parinibbana Sutta’da geçen sila (ahlak), samdhi (meditasyon) ve panna (hikmet) şeklindeki üç ana maddenin sonradan geliştirilmiş şekli olan sekiz dilimli yolun üç maddesi (doğru söz, doğru davranış, doğru geçim) silaya, iki maddesi (doğru muhakeme, doğru murakabe) samdhiye, üç maddesi de (doğru anlayış, doğru düşünce, doğru niyet) pannaya girer (Tümer, 1992, s. 353).

Sözcük, Eski Türkçe döneminde *samadı dyan* “istiğrak, meditasyon” (Şen, 2002, s. 239) ikilemesinde yer almaktadır. Eski Türkçe döneminden sonra tespit edilememiştir.

Sansarlıg < Skr. *samsāra* + T. +lıg

Sözcük ETŞ’de +lıg eki ile işleme sokulmuştur: *Uşun sansar-lıg oot-luğ ev içinde utru tetrü bar kel kıldaçı uğusuz sergüsüz unçsuz ködrünçsüz ulınçığ emgek-ke sokušmış-larığ uşadı turkaru öyü ödikleyü unıtmadaçı umuğ-ı inağ-ı uluğ tıyunmuş sımartı şiri atlıg uğan-lar kan-ıña yükünürmen*. “Uzun *samsāra’nın* ateş evi içinde ileri-geri git-gel yapan, dayanılmaz, tahammül edilemez, çekilmez dolaşık yolların eziyetlerine maruz kalanları her vakit ve her yerde düşünüp seven, onları unutmayan melce ve ümidi, büyük nüfuz edici Smrti-Śri adlı ilahlar hükümdarı önünde hürmetle eğilirim” (ETŞ 10).

Sözcük üzerinde yapılan açıklamalar; sözcüğün Sanskritçe kökenli ve “doğum-ölüm devamlılığı, tenasüh” anlamlarına sahip olduğu noktasında

⁹⁸ = konsantrasyon, trans.

⁹⁹ = bir araya getirmek, katılmak ya da birleştirmek, yoğun dikkat ya da zihnin bir şeye sabitlenmesi, dikkat, düşüncelerin yoğunlaşması, derin veya soyut meditasyon, belirli bir nesneye dikkatle bakma.

¹⁰⁰ = bir araya getirmek, zihin oluşturmak, niyet, mükemmel emilim, mütefekkirin düşüncenin amacı ile birleştirilmesi.

örtüşmektedir: *Sansar* “canlı varlıkların doğumlarından başlayarak ölümlerine kadar, bütün safhalarını geçirmek mecburiyetinde buldukları hayat yolu ve bunu, ölümden sonra yeniden doğmak ve tekrar ölmek suretiyle, durmadan devam ettiren hayat çarkı mefhumu” (Arat, 2007, s. 314). *Sangsar* < Skr. *samsāra*; *sansarlıg* “ölüm doğum sırası, mevcudiyetin devranı” (EUTS, 1993, s. 129). *Sansar* < Skr. *saṃsāra* “sansara, varlık döngüsü” (DS, 1969, s. 484). *Sansar* < Skr. *saṃsāra* “mevcudiyetin deveranı” (Gabain, 2007, s. 292). *Sansar* < Skr. *saṃsāra* “kreislauf der existenzen”¹⁰¹ (Zieme, 1996, s. 223). *Sam-sāra* “going or wandering through, undergoing transmigration; course, passage, passing through a succession of states, circuit of mundane existence, transmigration, metempsychosis, the world, secular life, worldly illusion”¹⁰² (Monier-Williams, 1986, s. 1119). *Saṃsāra* “birth and death: rebirth and re-death; life and death”¹⁰³ (Soothil-Hodous, 2010, s. 428). *Samsara* “yeniden doğuş, tekrar tekrar gelme” (Tümer, 1992, s. 356). Türkçe *tugmak ölmeklig tægziñç, tægziñç, sansar, sansarlıg tilgän* ... “bu dünya” = Skr. *saṃsāra* = Çin. *lun-hui, sheng-si, liu-zhuan, lun-zhuan, zhuran-lun, zhuan-hui*... Budizm’e göre tüm canlı varlıkların doğum ve ölüm arasındaki hayatı ızdıraplarla doludur. Bu ızdıraplı yaşam *saṃsāra* olarak adlandırılmıştır (Kemal Yunusoğlu, 2016, s. 220). Mevlüt Erdem, Sanskritçe *samsara* sözcüğünün Türkçeye Soğdca aracılığıyla girdiğini ifade etmiş, bu görüşünü sözcüğün Soğdcada, Uyгур metinlerindeki gibi *sansar* şeklinde bulunmasına dayandırmıştır (Erdem, 2014, s. 70).

Sözcük ve türevleri diğer dönem metinlerinde de mevcuttur: *Sansar* İns., Mayt., Tot., Ui IV A, C; *saṃsar* Ops.; *sansarlağ* AY; *sansarlıg* AY. Eski Türkçe döneminde *tugmak ölmek sansar* “doğum ölüm döngüsü, Saṃsāra” (Ölmez, 2017, s. 294) ikilemesinde yer almaktadır. Eski Türkçe döneminden sonra tespit edilememiştir.

Satkisiz < Skr. *ṣaṭka~ṣaṭkikā* + T. +siz

Sözcük ETŞ’de +siz eki ile işleme sokulmuştur: *Ṣatvargi toyın teg satki-siz bolmağı ṣaz-in-lıg suv-nuṣ münü*. “Satvargı rahip gibi, ṣaṭka’sız olması şāsana suyunun kusurudur” (ETŞ 11). Reşit Rahmeti Arat sözcüğün kökeni bağlamında Skr. *ṣaṭka* < *ṣaṭkikā* (Arat, 2007, s. 391) sözcüğünü işaret etmiştir. *Ṣaṭkikā* (Skr. *ṣaṭka*, Pali *chakka*, + –i-kā), “set of six, hexad”¹⁰⁴ (Edgerton vd., 1977, s. 538).

¹⁰¹ = varoluş çemberi.

¹⁰² = arasından geçmek ya da dolaşmak, tenasüh geçirmek, sıra, geçiş, durumların birbirini izlemesi, sıradan varoluş evresi, tenasüh, ruh göçü, seküler hayat, dünyevi yanılısama.

¹⁰³ = doğum ve ölüm: yeniden doğum ve ölüm.

¹⁰⁴ = altılık, altılık set.

Sözcük başka bir metinde tespit edilememiştir.

Suyurka- < Çin. *tsui* + T. +u-r-ğ+a-

Sözcük ETŞ’de +u, -r, -ğ, +a- ekleri ile işleme sokulmuştur: **Suyurkayu irinçkeyü yarlıkatıngız.** “**Merhametle** ve şefkatle onları affettiniz” (ETŞ 7). Bu ek kimi dil bilgisi çalışmalarında +XrkA- şeklinde gösterilse de biz Necmettin Hacıeminoğlu gibi bu ekin tek bir ekten meydana gelmeyip +ı- isimden fiil, -r- fiilden fiil, -k fiilden isim ve +a- isimden fiil eklerinin birleşmesinden oluştuğunu (Hacıeminoğlu, 1984, s. 139) düşündüğümüzden sözcüğün morfolojik analizini de bu bakış açısıyla yaptık.

Sözcük üzerinde yapılan açıklamalar; sözcüğün Çince kökenli ve “suç, günah” anlamlarına sahip olduğu noktasında örtüşmektedir: *Tsuy* “günah, suç, kabahat” = *sui* < Çin. *tsui*; *suyurka*-~*tsuyurka*- “acımak, merhamet etmek” (EUTS, 1993, s. 164). *Sujurqa*- 1. Lütfetmek, bağışlamak. 2. Sevindirmek; *tsujurqa*- < kum. *dzi* ‘anne şefkati’ + *urqa* (?) “şefkat göstermek, acımak” (DS, 1969, s. 513, 583). *Tsuy*, *suy* < Çin. *tsui* “günah, tövbe”; *tsuyurka*- < Çin. *ts’u* +*urka*- “merhamet etmek” (Gabain, 2007, s. 302). *Suy* “crime, pêchè”¹⁰⁵ (Hamilton, 1986, s. 249). *Tsoyurka*-/*soyurka*- “to feel pity and compassion for somebody” comes from a Chinese lexeme signifying ‘compassion(ate)’¹⁰⁶ (Erdal, 1991, s. 462). Clauson *tsuy* ve *tsoyurka*- şeklinde kaydettiği sözcükleri şu şekilde açıklamıştır:

“*Tsuy* ‘sin’ and the like; loan word from Chinese *tsui*, same meaning. Common in Uyğur but not noted later, sometimes spelt *suy*...; *tsoyurka*- Denominal verb from a Chinese word, probably... *tz’ü* “kind, merciful”. An early loan word in Mongolian as *soyurka*-, which fixes the first vowel. The original meaning in Turkish was ‘to have pity on (someone), to be compassionate’; in Mongolian it came to mean more practically, ‘to show favour to (someone), to reward’. It was reborrowed from Mongolian in this sense in the medieval period but now seems to be obsolete everywhere...”¹⁰⁷ (EDPT, 1972, s. 556)

Osman Nedim Tuna, *soyurğal* sözcüğünün Türk dilinin doğu ve kuzey bölgelerinde kullanıldığını, Eski ve Orta Türkçede bulunmayıp ilk kez *Codex*

¹⁰⁵ = suç, günah.

¹⁰⁶ = birine acımak ve şefkat duymak, Çince “merhamet(li)” anlamına gelen sözcük biriminden gelir.

¹⁰⁷ = *tsuy* ‘günah’ vb. Aynı anlamdaki Çince *tsui*’den alıntıdır. Uyğur’da yaygındır ancak sonrasında kaydedilmemiştir, bazen *suy* şeklinde telaffuz edilmiştir...; *tsoyurka*- sözcüğü muhtemelen Çince *tz’ü* “kibar, merhametli”den türemiştir. Moğolcada da *soyurka*- biçiminde erken dönemde ödünçlenen bir sözcüktür. Türkçedeki orijinal anlamı “birine acımak, şefkatli olmak” iken; Moğolcada “birine iyilik yapmak, ödüllendirmek”tir. Orta Çağ döneminde bu anlamda yeniden ödünçlenmişse de şimdi her yerde kullanılmaz olmuş gibi görünüyor.

Cumanicus'ta kaydedilmiş olabileceğini ifade etmiştir. Moğolcada ise *Moğolların Gizli Tarihi*'nden başlayarak Moğolcanın hemen bütün tarihî ve çağdaş dönemlerinde *soyurka-* eylemini gördüğümüzü ve kökünün yalnız bu dilde bulunduğunu söylemiştir: *Soyu-* “aydınlanmak, ileri götürülmek”. Buna göre, Osm. *soyurğal* < Moğ. *soya-rka-l* (Tuna, 1972, s. 239-240). Pelliot, *soyurğa-* eyleminin Orta Çağ'da, Moğolcadaki gibi Türkçede de bir üstün bir asta lütfettiği hediyeler ve iyilikler için kullanıldığını, Bureau des Interprètes'in Çince-Uygurca sözlüğünde de sözcüğün “ihsan etmek, bahşetmek (bir imparator tarafından)” şeklinde kaydedildiğini ifade etmiştir. *Suyurqa-* eyleminin *tsuyurqa-* biçiminin başındaki ts'nin özellikle Çince kökenli sözcüklere özgü bir ses olması, bu sözcüğün Çince ts'eu “merhamet” ile ilişkilendirilmesine sebep olmuştur. Pelliot'a göre bu ilişkilendirme fonetik açıdan sorunludur. Anlam açısından değerlendirdiğinde ise *yarlıqa-/yarlığa* sözcüklerinin “emretmek” ve “acımak” anlamlarını birlikte taşıması gibi *suyurqa-* “acımak” eyleminin benzer bir evrimle *soyurğa-* “lütüfta bulunmak” eylemine dönüşmesi ihtimali olduğunu ancak sözcüğün başındaki ts'nin etimolojik değeri olmayan bir ağız özelliği (Moğolculuk?) olabileceğini söylemiştir (Pelliot, 1995, s. 56-57). Ölmez, *soyurğal* “bağış, ihсан” sözcüğünün Budist Uygur metinlerinde “acımak, merhamet etmek, şefkat göstermek” anlamındaki Çince kökenli (*t*) *soyurka-* eylemine Moğ. -l ekinin getirilmesiyle kurulduğunu ifade etmiş, anlam değişikliğini ise Zieme'nin 1985'teki “acıyarak günahlarını affetmek → acımak, şefkat göstermek” şeklindeki görüşü doğrultusunda açıklamıştır (Ölmez, 2010, s. 167-175).

Sözcük ve türevleri diğer dönem metinlerinde de mevcuttur: *Suy* HAM, HU; *suyluğ* HAM, PP; *suysuz* HAM, IrkB.; *tsuy* KİP, Mayt.; *tsuyurka-* AY; *tsuyurkaçığ* AY. Eski Türkçe dönemi metinlerinde birçok ikilemede yer almıştır: *Èrinçke- tsoyurka-* “merhamet etmek, acımak” (Ölmez, 2017, s. 265); *irinçkençig tsuyurkaçığ* “zavallı, acınacak” (Şen, 2002, s. 126); *tsoy èrinçü* “günah ve suç” (Ölmez, 2017, s. 294) ~ *tsuy irinçü* “günah” (Çağatay, 2008, s. 262; Şen, 2002, s. 299); *tsoy yazok* “günah” (Ölmez, 2017, s. 294) ~ *tsuy yazuk* “günah” (Çağatay, 2008, s. 262); “suç, günah” (Şen, 2002, s. 299); *tsoylug yazoklug* “suçlu, günahlı, günahkâr” (Ölmez, 2017, s. 294); *tsoyurka- èrinçke-* “merhametli olmak, acımak, şefkat göstermek” (Ölmez, 2017, s. 294) ~ *tsuyurka- irinçke* “acımak, merhamet etmek” (Şen, 2002, s. 299); *tsuy ayıg kılınç* “günah” (Şen, 2002, s. 298); *tsuy irinçü ayıg kılınç* “günah” (Şen, 2002, s. 298); *tsuy irinçü yazuk* “günah” (Şen, 2002, s. 298); *tsuylug emgeklig* “zavallı” (Şen, 2002, s. 299); *tsuylug irinç* “zavallı” (Şen, 2002, s. 299); *tsuylug irinçülüg* “günahlı” (Çağatay, 2008, s. 262). Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Eski Anadolu ve Çağatay Türkçesi metinlerinde de tespit edilmiştir: *Soyurğa-* AL, CC, Ka I, KE, HŞ, MN (1), MN (2), ŞSL, TZ; *soyurğal* AL, CC, K I, ML, MN

(1), ŞSL; *soyurğalan-* ME; *soyurğan-* KE; *soyurğat-* CC; *soyurka-* AO II, HŞ, RKT, TİEM 73; *soyurkal* K II, *soyurkalan* ME; *soyurkamuş* ME; *soyurkan-* TİEM; *soyurğa-* ŞT, YTS; *suyurğal* YTS; *suyurka-* KB. Çağdaş Türkçe döneminde tespit edilememiştir.

Şabiliğ < Çin. *sha-mi* + T. +lığ

Sözcük ETŞ'de +lığ eki ile işleme sokulmuştur: *Sakı-lığ-lar arz-ı-sışar-dulu arslan şabi-lığ alz-un yanğa*. "Şakya'lular rşi' sışardula arslanı yanına talebe olarak alsın" (ETŞ 11).

Sözcük üzerinde yapılan açıklamalar; sözcüğün Çince kökenli ve "(dinî) öğrenci, şakirt, çıkar" anlamlarına sahip olduğu noktasında örtüşmektedir: *Şabi* = Skr. *śramaṇera* "Burkan mezhebine dahil olan; fakat zahid veya rahip tarikına sülûk etmeyen kimseler" (Arat, 2007, s. 394). *Şabi* "şakirt, öğrenci, talebe, tilmiz, Budist olup ruhaniler tarikatına girmeyen kimse" (EUTS, 1993, s. 141). *Şabi* < Çin. *sha-mi* < *sa-mjie* ~ *bi* = Skr. *śramaṇera* "Buda dinine mensup, şakirt, öğrenci" (Gabain, 2007, s. 295). *Şabi* "disciple, pupil, student; novice; adherent; clerical or lay subject of a hutukhtu"¹⁰⁸ (Tezcan, 1974, s. 26). Der Chinese aus druck wird von H. Nakamuraals "junger Mönch, der den Weg der Buddha lehre eingeschlagen hat" erklärt, kommt also dem uighur Terminus *şabi* "Novize" aus chin. *sha mi* "Śrāmaṇera"...¹⁰⁹ (Zieme, 1991, s. 315-316). Mağfîret Kemal Yunusoğlu ise *şabi* sözcüğünün Sanskritçe aracılığıyla Türk diline girdiğini söylemiştir (Kemal Yunusoğlu, 2012, s. 171).

Sözcük diğer dönem metinlerinde de mevcuttur: *Şabi* AY, İns.; *şabi* YAM. Karahanlı, Harezmi, Eski Anadolu ve Çağatay dönemi metinlerinde tespit edilememiştir. Çağdaş lehçeler arasında yalnız Tuva Türkçesinde bulunmaktadır: Tuv. *şavı* (Ayazlı, 2016, s. 215).

Şakdılg < Skr. *śakti* + T. +lığ

Sözcük ETŞ'de +lığ eki ile işleme sokulmuştur: *Şamat vipaşyan ikidin sınar şadu yanı teg utru tuşlar sasın öd erig edgü nom-lar-lığ şan-lığ belgü-lüg tapdu-ları körşi şandapur yol-ın körkiğü birmeklig şakdı-lığ küçi ertingü uluğ şakımunı atlıg uğan-lar arşı-sı şanda bakşı-ka yükünürmen*. "Şamatha vipaşyanā, iki yanda, bir merdivenin kolları gibi, karşılıklı eşlerdir; şāsana, öğüt, nasihat ve iyi törelerin, şan ve işaret tapduları körşi, şandapur yolunu göstermek için *şakti* kuvveti, fevkal'âde büyük olan Şakyamuni adlı kudretliler zahidi şānta hoca önünde hürmetle eğilirim" (ETŞ 10).

¹⁰⁸ = *şabi* "öğrenci, talebe, şakirt; acemi; taraftar; Hutukhtu'nun dinî ya da mesleki tebaası"

¹⁰⁹ = Çince ifade Nakamura tarafından "Buda öğretiminin yolunu açan genç keşiş" olarak açıklanmaktadır. Uygurca *şabi* "acemi, çıkar" ifadesi, Çince *sha mi* "Śrāmaṇera" sözüne dayanır.

Sözcük üzerinde yapılan açıklamalar; sözcüğün Sanskritçe kökenli ve “mızrak, enerji, kadın enerjisi” anlamlarına sahip olduğu noktasında örtüşmektedir: Skr. *śakti* “one who made a sacrifice. The Tantra school gave every deity its *śakti* or consort and speculation enlarged the meaning of the term stil further making it designate female energy or the female principle”¹¹⁰ (Eitel, 107 vd.) (Arat, 2007, s. 361). *Śakti* is the wife or female energy of a deity¹¹¹ (Soothill-Hodous, 2010, s. 654). Şinasi Tekin, sözcüğü *şakti* ve *şikti* (< Skr.) biçimlerinde kaydedip “mızrak” şeklinde anlamlandırılmıştır (Tekin, 1976, s. 463, 464).

Sözcük dönem eserlerinden Maytrisimit’te *şakti/şikti* olarak kaydedilmiştir. Eski Türkçe döneminden sonra tespit edilememiştir.

Şanlığ < Ar. *şān* + T. +lîğ

Sözcük ETS’de +lîğ eki ile işleme sokulmuştur: *Şamat vipaşyan ikidin şınar şadu yanı teg utru tuşlar sasın öd erig edgü nom-lar-lîğ şan-lîğ belgü-lüg tapdu-ları körşi şandapur yol-ın körkiğü birmeklig şakdı-lîğ küçi ertingü uluğ şakımını atlığ uğan-lar arşı-sı şanda bakşı-ka yükünürmen*. “Şamatha vipaşyanā, iki yanda, bir merdivenin kolları gibi, karşılıklı eşlerdir; şāsana, öğüt, nasihat ve iyi törelerin, **şan** ve işaret tapduları körşi, şandapur yolunu göstermek için śakti kuvveti, fevkal’âde büyük olan Śakyamuni adlı kudretliler zahidi śānta hoca önünde hürmetle eğilirim” (ETS 10).

Sözcüğün yaygın kullanımı Karahanlı Türkçesinden sonrasına aittir: *Şān* BV, BD, FK, HBD, HŞ, KE, LD, LM, MG, MK, MÜN, NH, TMA, TEH, YED. Çağdaş lehçelerin çoğunda yaşamaktadır: T. *şan*; Az. *şan*; Başk. *şan*; Özb. *şān*, *şān-şührāt*; Tat. *şan*; Trkm. *şān-şöhrāt*; YUyg. *şan* (KTLS, 1991, s. 813).

Şazınlîğ < Skr. *śāsana* + T. +lîğ

Sözcük ETS’de +lîğ eki ile işleme sokulmuştur: *Şatvargi toyın teg satki-siz bolmağı şaz-in-lîğ suv-nuñ münü*. “Satvargı rahip gibi, **şatka**’sız olması şāsana suyunun kusurudur” (ETS 11).

Sözcük üzerinde yapılan açıklamalar, sözcüğün Sanskritçe kökenli ve “din, akide, disiplin” anlamlarına sahip olduğu noktasında örtüşmektedir: *Şazın* < Skr. *śāsana* “akide, şeriat, emir, nizam”; Toh. *śāsam*; Moğ. *şasın*, *sacın* (Arat, 2007, s. 361). *Şazın* ~ *şazan* ~ *şazana* < Skr. *śāsana* “din, akide, disiplin” (EUTS, 1993, s. 142). *Şazın* < Skr. *śāsana* “öğreti, nasihat, talimat, disiplin” (DS, 1969, s. 521). *Şazın* ← Toh. A *śāsam* ← Skr. *śāsana* “öğreti, doktrin”

¹¹⁰ = Fedakârlık yapan kişi. Tantra okulu her tanrıya *śakti* ya da eş bir ifade verdi, böylece terimin anlamı daha da genişleyerek kadın enerjisi ya da kadın prensipi anlamını kazandı (Eitel, 107 vd.).

¹¹¹ = *śakti* “güç, bir tanrının karısı veya kadın enerjisi”.

(Tezcan, 1975, s. 172). *Şazan*, *śāsana* (br.) krş. Sak. *śśāsana*, *śśāsam* < Skr. *śāsana* “disiplin, akide” (Gabain, 2007, s. 296). *Şazın* < Skr. *śāsana* “disziplin”¹¹² (Zieme, 1996, s. 225). Şinasi Tekin *şazın* sözcüğüne “din, dinî düzen” anlamlarını verip sözcüğün *nom* ile eş anlamlı olduğunu ifade etmiştir (Tekin, 1976, s. 278).

Sözcük ve türevleri diğer dönem metinlerinde de mevcuttur: *Şasan* AY; *şasın* AY, Tot.; *şazan* Mayt., Ops.; *şazın* Hüen., İns., Mayt., Ui II, YAM; *şazınlığ* Hüen. Eski Türkçe döneminde *nom* sözcüğü ile ikileme şeklinde kullanılmıştır: *Nom şaşın* “öğreti, şeriat” (Şen, 2002, s. 198) ~ *nom şazın* “öğreti, din” (Ölmez, 2017, s. 278); *şaşın nom* “öğreti, din, anlayış” (Şen, 2002, s. 260); *şazın nom* “öğreti, dini inanç” (Ölmez, 2017, s. 287). Çağdaş lehçeler arasında yalnız Tuva Türkçesinde yaşamaktadır: Tuv. *şajın* (Ayazlı, 2016, s. 215).

Şımnuluğ < Soğd. *şmnw* + T. +luğ

Sözcük ETŞ’de +luğ eki ile işleme sokulmuştur: *Yađ öze-e artançsız yannunçsız töz-lüğ yavalduru udaçı yanğarınçsız iş-lig yavalmaz tepremez yañı arığ vaşır yavrimaz artamaz yarp kağığ toñ şır yavlağ şımnu-luğ yağı-sın uđup yança iyindeçi tip yadılmış atlıg yalañuñ-nun teñri-niñ yalañuz bakşı-sı yalın-lıg çoğluğ-ka yükünürmen*. “Yabancı tesiri ile bozulmaz, değişmez köklü, yavaşlatmaya muktedir, yenilmez işli, yavaşlamaz, kımıldamaz, saf tabiatli vajra, zayıflamaz, bozulmaz, sağlam, katı toñ şır kötü, **şeytan** düşmanını mağlûp edip, vurup-ezen diye adı yayılmış olan, insanların, tanrıların tek hocası, ateşli ve alevli önünde hürmetle eğilirim” (ETŞ 10).

Sözcük üzerinde yapılan açıklamalar; sözcüğün Soğdca kökenli ve “şeytan, kötü ruh” anlamlarına sahip olduğu noktasında örtüşmektedir: *Şamnu* ~ *şmnū* ~ *şmnū* “şeytan” (EUTS, 1993, s. 143). *Şımnū* < Soğd. *şmnw* “şeytan, iblis, cin” (DS, 1969, s. 523). *Ş(ə)mnu*, *ş(ı)mnu*, *śəmnū* (br.) < Hristiyan Soğd. *şımanu* (*şmnw*) “şeytan” (Gabain, 2007, s. 296). *Şamnu* “nom correspondant a la forme sogdienne d’Ahriman”¹¹³ (Hamilton, 1986, s. 250). *Şmnū* < Soğd. *şmnw* “Māra” (Zieme, 1996, s. 201). *Şmnū* < Soğd. *şmnw* “şeytan” = Skr. *mara*. Asıl anlamı ölüm olan sözcük, kötülüğün yeryüzünde bir şahıs şekline girdiğini gösterir. Burkancılıkta, Burkan’ın muarızı, onu ermeye (bodhi) ulaştırmaktan alıkoymaya çalışan kötülüğün timsali, şeytandır. Şımnū’nun aslında aşk ve ölüm tanrısı olduğunu; onun, Burkan’ı önce aşk ile sonra da korku ve ölüm ile ermeye ulaştırmaktan alıkoymaya çalışmasından anlıyoruz... Şımnū’nun şeytanlardan kurulu büyük bir ordusu vardır (Tekin, 1976, s. 280-281). Clauson’un sözcük hakkındaki açıklaması şöyledir: “Loan word from Sogdian *şmnw*, which ultimately goes back to Avestan *añrō mainyū* “evil, spi-

¹¹² = öğreti.

¹¹³ = d’Ahriman’ın Soğdca biçimine karşılık gelen isim.

rit”, Pahlavi/Persian *Ahriman*. In Turkish the Sogdian spelling is preserved but the Christian Sogdian form *šimānu* suggests that the first vowel was –i-. The word is fairly common in Uyğur, meaning “devil, demon, evil spirit”¹¹⁴ (EDPT, 1972, s. 868).

Sözcük ve türevleri diğer dönem metinlerinde de mevcuttur: *Şamnu* HAM; *şimnu* IrkB., Mayt., Tot.; *šimnu* HU, *šmnu* İns., Ops. Eski Türkçe döneminde *yek* ile ikileme oluşturmuştur: *Şimnu yek* “şeytan, cin, ruh” (Şen, 2002, s. 262). Eski Türkçe döneminden sonra tespit edilememiştir.

Şıpkanlığ < Çin. *shih-kan* + T. +lığ

Sözcük ETŞ’de +lığ eki ile işletime sokulmuştur: *Yime kuy şıpkanlığ ud yıl altınç ay bir yañı ağır uluğ busat baçağ kün öz-e men üç erdinilerke pek katığ süziük kirtgünç köñüllüğ upasanç sılığ tigin*. “Yine kuei **shih-kan’a dâhil** sığır yılı, altıncı ayın ilk günü olan mübarek büyük oruç gününde, ben üç cevhere çok kuvvetli ve temiz gönül ile inanan, salihat-ı nisvandandan Sılığ Tigin” (ETŞ 26).

Sözcük üzerinde yapılan açıklamalar; sözcüğün Çince kökenli ve “takvim devresi, bölüğü” anlamlarına sahip olduğu noktasında örtüşmektedir: *Şıpkan* < Çin. *shih-kan* kuy şıpkanlığ “on bölük” (Arat, 2007, s. 419). Türklerin kullandığı 12 hayvanlı takvim, 12 yıllık bir dönemi kapsamakla birlikte, bu dönem Çinlilerin şıpkanı ile birleştirilerek 60 yıla çıkarılabilmektedir. Bu 60 yıllık dönemin üçü; baş, orta ve son olarak adlandırıp birleştirilerek 180 yıla çıkmaktadır (Arat, 2007, s. 418). *Şıpkan* < Çin. *shi-kan* < *ziƏp-kan* “on kök, takvimde kullanılan on kısımlı bir devre” (Gabain, 2007, s. 296).

Sözcük başka bir eserde tespit edilememiştir.

Şlokluğ < Skr. *śloka* + T. +luğ

Sözcük ETŞ’de +luğ eki ile işletime sokulmuştur: *Tört şlokluğ nom öze tutçı öger-men üziüksüz*. “Dört **bendli** töre ile durmadan, her vakit överim” (ETŞ 17).

Sözcük üzerinde yapılan açıklamalar, sözcüğün Sanskritçe kökenli ve “şiir, dörtlük, mısra” anlamlarına sahip olduğu noktasında örtüşmektedir: Reşit Rahmeti Arat *şlok* sözcüğünün Türkçede hem kalın (*şlokluğ*) hem de ince (*şloküğü*) sırada eklerle kullanıldığını, -şl- imlasının korunup -o- sesinin ikinci hece telakkisi ile –u- veya –ü- telaffuz edilmiş olmasının da ihtimal dâhilinde olduğunu belirtmektedir (Arat, 2007, s. XVII). *Şloğ* < Skr. *śloka* ‘şiir, nazım,

¹¹⁴ = Sözcük Avesta *añrō mainyū* “kötü ruh”, Pehlvi/Farsça *Ahriman* anlamlarına kadar giden Soğdca *šmnw*’den ödünçlenmiştir. Türkçede Soğdca’daki yazım korunmuştur; ancak Hıristiyan Soğdca biçim *šimānu*, ilk ünlüsünün –i- olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Sözcük, Uyğur metinlerinde “şeytan, iblis, kötü ruh” manalarıyla oldukça yaygındır.

vezin' (EUTS, 1993, s. 143). *Šlok* < Skr. *šloka*, *šlok tayšut* “şiiir” (DS, 1969, s. 524). *Šlok* < Skr. *šloka* “mısra” (Gabain, 2007, s. 296). *Šlok* < Skr. *šloka* “Vers”¹¹⁵ (Zieme, 1996, s. 225). *Šloklug* “manzumeli, bendeli, bağlı” (Şanlı, 1992, s. 432). Semih Tezcan, Sanskritçe kökenli *šlok* sözcüğünün Toharca yoluyla Türkçeye girdiğini ifade etmiştir: “← Toh. A *šlok* ← Skr. *šloka* “mısra” (Tezcan, 1975, s. 173). Mevlüt Erdem, sözcüğün Sanskritçe *šloka*’dan Soğdcaya (*šlok*) kopyalandığını belirtmiştir (Erdem, 2014, s. 73).

Sözcük ve türevleri diğer dönem metinlerinde de mevcuttur: *Šlok* AY, Hüen., KİP, Mayt., Ops., *šlök* AY; *šlöklüg* AY. Eski Türkçe dönemi metinlerinde *takşut* ile ikileme şeklinde kullanılmıştır: *Šlok takşut* “beyit, dörtlük, şiiir” (Ölmez, 2017, s. 287); *šlök takşut* “şiiir, beyit” (Şen, 2002, s. 262). Eski Türkçe döneminden sonra tespit edilememiştir.

Tıyalıg < ? + T. +lıg (bk. *Bakdılg*)

Sözcük ETS’de +lıg eki ile işleme sokulmuştur: *Sekiz yüüz-inte yüz-er ööngi seviglig erdini munçuğ-lar setireksiz tıya-lıg bakdı-lıg seçe tanglancıg idigler*. “Her sekiz yüzünün de yüzer türlü güzel, kıymetli taş ve boncuklar, seyrek olmayan tıya ve *bakdı’dan* ibâret seçkin, nâdir süsler” (ETS 20). Cevdet Şanlı sözcüğü *tıyalıg* “tıyalı, bir çeşit süs” (Şanlı, 1992, s. 450) olarak aktarılmıştır. Sözcüğün alıntı olduğu ve *bhakti* ile benzer bir anlama sahip olduğu tahmin edilmektedir. Sözcükle benzer bulduğumuz tek kayıt Hint dillerindeki üç sayısına karşılık gelen sözcük olmuştur: Magahī *tīyā*, Maithilī *tiyā*, Pali *tika*, Prakrit *tiga*, *tiya* ‘triple’, Panjābī *tīa* “the number three” (Berger, 1992, s. 282). Bununla birlikte sözcük *thāya*, *dhāya* vb. bir fonetik yapıya da sahip olabilir.

Sözcük başka bir eserde tespit edilememiştir.

Uzikle- < Çin. *tsü* → Soğd. *wjk’k*+ T. +le-

Sözcük ETS’de +le- eki ile işleme sokulmuştur: *Kuşik-leyüku-a alu arıl kamağ titsi-ler-niñ ara*. “K’yi *heceleyerek* çiçek alıp temizlen, bütün talebeler arasında” (ETS 11).

“Harf, hece” anlamlarındaki sözcüğün kökeni konusunda Çince ve Soğdca olmak üzere iki farklı görüş vardır. Sözcük Türkçeye Soğdca aracılığıyla geçtiği için bazı araştırmacılar sözcüğün kökenini Soğdca olarak göstermiş olmalıdırlar: *Üjü*k “harf”. “Harfleri ve kitabı harflerini söyledi” anlamında *bitig üjükle*di denir. Harflerin her birine *üjü*k denir. “Bu harf nedir?” anlamında *bu nē üjü*k ol denir. İki çıkak arasındaki “ze” ile” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 34). *Ujak*: “hece, harf” = *usik* Moğ. *üdü*g, *üşü*g; *üsü*g (EUTS, 1993, s. 172). *Ujik*, *uzik*, *ujak*, *uzak* < Çin. *tsü* < dz’*iag* “harf, hece” (Gabain, 2007, s. 304).

¹¹⁵ = mısra, dörtlük.

Uşik ~ *üşik* “silbe”¹¹⁶ (Zieme ve Kara, 1978, s. 266, 269). *Uşik* < *użak* < Soğd. *wjk’k* “Buch, stabe”¹¹⁷ (Tezcan, 1974, s. 104). *Ujik/ü-* < Soğd. *wjk’k* “harf, hece, kelime” (Barutcu Özönder, 1998, s. 193). Clauson sözcüğü şu şekilde açıklamıştır: “Written character, letter, syllable”. The word has a Sogdian look and may have reached Turkish through that language, but seems ultimately to go back to Chinese *tzū*, same meaning; the spelling varies greatly, the final sound is always *kâf* or the equivalent, but in Uyğur the initial is more often *u-* than *ü-*”¹¹⁸ (EDPT, 1972, s. 24). *Uzikle-* eyleminin fonetik yapısına bakıldığında Soğdca biçimden türemesi akla daha yatkındır. Bizce de sözcük Çince kökenlidir ancak Türkçeye girişi Soğdca aracılığıyla olmuştur.

Sözcük ve türevleri diğer dönem metinlerinde de mevcuttur: *Ujik Üİ*; *uzik* Ops.; *üşik* Tot.; *uziklig* İns.; *üjüklig* AY. Eski Türkçe dönemi metinlerinde çeşitli ikilemelerde bulunur: *Bañ üjük* “hece” (Şen, 2002, s. 54); *bitig ujik* “yazı, yazılı kaynak” (Ölmez, 2017, s. 257); *bitig üjüklig* “yazı, harf” (Şen, 2002, s. 68); *hiri ujik* “harf, hece” (Ölmez, 2017, s. 266); *ujik akşar* “harf, hece” (Şen, 2002, s. 326; Ölmez, 2017, s. 297); *ujik bitig* “yazı, kitap” (Şen, 2002, s. 326); *ujik vyançañ* “harf, yazı” (Şen, 2002, s. 326). Karahanlı Türkçesi döneminde kaydedilmiştir: *Üjük, üjükle-* DLT. Çağdaş lehçelerin birkaçında yaşamaktadır: Bşk. *ijik*; Tat. *icik* (KTLS, 1991, s. 328-329). Eylem biçimi Karaçay-Malkar Türkçesinde *ecikle-* “heceleme” (Tavkul, 2001, s. 129); Kazan Türkçesindeki *icikle-* (Arat, 2007, s. 372, 373) olarak bulunmaktadır.

Vajırlıg < Skr. *vajra* + T. +lıg

Sözcük ETŞ’de +lıg eki ile işleme sokulmuştur: *Ögen-ki-e-ler tüpinte öküş telim vaj-ır-lıg öñi öñi öñlüg kum-ları öz-in ök uz-kı-a tültekl[er]*. “Küçük derelerin dibinde pek çok *vajra bulunan* ayrı ayrı renkte kumları kendisi bizzat iyi olan tültekler” (ETŞ 20E). Reşit Rahmeti Arat sözcüğü ETŞ 10’da *vaşır* “elmas”, diğer örneklerde ise aktarmadan *vajra* şeklinde bırakmıştır.

Sözcük üzerinde yapılan açıklamalar; sözcüğün Sanskritçe kökenli ve “elmas, yıldırım, şimşek” anlamlarına sahip olduğu noktasında örtüşmektedir: Reşit Rahmeti Arat bu sözcüğün metinlerde *vjir*, *vzir*, *vsır* ve *vçıra* şeklinde farklı yazılışları olduğunu, bunlardan ilk öbektekilerin “elmas” manasına geldiğini, ikinci öbekteki yazılışın ise sözcüğün asıl şekli ile mürekkep isimlerin bir parçasını oluşturduğunu belirtmiştir. Sözcüğün *vjir*, *vzir* biçimleri Soğdca *βajır* (Krş. Toh. *vaşır*) aracılığıyla, *vçıra* şeklindeki Sanskritçe biçim ise

¹¹⁶ = hece.

¹¹⁷ = kitap.

¹¹⁸ = “yazılı karakter, mektup, hece”. Sözcük Soğdca gibi görünmektedir ve bu dil aracılığıyla Türkçeye geçmiş olabilir; ancak nihayetinde aynı anlamdaki Çince *tzū*’ya kadar gider. Yazımı büyük ölçüde değişkendir, son ses her zaman *kâf* ya da muadilidir, Uyğur’da ilk harf *ü-*’den ziyade *u-*’dur.

muhtemelen bu dille yazılan eserler yoluyla dilimize girmiş olmalıdır (Arat, 2007, s. 308). Şinasi Tekin sözcük hakkında şu notları kaydetmiştir: “*Vijir* < Toh. *waşir*, Soğd. *βajir* < Skr. *vajra* (okunuş *vacra*). Uygur yazısında z ile j arasında açık ve kesin bir ayrılık gözetilmemiştir; bu durumda Toh. ve Soğd. ş ve j’li şekillere bakarak Uygurcada bunun z yerine j ile okunması gerektiği sonucuna varabiliriz. Fakat bazı metinlerde ç ile yazılması, bunun ayrı bir gelenekten geldiğini gösteriyor; doğrudan Sanskrit’e bağlanabilmesi ihtimali ayrıca araştırılmaya değer” (Tekin, 1976, s. 304). *Vajir*~*vaçır*~*vajra*~*vçir*~*vaçir* “şimşek” (EUTS, 1993, s. 180). *Waçir*; *w(a)zır*; *w(a)jir* < Toh. *waşir*, Soğd. *βajir* (Bj’yr) < Skr. *vajra* “(İndra’nın silâhı:) yıldırım; elmas” (Gabain, 2007, s. 307). *Vaçir*; *vçir*; *vaçira* ~ Skr. *vajra* (Zieme ve Kara, 1978, s. 269). *Vaçir* < Skr. *vajra* “donnerkeil, diamant”¹¹⁹ (Zieme, 1996, s. 229). *Vajra* “1. Name of a samādhi. 2. Name of a future Buddha”¹²⁰ (Edgerton vd., 1977, s. 467). *Vajra* “elmadan yapılmış sopa şeklindeki Indra’nın yıldırımını, güneşin sembolü, elmas” (Tokyürek, 2011, s. 131).

Sözcük ve türevleri diğer dönem metinlerinde de mevcuttur: *Vaçar* HAM; *vaçır* Tot.; *vaçir* Ops.; *vajir* YAM; *vçir* Ui IV B; *vçiri* Ui IV B; *vijir* Mayt.; *vi-jirli*g Mayt.; *vjir* Ui IV A. Eski Türkçe döneminden sonra tespit edilememiştir.

Vaynıklıg < Skr. *vaineyika* +T. +lıg

Sözcük ETŞ’de +lıg eki ile işleme sokulmuştur: *Öñi öñi vaynıklıg toy kuvrağ-ta üşdeng yalañuz erser yime tañ adınçığ öñler körkler at-lar öz-e seçilür tip öz-eliksiz burkan-lar-nıñ yarlık-ı erür*. “Ayrı ayrı **vaineyika topluluğu**, cemaati içinde üstün yalnız olsa bile, nadir, seçkin renkler, şekiller ve adlar ile seçilir diye en üstün burkanların sözü vardır” (ETŞ 15). Farklı fonetik görünümlemlerle *vayniki* “vaineyika” (ETŞ 9, 10); *vinay* “vinaya” (ETŞ 11), *vinayiki* “vināya” (ETŞ 11) şekillerinde kaydedilmiştir.

Sözcük üzerinde yapılan açıklamalar, sözcüğün Sanskritçe kökenli ve “dinî eğitim, dinî olarak eğitilecek topluluk” anlamlarına sahip olduğu noktasında örtüşmektedir: Skr. *vinaya*, “Rahiplere mahsus tüzük” (EUTS, 1993, s. 180). *Vinay(a)ki* < Skr. *vināyaka* (Arat ve Eberhard, 1972, s. 408). *Vayniki* < Toh. < Skr. *vaineyika* “Buddhas schüler”¹²¹ (Tezcan, 1974, s. 105). *Vinyiki* “vaineyika” (Zieme, 1991 s. 233). *Vaineyika* “śrāvaka-vai, a prospective convert of śrāvaka”¹²² (Edgerton vd., 1977, s. 510). *Vaineya* “= *vineya* 1. One that is to be (religiously) trained, or converted. 2. Religious training, especially

¹¹⁹ = yıldırım, elmas.

¹²⁰ = 1. samādhi. 2. gelecekteki Buddha.

¹²¹ = Buddha’nın öğrencisi.

¹²² = śrāvaka-vai, śrāvaka’ların muhtemel dönüşümü.

conversion¹²³ (Edgerton vd., 1977, s. 510). *Vineya* 1. One that is to be (religiously) trained, or converted, used in ways parallel with *vaineya*. 2. = *vaineya* Conversion¹²⁴ (Edgerton vd., 1977, s. 490). Erdal, *vaynikılık tnlıglar* ifadesini “converted creatures”¹²⁵ (Erdal, 2004, s. 399) olarak aktarmıştır.

Sözcük diğer dönem metinlerinde de mevcuttur: *Vaynıki* İns.; *vinayaki* Ops. şeklinde mevcuttur. Eski Türkçe döneminden sonra tespit edilememiştir.

Vayturlıg < Skr. *vaidūrya* + T. +lıg

Sözcük ETŞ’de +lıg eki ile işleme sokulmuştur: *Üçünç kolulamak içinte öndünki ol buz tegşilip ödvi vayturi-lıg yağız yir öz-inök bütmiş-in sakınıp*. “Üçüncü kollamak içinde önceki o buz değişerek, sert *vaidūrya’nın* kara toprağının kendiliğinden meydana çıktığını düşünüp” (ETŞ 20B).

Sözcük üzerinde yapılan açıklamalar, sözcüğün Sanskritçe kökenli ve “kaya billuru, değerli taş, yeşil mücevher” anlamlarına sahip olduğu noktasında örtüşmektedir: *Vayturi* < Skr. *vaiduri* “kaya billuru”; *vaiduri* < Skr. *vaidūrya* “tezyinat taşı, süs” (EUTS, 1993, s. 180). *Wayduri* < Skr. *vaidūrya* “kaya billuru” (Gabain, 2007, s. 307). *Vayturi* < Skr. *vaidurya* “değerli bir taş”. Aynı anlamda sprir < toh. spharir < skr. sphatika (Tekin, 1976, s. 323). *Vayduri* < Toh. A. *vaiḍur*; *vaiduri* Poucha 283 “lapis lazuli, beryluss” < Skr. *vaidūrya* Monier-Williams 1021 “a cat’s eye gem”¹²⁶ (Tezcan, 1974, s. 69). *Vaidūrya* “lapis lazuli, one of the seven precious things. A mountain near Vārāṇasī”¹²⁷ (Soothil-Hodous, 2010, s. 1103).

Sözcük ve türevleri diğer dönem metinlerinde de mevcuttur: *Vaydur* İns.; *vayduri* AY; *vayturi* Mayt.; *vaydurılıg* AY; *vayturilağ* Mayt.; *vayturluğ* Mayt. Eski Türkçe döneminde ikileme içinde de yer almıştır: *Vayduri erdini* “mücevher” (Şen, 2002, s. 336); *vayduri saparır* “zümrüt, değerli taş vb.” (Şen, 2002, s. 336). Eski Türkçe döneminden sonra tespit edilememiştir.

Vıṣaylıg < Skr. *viṣaya* + T. +lıg

Sözcük ETŞ’de +lıg eki ile işleme sokulmuştur: *Atkağlıg vıṣaylıg [men-giler] al altağ uzanmak[ları]ğ öntürüp aña yr ... asıg tusu kılınız*. “**Dünyaya bağlayan** zevklerini hile, yalan ve ihmalleri söküüp atarak, ona merhametli

¹²³ = 1. Dinî olarak eğitilecek ya da dönüştürülecek olan. 2. Dinî eğitim, özellikle dönüşüm.

¹²⁴ = 1. Dinî olarak eğitilecek ya da dönüştürülecek olan, *vaineya* ile paralel kullanılır. 2. Dönüşüm.

¹²⁵ = dönüştürülmüş canlılar.

¹²⁶ = *Vayduri* < Toh. A. *vaiḍur*; *vaiduri* “lacivert taşı, beril” < Skr. *vaidūrya* Monier-Williams 1021 “kedi gözü taşı”.

¹²⁷ = *Vaidūrya*, yedi değerli şeyden biri olan yok edilemez yeşil bir mücevher olarak tanımlanır. *Vārāṇasī* yakınlarında bir dağdır.

gönül ile çok büyük istifadeler temin ettiniz” (ETŞ 7). *Vişay* “dış varlık” (ETŞ 12) şeklinde de geçer.

Sözcük üzerinde yapılan açıklamalar, sözcüğün Sanskritçe kökenli ve “dış hasse, altı duyu alanı, etki alanı, düşünme organı” anlamlarına sahip olduğu noktasında örtüşmektedir: “Yaşadığımız hayatı duymamızı sağlayan ve aralarında olan temas ve münasebetleri ile hayatı meydana getiren iki unsur vardır. Bunlar insanı hayata bağlayan unsurlar olup Burkanın gösterdiği yoldaki en büyük düşmanlardır. Birincisi Sanskritçe *vişaya* olarak adlandırılan dış unsurlardır. Bu dış unsurlar şunlardan ibarettir: *öñ körk* ‘renk ve şekil’; *ün* ‘ses’; *yıd* ‘koku’; *tatiğ* ‘tat’; *bürtmek* ‘lems’; *törü* ‘tasavvur’” (Arat, 1942, s. 74). *Vişay* < Skr. *vişaya* “düşünme organı” (EUTS, 1993, s. 180). *Wişay*, *fişay*, *vişai* (br.) < Skr. *vişaya* “his ve düşünme organı” (Gabain, 2007, s. 307). *Vişay* “his ve düşünme organı, zevk, haz” (Şanlı, 1992, s. 491). *Vişaya* “altı duyu alanından her biri” (Barutcu Özönder, 2003, s. 20). *Vişaya* (=Skr.) “range, sphere”¹²⁸ (Edgerton vd., 1977, s. 502). **विषय** *Vishaya* “sphere (of influence of activity), dominion, kingdom, territory, region, district, country, abode”¹²⁹ (Monier-Williams, 1986, s. 997). *Vişaya*; artha; gocara “A region, territory, environment, surroundings, area, field, sphere, the sphere of mind, the sphere of form for the eye, of sound for the ear, etc.; any objective mental projection regarded as reality”¹³⁰ (Soothil-Hodous, 2010, s. 1089).

Sözcük dönem metinlerinden AY’de *vişay* şeklinde mevcuttur. ETŞ’de kaydedilen *atkaklıg vişaylıg* “-dünya bağlarıyla- bağlı” ibaresi Eski Türkçe dönemindeki ikilemelerdendir (Şen, 2002, s. 42). Eski Türkçe döneminden sonra tespit edilememiştir.

Sonuç

Eski Türk Şiiri adlı eserde yapım ekleriyle işleme sokulan 46 alıntı sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcükler; Sanskrit, Soğd, Çin, Arap, Fars, Part ve Yunan kökenlidir. En çok alıntı yapılan kaynak dil 26 sözcük ile Sanskritçe olmuştur: *Antarā*, *bhakti*, *bodhi*, *boddhisattva*, *caritā*, *kalpa*, *mani*, *manṭal*, *māyika*, *nālanda*, *nirvāṇa*, *pāramitā*, *puṇya*, *ratna*, *śakyā*, *samādhi*, *samsāra*, *śakti*, *śāsana*, *şaṭka-şaṭkikā*, *śloka*, *thāya-dhāya?*, *vaineyika*, *vajra*, *vaidūrya*, *vişaya*. Onu 9 sözcük ile Çince takip etmektedir: *Bur*, *chên*, *jing li*, *lien-hua*, *piet*, *po-shih*, *sha-mi*, *shih-kan*, *tsui*. Sanskritçe ve Çince den sonra 4 sözcük ile Soğdca gelmektedir: *Avant*, *nızβanı*, *pāç*, *şmnw*. Arapça kökenli 3 sözcük tespit edilmiştir: *Ayb*, *baḥıl*, *şân*. Yunanca kökenli 2 sözcüğe ulaşılmıştır: *Nwm*,

¹²⁸ = alan, bölge.

¹²⁹ = etki alanı, egemenlik, krallık, bölge, alan, ülke, konut.

¹³⁰ = Bölge, çevre, alan, küre; zihin alanı, görme alanı, kulak için ses alanı vb, gerçeklik olarak kabul edilen herhangi bir nesnel zihinsel izdüşümü.

tsü. Farsça kökenli 1 sözcüğe tesadüf edilmiştir: *Cevān-merd*. Partça kökenli 1 sözcüğe rastlanmıştır: *Amvardiṣn*. Sözcüklerin mensup olduğu kaynak dillerin sıralaması metinlerin içeriği ile ilgilidir. *Eski Türk Şiiri* adlı eser; 20'si Budist, 7'si Manihaist, 6'sı İslami çevrede yazılmış şiirlerden oluşur. En çok işleme sokulan alıntı sözcüklerin Sanskritçe kökenli olması, eserdeki en fazla şiirin Budist inanç sistemine ait oluşundan ve bu inanç sisteminin özgün dilinin Sanskritçe oluşundan kaynaklanmaktadır. Soğdca kökenli sözcüklerin daha çok Manihaizm vasıtasıyla metinlerde yer aldığı söylenebilir. Çince sözcüklerin görülmesinin sebebi, Çin ile aramızdaki komşuluk ilişkilerine dayanan sözcük alışverişleri ve yeni inanç sistemlerini tanımada bir köprü görevi görmesidir. Arap ve Fars kaynaklı sözcükler İslami kültür etkisiyle şiirlerde yer almış olmalıdır. Yunanca kökenli sözcükler ise Soğdca aracılığıyla dilimize girmiştir.

İncelenen sözcüklerin çoğu dinî içeriklidir. Bu durum, Eski Uygur Türkçesi manzum külliyyatının çoğunun inanç sistemleri etrafında yazılan metinler olmasından kaynaklanır. Türk mütercimler tarafından Eski Uygur Türkçesine çevrilen bu metinler, Türk dilinde sözcük türetme faaliyetlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çevirisi yapılan metinlerdeki yabancı kökenli sözcüklere dilimizde var olan karşılıklar bulunmuş, yoksa bu sözcükleri karşılamak için yeni sözcükler türetilmiştir. Ancak her sözcük için de böyle bir uygulamaya gerek duyulmamıştır. Bu tür kavramların tümüne bir karşılık bulunmaması/ bulunamaması ve yabancı sözcüklerin Türkçeleştirilmesi oldukça doğal bir durumdur. Nitekim bunlar dilin asli sözcüklerinden olmayıp söz konusu inanç sistemleri terk edildikten bir süre sonra çoğu dilden atılmıştır. Bu durumu, sözcüklerin kullanım alanlarına ve sıklıklarına bakarak görmek mümkündür. Kimi sözcükler Eski Türkçe döneminden -hatta bazen yalnız ETŞ'den- sonra görülmezken kimi sözcükler günümüze dek ulaşmıştır. İncelediğimiz metinlerde yer alan *amvardiṣn*, *antarā*, *anṣant*, *bhakti*, *bodhi*, *bodhisattva*, *bur*, *caritā*, *jing li*, *kalpa*, *lien-hua*, *mani*, *maṅtal*, *māyika*, *nālanda*, *nıṣṣāni*, *nirvāṇa*, *nwm*, *pāç*, *pāramitā*, *po-shih*, *puṇya*, *ratna*, *śakti*, *śakyā*, *samādhi*, *samsāra*, *śāsana*, *ṣaṭka~ṣaṭkikā*, *sha-mi*, *ṣmnw*, *thāya~dhāya?*, *tsui*, *vaiḍūrya*, *vaineyika*, *vajra*, *viṣaya* sözcükleri Manihaist ve Budist inanç sistemlerine ait terimlerdir. *Bodhisattva*, *bur*, *mani*, *po-shih*, *sha-mi*, *ṣmnw*, *vaineyika* sözcükleri kişi adları; *amvardiṣn*, *anṣant*, *bhakti*, *bodhi*, *caritā*, *jing-li*, *maṅtal*, *māyika*, *nıṣṣāni*, *nirvāṇa*, *nwm*, *pāç*, *pāramitā*, *puṇya*, *samādhi*, *samsāra*, *śāsana*, *ṣaṭka~ṣaṭkikā*, *tsui*, *viṣaya* sözcükleri uygulama/durum/kurallara dair adlar; *mani*, *ratna*, *śakti*, *vaiḍūrya*, *vajra* sözcükleri nesne adları; *antarā*, *kalpa* zaman adları, *lien-hua* bitki adı; *nālanda* ve *sakya* ise özel adlar olarak tasnif edilebilir. 'Ayb, bahıl, cevān-merd, chēn, piet, shih-kan, śloka, ṣān, tsü ise sivil hayatla ilgili sözcüklerdir. İnanç sistemlerine ait *amvardiṣn*, *bhakti*, *caritā*, *jing li*, *nā-*

landa, şatka~şatkiā, thāya~dhāya? ile sivil hayatla ilgili *shih-kan* sözcükleri, yalnız ETŞ'de bulunmaktadır. Yine inanç sistemleriyle ilgili *antarā, anṣant, bodhi, bodhisattva, ḳalpa, lien-hua, mani, maṅṅal, nızḳanı, nirvāna, pāramitā, śakyā, samādhi, saṃsāra, śakti, śloka, śmnw, vajra, vaineiyika, vaiḳūrya, viṣaya* sözcükleri Eski Türkçe döneminden sonra, *ratna, māyika* ve *tsui* sözcükleri ise tarihî dönemlerden sonra tespit edilememiştir. Çoğunluğu sivil hayata ilişkin sözcüklerden oluşan ‘*ayb, pāç?, baḳıl, bur, cevān-merd, chēn, nwm, piet, po-shih, punya, sha-mi, şān, śāsana, tsū*’ sözcükleri ise tarihî ve çağdaş dönemlerde tespit edilmiştir. Bunlar arasında da kullanım yaygınlığı ve sıklığı bakımından farklılıklar söz konusudur. En çok yayılma ve kullanım sıklığı bulan sözcük *chēn*'dir. Tarihî dönem metinlerinde de kesintisiz bir şekilde kullanılan sözcük, tüm çağdaş lehçe gruplarında yaşamaktadır.

Anṣant, bodhi, bodhisattva, chēn, ḳalpa, lien-hua, maṅṅal, nızḳanı, nirvāna, nwm, pāç, piet, po-shih, punya, ratna, samādhi, saṃsāra, śāsana, śmnw, tsū, tsui, vaiḳūrya, viṣaya sözcükleri Eski Türkçe döneminde çeşitli ikileme öbeklerinde yer almıştır. Bu durum, söz konusu sözcüklerin diğer sözcüklere kıyasla daha işlek olduğunu göstermektedir. Bu ikilemeler kimi zaman iki alıntı sözcükten kimi zaman da bir alıntı sözcük ile onun Türkçesi olan bir sözcükten kurulmuştur. *Bitig ujik, bodisatav mahasatav, nom şazin, posad baçag, samadi dyan, vaydurı erdini* ikilemeleri ilk gruptakilere; *ataklığ vişaylıg, avant tiltağ, bodı tuyunmak, çın kirtü, kalp öd, kut buyan, mantıl-ḳutul-, şlok takşut, tsuy ayıg kılınç, ölüm nurvan, sözçi bahşı, tugmak ölmek sansar* ikilemeleri ise ikinci gruptakilere örnek verilebilir.

Alıntılarının tümü isim soyludur. Nitekim dilimizde yer alan fiil köklerinin her zaman Türk dili kökenli olması tercih edilmiştir. Ekleşme sırasında da isim soylu alıntılarının çoğu isim kategorisinde kalmış; bazı sözcükler de isimleşmeden önce geçici olarak eylemleşmiş, sonrasında tekrar isim kategorisine geçmiştir. ETŞ'deki alıntı sözcüklerde tespit edilen ekler; +II₂g, +II₂k, +sI₂z, +I₂-, +ıḳ-, +IA-, -g, -ḳ, -l-, -r-, -ş-, -t-'dir. Bunlar içinde en sık kullanılan ek +II₂g olmuştur. ETŞ'de şu alıntı sözcüklerde kaydedilmiştir: *Amvardişnlig, avantlıg, baḳdılg, baḳşılıg, bodılıg, bodisatavlıg, burḳanlıg, buyanlıg, erdinilig, ḳalplıg, linḳualıg, manılıg, nalatlıg, nurvanlıg, nızvanılıg, nomluğ, paramutlıg, saḳılıg, samadılıg, sansarlıg, şabilıg, şaḳdılg, şanlıg, şazınlıg, şınnuluğ, şıpḳanlıg, şloḳluğ, tıyalıg, vajırlıg, vaynıḳılıg, vayturalıg, vışaylıg. Çınlayulı* sözcüğünde ekin -II₂ biçimi mevcuttur. Batı Türkçesinde de+II₂ biçiminde görülen ek “zikiymet > kıymetli” gibi örneklerde Arapça donatma hâli niteliğinde öntakılar yerine; “azimkâr > azimli” gibi örneklerde Farsça +ger/+kâr yerine; “manidar > manalı” gibi örneklerde Farsça +dar eki yerine; “İrani > İranlı” gibi örneklerde Arapça nispet eki yerine; “merhum > rahmetli” gibi örneklerde Arapça sıfat-fiillerin yerine kullanılmıştır (Banguoğlu, 1990,

s. 192-193). Yoksunluk bildiren +sI₂z yapım eki ETŞ'de şu alıntı sözcüklerde kaydedilmiştir: *Anturnusız*, ‘*ayıbsız*, *ayıbsızlık*, *buyansız*, *çarıtsız*, *manısız*, *satkısız*. Bu ek “lailaç > çaresiz, bilamünakaşa > tartışmasız, gayrımümkün > imkânsız, ademiiktidar > iktidarsızlık, bitaraf > tarafsız, naçar > çaresiz” gibi örneklerde Arapça “la-, bila-, gayr-, adem-” ile Farsça “bi-, na-” gibi ön takılar yerine kullanılmıştır (Banguoğlu, 1990, s. 202). Daha çok yer ve alet adı yapmasıyla bilinen +II₂k yapım eki ETŞ'de şu alıntı sözcüklerde kaydedilmiştir: ‘*Ayıbsızlık*, *bahıllık*, *cuanmartlık*. Bu örneklerde ekin soyut isim yaptığı görülmektedir. Arapçadaki bazı yalın adlar dilimizde +lik eki ile karşılanmıştır: “Meşruiyet > meşruluk”. Bunun dışında ek Arapça nispet eki yerine de kullanılmıştır: “Dünyevi > dünyalık” (Banguoğlu, 1990, s. 195-196). En işlek isimden fiil yapım eki olan +IA-, ETŞ'de şu alıntı sözcüklerde kaydedilmiştir: *Çınlayu*, *çınlayulu*, *kilileş-*, *nomla-*, *nomlat-*, *nomlatıl-*, *uzikle-*. Bu ek, dilimizde “kılmak, olmak, etmek, eylemek” gibi yardımcı eylemlerle kullanılan alıntı sözcüklerin daha çok Türkçeleştirilmesini sağlamıştır: “Hesap etmek > hesaplamak” (Banguoğlu, 1990, s. 216). Fiilden isim yapım eki olan –g, *baçağ* ve *bitig*; –k ise *suyurka-* sözcüklerinde görülmüştür. İsimleri fiilleştirmede kullanılan işlek eklerden +I₂- yapım eki ETŞ'de şu alıntı sözcüklerde kaydedilmiştir: *Baçağ*, *biti-*, *bitig*, *bitit-*, *çınkar-*, *mantıl-*, *mayaka-*, *suyurka-*. Bir diğer isimden fiil yapım eki olan +ıç- ise yalnız *çınkar-* sözcüğünde mevcuttur. Fiilden fiil yapım eklerinin tespit edildiği alıntı sözcükler ise şunlardır: *Bitit-*, *nomlat-*, *nomlatıl-* sözcüklerinde –t-; *mantıl-*, *nomlatıl-* sözcüklerinde –l-; *suyurka-* sözcüğünde –r-; *kilileş-* sözcüğünde –ş- yapım ekleri bulunmaktadır. *Türkçe Sözlük*'teki alıntılara gelen en işlek isimden fiil yapım eki +IA- ve onun genişletilmiş biçimleridir; onu +II₂k, +cI₂, +II₂, +sI₂z gibi yapım ekleri takip etmektedir (Seçkin-Coşar, 2017, s. 1401). İlk Kur'an tercümesindeki alıntı sözcüklerde en çok kullanılan isimden isim yapım ekleri +II₂g, +II₂k, +sI₂z vd.; alıntı sözcüklerin fiilleştirilmesinde kullanılan tek ek ise +IA-'dir (Türk, 2018, s. 1385). Bu veriler; eklerin fonksiyonlarının tek bir döneme özgü olmadığını, bu eklerin tarihselden moderne alıntı sözcüklerin Türkçeleştirilmesi için kullanılan başat ekler olduğunu ortaya koymaktadır.

Kısaltmalar

AH	Atebetü'l-Hakâyık (Ünlü, 2012a)
AL	Abuşka Lügatı (Ünlü, 2013)
Alt.	Altay Türkçesi
AO	Altın Ordu sahasına ait yarlık ve bitikler (Ünlü, 2012b)
Ar.	Arapça
AY	Altun Yaruk (Kaya, 1994)
Az.	Azeri Türkçesi

BD	Bâbü'r Divanı (Ünlü, 2013)
BM	Kitābu Bulgatü'l-Müşāk Fī Lügati't-Türk Ve'l-Kıfçak (Toparlı, R. vd. 2007)
bk.	bakınız
Bşk.	Başkurt Türkçesi
BV	Baytaratu'l-Vāzıh(Toparlı, R. vd. 2007)
BVa	Bedāyi'u'l-Vasat (Ünlü, 2013)
CC	Codex Cumanicus (Toparlı, R. vd. 2007)
CD	Cemīlī Divanı (Ünlü, 2013)
ÇFK	Çağatayca Fıkıh Kitabı (Ünlü, 2013)
ÇGT	Çağatay Türkçesi Gülistan Tercümesi (Ünlü, 2013)
Çağ.	Çağatay Türkçesi
Çin.	Çince
DLT	Dīvānu Lugāti't-Türk (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014)
DM	Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye (Toparlı, R. vd. 2007)
DS	Drevnetyurskiy Slovar (Nadalyaev, 1969)
EDPT	An Eytmological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish (Clauson, 1972)
ETŞ	Eski Türk Şiiri (Arat, 2007)
EUTS	Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü (Caferoğlu, 1993)
EAT	Eski Anadolu Türkçesi
Far.	Farsça
FK	Fevāyidü'l-Kiber (Ünlü, 2013)
GN	Gül-ü Nevruz (Ünlü, 2013)
GT	Gülistan Tercümesi (Kitāb Gülistān Bi't-Türki) (Toparlı, R. vd. 2007)
Hak.	Hakas Türkçesi
HAM	Uygur El Yazmaları (Hamilton, 1986)
HBD	Hüseyin Baykara Divanı (Ünlü, 2013)
HKT	Harezm Türkçesi satır arası Kur'an tercümesi (Ünlü, 2012b)
HŞ	Hüsrev ü Şir'in (Ünlü, 2012b)
HU	Huastuanift (Özbay, 2014)
Hüen.	Hsüan Tsang Biyografisi (Tezcan, 1975)
IrkB.	Irk Bitig (Yıldırım, 2017)
İM	İrşādü'l-Mülük Ve's-Selātīn (Toparlı, R. vd. 2007)
İML	İbni Mühennā Lügati(Ünlü, 2012b)

İN	Kitāb Fī İlmi'n-Nüşşāb (Toparlı, R. vd. 2007)
İns.	İnsadi Sudur (Tezcan, 1974)
K	Kırım Sahasına Ait Yarlık ve Bitikler (Ünlü, 2012b)
Ka.	Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitikler (Ünlü, 2012b)
Kar.	Karahanlı Türkçesi
Kar.-Malk	Karaçay Malkar Türkçesi
KB	Kutadgu Bilig (Ünlü, 2012a)
KE	Kıyasü'l-Enbiyā (Ünlü, 2012b)
KF	Kitāb Fi'l-Fıkh(Toparlı, R. vd. 2007)
KFT	Kitāb Fi'l-Fıkh Bi'l-Lisāni't-Türkī (Toparlı, R. vd. 2007)
Kİ	Kitābü'l-İdrāk Li-Lisāni'l-Etrāk (Toparlı, R. vd. 2007)
KİP	Kuanşi İm Pusar (Tekin, 1960)
KK	El-Kavaninü'l-Külliyeye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye (Toparlı, R. vd. 2007)
Kıp.	Kıpçak Türkçesi
Kırg.	Kırgız Türkçesi
Kök.	Köktürkçe
Krş.	karşılaştırmız
KTLS	Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (Ercilasun, 1991)
Kzk.	Kazak Türkçesi
LD	Lütfi Divanı (Ünlü, 2013)
LM	Leylî vü Mecnün (Ünlü, 2013)
Mayt.	Maytırsimit (Tekin, 1976)
ME	Mukaddimetü'l-Edeb (Ünlü, 2012b)
MG	Münyetü'l-Guzāt (Toparlı, R. vd. 2007)
MK	Mahbübü'l-Kulüb (Ünlü, 2013)
ML	Muhākemetü'l-Lugateyn (Ünlü, 2013)
MM	Mu'inü'l-Mürīd (Ünlü, 2012b)
MN (1)	Mi'rāc-Nāme (Ünlü, 2012b)
MN (2)	Muhabbet-Nāme (Ünlü, 2012b)
Moğ.	Moğolca
MÜN	Münşeāt (Ünlü, 2013)
NF	Nehcü'l-Ferādīs (Ünlü, 2012b)
NH	Nevādirü'n-Nihāye (Ünlü, 2013)
Ops.	Opuscula (Arat ve Eberhard, 1972)
Orh.	Orhun Abideleri (Ergin, 2007)
Özb.	Özbek Türkçesi

Part.	Partça
PP	Prens Kalyanamkara Papamkara Hikâyesi (Hamilton, 2011)
RH	Kitâb Fî Riyâzâtî'l-Hayl (Toparlı, R. vd. 2007)
RKT	Karahanlı Türkçesi satır altı Kur'an tercümesi Rylands nüshası (Ünlü, 2012a)
Sİ	Sedd-i İskenderî (Ünlü, 2013)
Rus.	Rusça
Sag.	Sagay Türkçesi
SD	Mevlânâ Sekkâkî Divanı (Ünlü, 2013)
Skr.	Sanskritçe
Soğd.	Soğdca
SUyg.	Sarı Uygur Türkçesi
Sü.	Sümerce
ŞHD	Şibân Han Divanı (Ünlü, 2013)
ŞSL	Şeyh Süleyman Lügati (Ünlü, 2013)
ŞT	Şecere-i Terâkime (Ünlü, 2013)
TA	Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî (Toparlı, R. vd. 2007)
Tat.	Tatar Türkçesi
TEH	Târîh-i Enbiyâ ve Hükemâ (Ünlü, 2013)
Tel.	Teleüt Türkçesi
TİEM 73	Karahanlı Türkçesi satır altı Kur'an tercümesi Türk ve İslam eserleri müzesi nüshası (Ünlü, 2012a)
TMA	Târîh-i Mülük-ı 'Acem (Ünlü, 2013)
Toh.	Toharca
Tot.	Uigurisches Totenbuch (Zieme ve Kara, 1978)
T.	Türkçe
Trkm.	Türkmen Türkçesi
TS	Türkçe Sözlük (Türkçe Sözlük, 2005)
TZ	Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye (Toparlı, R. vd. 2007)
Tuv.	Tuva Türkçesi
Uİ I	Uigurica I (Müller, 1908)
Uİ II	Uigurica II (Müller, 1911)
Uİ IV A	Çaştani Bey Hikâyesi (Müller ve Gabain, 1945)
Uİ IV B	Maymunlar Beyi Hikâyesi (Müller, 1946)
Uİ IV C	Dantipali Bey Hikâyesi (Müller, 1946)
Uİ IV D	Mukaddes Tavşan Hikâyesi (Müller, 1946)

UW	Uigurisches Wörterbuch (Röhrborn, 1979, 1981, 1988, 1998)
Uyg.	Eski Uygur Türkçesi
Üİ	Üç İtigsizler (Barutcu Özönder, 1998)
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
Yak.	Yakut Türkçesi
YAM	Sivil Hayat Belgeleri (Yamada, 1993)
YED	Yusuf Emīrī Divanı (Ünlü, 2013)
YTS	Yeni Tarama Sözlüğü (Dilçin, 1983)
YUyg.	Yeni Uygur Türkçesi
Yun.	Yunanca

Kaynakça

- Aalto, P. (2013). İslamiyet öncesinde Türklerin İran münasebetleri. Çeviren: Mehmet Turgut Berbercan. *Türkiyat Mecmuası*. 23/Bahar, 189-214.
- Aksan, D. (1977). Köktürkçeden bugüne, Türkçede ödünçlemeler üzerine bir sözcük istatistiği araştırması. *Türk Dili*, XXXV (13), 344-347.
- Aksan, D. (2004). *Türkçenin söz varlığı, Türk dilinin sözcükbilimiyle ilgili gözlemler, saptamalar*. Ankara: Engin.
- Arat, R. R. (1942). Uygurlarda ıstıhlara dair. *Türkiyat Mecmuası*. VII-VIII, 56-81.
- Arat, R. R. ve Eberhard, W. (1972). Türkische Turfan-texte VII, mit sinologischen Anmerkungen von Dr. W[olfram] Eberhard, *Opuscula I-II*. 290-341. Leipzig.
- Arat, R. R. (2007). *Eski Türk şiiri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Arslan, H. Ç. (2018). Eski Uygur Türkçesi Budist metinlerdeki Sanskritçe kökenli bazı özel adlar üzerine. *II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi*. 4-5 Mayıs 2018, Bildiri Tam Metin Kitabı (içinde s. 98-115). Editör: Prof. Dr. Deniz Abik, Adana: Akademisyen.
- Ayazlı, Ö. (2011). Mahâyâna Budizmine ait sayı ve zamanla ilgili bazı terimler. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6/1, Winter 2011, 635-641.
- Bang W. (1980). *Berlindeki Macar enstitüsünden Türkoloji mektupları*. Çeviren: Şinasi Tekin. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Banguoğlu, T. (1990). *Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Barutcu Özönder, F. S. (1996). Buddha'nın dört asil gerçeği. *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992* (içinde s. 373-423). Ankara.
- Barutcu Özönder, F. S. (1998). *Üç İtigsizler*. Giriş-metin-tercüme-notlar-İndeks-XXX levha, Ankara: Türk Dil Kurumu.

- Barutcu Özönder, F. S. (2002). Eski Türklerde dil ve edebiyat. *Türkler Ansiklopedisi* (Cilt 3 içinde s. 485-501). Ankara: Yeni Türkiye.
- Barutcu Özönder, F. S. (2003). Erken orta Türkçede Buddhist ve İslâmî terminoloji üzerine bir karşılaştırma. *KÖK Araştırmalar*;5 (1), Bahar 2013, 13-31.
- Berger, H. (1992). Modern Indo-Aryan. *Indo-European numerals* (içinde s. 243-288). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Caferoğlu, A. (1984). *Türk dili tarihi I-II*. İstanbul: Enderun.
- Caferoğlu, A. (1993). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. İstanbul: Enderun.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. Oxford: Oxford University.
- Çağatay, S. (2008). Uygurca'da hendiadyoinler. *100 doğum yıldönümüne armağan Prof. Dr. Saadet Çağatay'ın yayınlanmış tüm makaleleri* (Cilt 1 içinde s. 234-269). Türkistan İdil-Ural Vakfı.
- Çetin, E. (2004). Eski Türkçedeki insan yapımı nesne adlarında ödünçlemeler üzerine. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,13, 193-210.
- Dilçin, C. (1983). *Yeni tarama sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Doerfer, G. (1965). *Türkische und Mongolische elemente im Neupersischen*. Band II. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Durmuş, O. (2004). Alıntı kelimeler bakımından Türkçe sözlük. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*,26, 1-22.
- Dursunoğlu, H. (2014). Türkiye Türkçesi'ndeki Arapça sözcükler ve bu sözcüklerdeki ses olayları. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*,9/9, Summer, 145-155.
- Edgerton, F. vd. (1977). *Buddhist hybrid Sanskrit grammar and dictionary. Volume II: Dictionary*. Delhi, Varanasi, Patna: Motilal Banarsidass.
- Eker, S. (2009). Divanü Lugâti't-Türk ve İran dillerinden kopyalar üzerine I. *International Journal of Central Asian Studies*, 13, 233-284.
- Emre, A. C. (1945). *Türk dilbilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ercilasun, A. B. (1991). *Karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüğü I*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk, giriş-metin-çeviri-notlar-dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation: A functional approach to the lexicon*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of old Turkic. Handbook of Oriental studies=Handbuch der Orientalistik*. Abt. 8. Central Asia=Zentralasien; 3 Bd., Leiden: Brill.
- Erdem, M. (2014). Sogdca, Türkçedeki Sogdca kelimeler ve bunların Türkçeye uyumları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*;21 (1), 65-90.
- Ergin, M. (2004). *Türk Dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak.

- Ergin, M. (2007). *Orhun abideleri*. İstanbul: Boğaziçi.
- Gabain, A. von (2007). *Eski Türkçenin grameri*. Çeviren: Mehmet Akalın. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Gülensoy, T. (1974). Eski ve orta Türkçede Moğolca kelimeler ve Moğolca-Türkçe müşterek kelimeler üzerine notlar. *Türkoloji Dergisi*, VI/1, (Aralık), 235-259.
- Hacıeminoğlu, N. (1984). *Yapı bakımından Türk dilinde fiiller*. İstanbul: Cönk.
- Hamilton, J. R. (1986). *Manuscripts Ouigours du IX-X siècle de Touen-Houang, textes établis, traduits, et commentés par, Tome I*. Paris: Peeters France.
- Hamilton, J. R. (2011). *Dunhuang Mağarası'nda bulunmuş Buddhacılığa ilişkin uygurca el yazması, iyi ve kötü prens öyküsü*. Çeviren: Vedat Köken. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- İnayet, A. (1999). Türkçede Çince kaynaklı gösterilen bazı kelimeler üzerine. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7, 193-204.
- İnayet A. (2016). Uygur tarihi koşaklarındaki Çince unsurlar üzerine. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*.2016/8, 68-79.
- İşihara, A. (2005). *Yazı dilindeki alıntı kelimelerin Türkçeleşme süreçleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaağaç, G. (2009). Türkçe ve komşu diller. *Dil, Tarih ve İnsan* (içinde s. 153-234). İstanbul: Kesit.
- Karaağaç, G. (2009). Alıntı kelimeler üzerine düşünceler. *Dil, Tarih ve İnsan* (içinde s. 137-146). İstanbul: Kesit.
- Karaağaç, G. (2015). *Türkçenin alıntılar sözlüğü*. Ankara: Akçağ.
- Karaali, R. (2008). *Hint kökenli dinlerde kurtuluş anlayışı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaca, V. İ. (2012). Türkiye Türkçesindeki alıntı sözcüklerde görülen ses olayları üzerine bir inceleme. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7/4, Fall 2012, 2059-2090.
- Karadavut A. ve Sorokina O. (2017). Eski Uygurca metinlerde geçen şımnu sözcüğü üzerine. *2ndInternational Conference On Studies In TurkologyICOS-TURK'2017*. Rome, ITALY/ August 11-13, 2017 Proceedings Book (içinde s. 163-171). Editors: Prof. Dr. Ufuk Deniz Aşçı, Prof. Dr. Necmi Uyanık, Res. Assist Fatih Numan Küçükballı, Ins. Mustafa Zenginbaş, Ins. Menşure Aşçı, Konya: Palet.
- Karaman, A. (2019). Eski Türkçe az sesteş kökü üzerine. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 13-34.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk, giriş, metin ve dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kemal Yunusoğlu, M. (2016). *Budist Türk çevresi eserlerde metaforlar*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

- Korkmaz, F. (2007). Alıntı kelimelerin Türkçeleşme sürecinde bazı Arapça kelimelerin görev değişikliğine uğraması üzerine. *İlmi Araştırmalar*, 23, 103-112.
- Korkmaz, Z. (2005). Dil inkılâbının sadeleşme ve Türkçeleşme akımları arasındaki yeri. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar (1. Cilt içinde s. 818-843)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Le Coq, A. von (1919). *Türkische Manichaica aus Chotscho II*. Berlin: Verlag Der Königl Akademie Der Wissenschaften.
- Macdonell, A. A. (1893). *A Sanskrit-English dictionary*. Oxford.
- Monier-Williams, M. (1986). *A Sanskrit-English dictionary*. Etymologically and Philologically arranged with special reference to cognate Indo-European Languages. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.
- Müller, F. W. K. (1908). *Uigurica I*. Berlin: Verlag Der Königl Akademie Der Wissenschaften.
- Müller, F. W. K. (1911). *Uigurica II*. Berlin: Verlag Der Königl Akademie Der Wissenschaften.
- Müller, F. W. K. ve Gabain, A. von (1945). *Çaştani Bey hikâyesi*. Çeviren: S. Himran, İstanbul: Bürhaneddin Erenler.
- Müller, F. W. K. (1946). *Uygurca üç hikâye*. Çeviren: S. Himran. İstanbul: Türk Dil Kurumu.
- Nadalyaev, V. M. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar*. Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.
- Oral Seyhan, T. (2004). Orta Türkçede Arapça ve Farsçadan alıntılarda Türkçeleştirme. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II 20-26 Eylül 2004*(içinde s. 2687-2706). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ölmez, M. (1995). Uygurca Xuanzang-biyografisindeki Çince alıntılar (Chinesische lehnwörter In uigurischer Xuanzang-Biographie). *Türk Dilleri Araştırmaları*, 4, 109-143.
- Ölmez, M. (1995). Eski Türk yazıtlarında yabancı öğeler (1). *Türk Dilleri Araştırmaları*, 5, 227-229.
- Ölmez, M. (1997). Eski Türk yazıtlarında yabancı öğeler (2). *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7, 175-186.
- Ölmez, M. (1999). Eski Türk yazıtlarında yabancı öğeler (3). *Türk Dilleri Araştırmaları*, 9, 59-65.
- Ölmez, M. (2010). Dil verileri ışığında soyurgal ve kökeni. *Trans-Turkic Studies Festschrift in Honour of Marcel Erdal*, 167-175.
- Ölmez, M. (2012). Eski Uygurca Xuanzang biyografisinin II. bölümündeki Çince alıntılar. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 22(1), 99-108.
- Ölmez, M. (2017). Eski Uygurca ikilemeler üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 65/2, 243-311.
- Özbay, B. (2014). *Huastuanift. Manihaist Uygurların tövbe duası*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

- Pelliot, P. (1995). *Uygur yazısıyla yazılmış Uğuz Han destanı üzerine*. Çeviren: Vedat Köken. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Poppe, N. (1955). Turkic loan words in middle Mongolian. *Central Asiatic Journal*, I(1), 36-42.
- Röhrborn, K. (1979). *Uigurisches Wörterbuch: Sprachmaterial der Vorislamischen Türkischen Texte aus Zentralasien: Lieferung 2 agrıglan – anta*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Röhrborn, K. (1981). *Uigurisches Wörterbuch: Sprachmaterial der vorislamischen Türkischen Texte aus Zentralasien: Lieferung 3 anta–asanke*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Röhrborn, K. (1988). *Uigurisches Wörterbuch: Sprachmaterial der Vorislamischen Türkischen Texte aus Zentralasien: Lieferung 4 asankelig–ayat*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Röhrborn, K. (1998). *Uigurisches Wörterbuch: Sprachmaterial der Vorislamischen Türkischen Texte aus Zentralasien: Lieferung 6 ämgäksin–ärnäk*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Seçkin, P. ve Coşar, A. M. (2017). Türkçede alıntılardan kelime türetmede kullanılan ekler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6/3, 1398-1442.
- Sertkaya, O. F. (2004). Göktürk yazıtlarında Hintçe unsurlar. *Zeynep Korkmaz Armağanı*(içinde s. 366-380). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Sertkaya, O. F. (2009). Dîvânü Lügati't-Türk'te geçen her kelime Türkçe kökenli midir? veya Kâşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lügati't-Türk'ünde yabancı dillerden kelimeler. *Dil Araştırmaları*, 5, 9-38.
- Singh, R. R. (2006). *Bhakti and philosophy*. United Kingdom: Lexington Books.
- Steingass, F. (1977). *A comprehensive Persian - English dictionary*. London: Routledge&Kegan Paul.
- Soothil, W. E. ve Hodous, L. (2010). *A dictionary of Chinese Buddhist terms*. Digital version: Digital Archives Section, Library and Information Center of Dharma Drum Buddhist College, Taipei. (<http://glossaries.dila.edu.tw/data/soothill-hodous.dila.pdf>) Erişim Tarihi: 27.07.2019.
- Süleyman, O. (1992). *Az i ya*. Çeviren: Natık Seferoğlu. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Süleyman, O. (2001). *Yazı'nın dili*. Çeviren: Arif Acaloğlu. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Şanlı, C. (1992). *Eski Türk şiiri, inceleme-metin-indeks*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şen, S. (2002). *Eski Uygur Türkçesinde ikilemeler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tavkul, U. (2001). Karaçay-Malkar Türkçesi'nin kelime hazinesi ve ses değişimleri bakımından eski Türkçe ile mukayesesi. *Bilig*, 19/Güz, 121-145.

- Tekin, Ş. (1960). *Uygurca metinler I: kuanşi im pısar (ses işiten ilah) vap hua ki atlıg nom çeçeki sudur (saddharmapuñdarika- sūtra)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Tekin, Ş. (1962). Mani dininin Uygurlar tarafından devlet dini olarak kabul edilmesinin 1200. yıldönümü dolayısı ile birkaç not (762-1962). *TDAY-Belleten*, 1-11.
- Tekin, Ş. (1976). *Burkancuların mehdîsi Maitreya ile buluşma Uygurca iptidai bir dram: Burkancılığın Vaibhāşika tarikatine âit bir eserin Uygurcası*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Tekin, T. (1983). Türkçe en eski ödünç sözler. *Türk Dili*, 45(384), 526-529.
- Tekin, Ş. (2015). *Eski Türklerde yazı, kağıt, kitap ve kağıt damgaları*. Haz. R. Tuba Karatepe. İstanbul: Dergâh.
- Temir, A. (1955). Türkçe ile Moğolca arasındaki ilgiler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XIII(1-2), Mart-Haziran, 1-25.
- Tezcan, S. (1974). *Das Uigurische insadi-sutra*. Berliner Turfan-Texte III. Schriften zur geschichte und kultur des alten orientis 6. Berlin: Akademie Verlag.
- Tezcan, S. (1975). *Eski Uygurca Hsüan Tsang biyografisi X. bölüm*. Ankara, 213 s. (teksir yöntemiyle 100 adet basılmıştır).
- Tezcan, S. (1994). En eski Türk dili ve yazını. *Bilim, kültür ve öğretim dili olarak Türkçe* (içinde s. 271-323). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Tokyürek, H. (2011). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm terimleri*. Yayınlanmış Doktora Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tokyürek, H. (2018). Budist Uygur metinlerinde mandal kılmak töreni üzerine. *Türkiyat Mecmuası*, 28/1, 163-178.
- Toparlı, R. vd. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tuna, O. N. (1972). Osmanlıcada Moğolca ödünç kelimeler. *Türkiyat Mecmuası*, XVII, 209-250.
- Turan, O. (2002). Türkler ve İslâmiyet. *Türkler Ansiklopedisi* (içinde s. 510-533). Ankara: Yeni Türkiye.
- Tümer, G. (1992). Budizm. *TDV İslam Ansiklopedisi* (6. cilt içinde s. 352-360). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Türk, V. (2018). İlk Kur'an tercümesinde alıntı sözlerin işletime sokulması. *Köktürk yazısının okunuşunun 125. yılında Orhun'dan Anadolu'ya uluslararası Türkoloji sempozyumu*, Bildiriler Kitabı 2 Cilt, Ed.: Ş. Doğan-M. S. Güneş (içinde s. 1379-1385). İstanbul: Kesit.
- Türkçe sözlük* (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ünlü, S. (2012a). *Karahanlı Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Ünlü, S. (2012b). *Harezm Altınordu Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.

- Yamada, N. (1993). *Sammlung Uigurischer kontrakte*. Band I. Gesammelte Arbeiten über die Uigurischen Dokumente von N. Yamada. Osaka: Osaka University Press.
- Yıldırım, F. (2017). *İrk Birig ve Orhon yazılı metinlerin dili*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Yıldız, H. (2012). Sanskritçe ratna, Anadolu’da Eratna mı oldu? –Eratna kelimesinin etimolojisi üzerine notlar. *Dil Araştırmaları*, 11, Güz, 37-56.
- Yıldız, H. (2013). Eski Uygurca Dışastvustık’ta ikilemeler üzerine notlar. *Bengü Belâk*, Ahmet Bican Ercilasun Armağanı, 465-482.
- Zenker, J. T. (1994). *Türkisch - Arabisch - Persisches handwörterbuch*. 1. Cilt. New York: Georg Olms.
- Zieme P. ve Kara G. (1978). *Ein Uigurisches totenbuch*. Budapest: Nâropas lehre in uigurischer übersetzung.
- Zieme, P. (1991). *Die Stabreimtexte der Uiguren von Turfan und Dunhuang. Studien zur alttürkischen Dichtung*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Zieme, P. (1996). *Altun Yaruq Sudur Vorworte und das erste Buch, Edition und Übersetzung der alttürkischen Version des Goldglanzsūtra (Suvarṇaprabhāsottamasūtra)*. Berliner Turfantexte: XVIII. Brepols.

Extended Summary

Changes and developments which the language go through in consequence of being a living organism are evaluated under two headings as internal structure and external structure. Changes in the internal structure can be expressed as the differentiation of the words in the language in terms of phonetical and morphological features. The external structure is related to the relationship of the language with the foreign languages. The factors such as the political situation of speakers of the language, immigration, relations with new tribes, change of religion, entrance to new civilizations, cultural contact and commerce cause foreign words and forms to enter that language. This effect does not harm the language when necessary and to a limited extent; however, when the foreign language begins to penetrate with its own rules to the native language, it becomes a dangerous situation for the language.

Throughout the history, many words from the languages like Chinese, Tibetan, Sanskrit, Tocharian, Greek, Italian, French, Arabic, Persian and Iranian and etc. have entered the Turkic Language; apart from the unnecessary Arabic-Persian loans in the Classical Literature period, these loanwords enriched the vocabulary of the Turkic Language. Regardless of which period it is, during these loans no words were left as they were in the source language and they were adapted to the phonetical, morphological or semantic structure of the Turkic Language, in other words, they were Turkified. While these words are reshaped phonetically according to the larynx of those who speak the language and to the rules of pronunciation; they are morphologically adapted to affixation order and semantically interpreted according to the perception order of the language.

Although the nature, sources and ratios of the loans in the language vary from period to period, the focus of this study is Old Turkic Language. This period, which contains the first concrete records of the Turkic Language, covers the first texts in which the loanwords are identified. The oldest loanwords in Turkish have come from the languages like Chinese, Tibetan, Sanskrit, Tocharian, Sogdian, Middle Persian, Greek etc. Although the loanwords can be seen starting from the Köktürk phase, the period that should be emphasized in terms of our language history is the Old Uighur Turkish. During this period, the Turks' contact with the Tengriism, Buddhism, Manichaeism, Christianity and getting in touch with Islam towards the end of the period led to some changes in the vocabulary of the Turkic Language. In order to understand these beliefs, together with the transition to various belief systems, the need of translations from the languages of the source texts such as Sogdian, Tocharian, Tibetan, Sanskrit and Chinese has emerged. In Buddhist texts, generally Sanskrit; in Manichaean texts, Sogdian; in Christian texts, Syriac; and in Muslim texts, Arabic and Persian words were encountered. Appropriate acceptations in our language were used for the original foreign words in the translations made by Uighurs from the source texts and when there is no corresponding word for the original ones, new words have been lexicalized. However, such an application was not required for every word. The words which did not have corresponding words in Turkish were Turkified. As a matter of fact, these were not the essential words of the language and most of them were removed after when belief systems were abandoned.

Although in the studies made on loanwords, the period of Modern Turkish is taken into consideration, there are also publications made on historical periods such as Old and Middle Turkish. It is seen that these studies are based on the identification of loanwords in some works, periods or dictionaries, their classification according to the languages they belong to, and their evaluation in phonetical context. The studies, in which the loanwords are examined morphologically, are fewer with respect to others. In this study, it is aimed to identify the loanwords put into operation by derivational affixes in Old Uighur Turkish period, to reveal by which affixes these words are operated, and to indicate the concept areas and source languages they belong to. Since it contains most of the verse works belonging to the Old Turkish period collectively, Reşit Rahmeti Arat's work "Eski Türk Şiiri" is taken as the text to be analyzed.

Our study consists of three parts. In the introductory part, basic judgments related to the subject are discussed and similar studies are included. In the analyze section, the words which we found to have derivational affix in "Eski Türk Şiiri" are given in alphabetical order, the etymological views regarding them put forward by the researchers are compiled and the sentences in which they take place in "Eski Türk Şiiri" are presented. In the conclusion part, the words are evaluated according to the source language characteristics, concept areas to which they belong and the derivational affixes they are added. The fact that the Sanskrit is the language from which the words were loaned the most and it was followed by Chinese, Sogdian, Arabic, Persian, Parthians, Greek has been determined. Most of the words in the texts are the terms that belong to the Manichaeen and Buddhist belief systems. On the other hand, there are only a few words related to civilian life. The derivational affixes detected in the loanwords are $+I_2(g)$, $+I_2(k)$, $+sI_2(z)$, $+I_2(-)$, $+ıķ(-)$, $+IA(-)$, $-g$, $-ķ(-)$, $-l$, $-r$, $-ş(-)$, $-t$. The most commonly used affix among these is $+I_2(g)$, which is recorded in 33 words. It is followed by $+I_2(-)$ with 8 words, $+IA(-)$ and $+sI_2(z)$ with 7 words, $+I_2(k)$ with 3 words, $-t$ with 3 words, $-g$ with 2 words, $-l$ with 2 words, and $-ķ$, $+ıķ(-)$, $-r$, $-ş(-)$ affixes with one word for each. In different periods of Turkic Language, when we look at the studies on the derivational affixes that are added to loanwords, it is seen that the affixes which were used are similar. This reveals that the functions of the affixes are not unique to a single period, and that these affixes are the fundamental affixes used for Turkifying loanwords from the historical ones to the modern.

